

บทที่ 4

บทบาทและความสำคัญของการวางผัง

ดินแดนอนุภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ 21 จากหลักฐานตำนานหลายตำนานที่กล่าวอ้างถึงพื้นที่นี้พบว่า มีชุมชนหลายชุมชนตั้งบ้านเรือนในบริเวณนี้แล้วอย่างมั่นคง หลายชุมชนมีพัฒนาการในการแบ่งหน้าที่ทางสังคม มีกลุ่มผู้ปกครองและผู้ถูกปกครอง หากชุมชนใดมีผู้ปกครองที่เข้มแข็งก็จะขยายอาณาเขตของชุมชนนั้นให้ใหญ่ขึ้นได้ โดยการขยายอำนาจนั้น อาจเป็นได้ทั้งการใช้ความสัมพันธ์อันที่เครือญาติ เช่นการแต่งงาน และโดยการรุกรานเข้าครอบครองพื้นที่ที่มีชุมชนเดิมอาศัยอยู่ก่อน หรือโดยการสร้างหรือสถาปนาเมืองใหม่ให้เป็นศูนย์กลางอำนาจแห่งใหม่

ทั้งนี้ในการสร้างหรือสถาปนาเมืองใหม่นั้น ความรู้ในการเลือก "ชัยภูมิ" เป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยให้ชุมชนใหม่นั้นสามารถดำรงอยู่ได้อย่างต่อเนื่อง เพราะหากทำเลไม่เป็นมงคล อาจทำให้พบภัยพิบัติทั้งจากธรรมชาติและจากการรุกรานของศัตรู ทำให้เมืองอาจล่มสลายลงได้

ชุมชนสำคัญในดินแดนอนุภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ 21 ที่ต่อมาถูกรวบรวมเข้าด้วยกันและมีพัฒนาการเป็นรัฐใหญ่คือ "ล้านนา" นั้น ประกอบด้วยเมืองหลายเมืองในกลุ่มแม่น้ำปิงและเมืองของพญามังรายผู้มาจากเมืองในกลุ่มแม่น้ำกก เมืองเหล่านี้มีลักษณะการเลือกชัยภูมิที่ขึ้นกับสภาพแวดล้อมเป็นสำคัญประกอบกับคติความเชื่อท้องถิ่นที่ยังอิงกับความสำคัญของธรรมชาติ พญามังรายเมื่อรวบรวมเมืองเหล่านี้ได้จึงสถาปนาเมืองเชียงใหม่ให้เป็นศูนย์กลางอำนาจแห่งใหม่ โดยใช้ความสำคัญของการเลือก "ชัยภูมิ" เป็นการกล่าวอ้างสิทธิธรรมและสร้างความสำคัญให้พื้นที่เมืองเชียงใหม่

4.1 แคว้น โยนก

แคว้นโยนหรือโยนก ตั้งอยู่บริเวณที่ราบลุ่มของแม่น้ำหลายสายได้แก่ แม่น้ำกก แม่น้ำลาว แม่น้ำจัน แม่น้ำสาย มีแม่น้ำกกเป็นแม่น้ำสายสำคัญ บริเวณนี้มีความอุดมสมบูรณ์ มีการตั้งถิ่นฐานมาช้านาน มีตำนานเริ่มต้นจากการที่พระเจ้าสิงหนวัติกุมารอพยพจากเมืองไทยเทศมาตั้งบ้านเมืองขึ้นที่ชื่อว่านครพันธุสิงหนวัตินคร และต่อมาเรียกว่า โยนกนครไชยบุรีราชธานีศรีช้างแถม หรือ "โยนกนคร" มีกษัตริย์หลายพระองค์ครองเมืองสืบมาจนเกิดเหตุอาเพศบ้านเมืองล่มเป็นหนองน้ำ

ผู้นำในแคว้นโยนก ในช่วงที่มีการพัฒนาเป็นบ้านเมืองที่ชัดเจน มีต้นกำเนิดที่ชนกาลมาลีปกรณ์เรียกว่าวงศ์ลาว และเรียกชื่อผู้นำว่า “ลาวจังคราช” (ชินกาลมาลีปกรณ์, 2510 : 103) ส่วนตำนานพื้นเมืองเชียงใหมंपราภวชื่อว่า “ลวจักราช” เป็นเทวบุตรที่พระอินทร์ส่งมาพร้อมบริวารหนึ่งพันคน ลงบันไดเงินมาจากสวรรค์หรืออีกนัยหนึ่งว่าลงมาจากดอยตุง เกิดเป็นราชกุมารอายุ 16 พรรชนั่งอยู่เหนือต้นพุทราใกล้แม่น้ำแม่สายในเมืองไชยวรรณครคือเมืองเชียงลาว ชาวเมืองทั้งหลายจึงเชิญให้ครองเมือง (ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่, 2543 : 6-7)

ต่อมาศูนย์กลางราชวงศ์ลาวได้เคลื่อนย้ายจากเมืองเชียงลาวลงมาเมืองเงินยางริมแม่น้ำโขง เมืองเงินยางคงอยู่ใกล้กับเมืองเชียงแสนหรืออาจอยู่บริเวณเดียวกันก็ได้ โดยหลักฐานเมืองโบราณเมืองเชียงแสนที่พบในปัจจุบันนั้นเป็นเมืองใหม่ที่สร้างราว พ.ศ.1871 ในสมัยพญาแสนภู พระราชนัดดาของพญามังราย ทรงขนานนามว่า “เมืองหิรัญนครชัยบุรีศรีช้างแสน” โดยสร้างเมืองเชียงแสนบนเมืองเก่าที่ร้างไปแล้ว ความสืบเนื่องของเมืองเงินยางและเมืองเชียงแสนทำให้คนรุ่นหลังเรียกรวมกันเป็น “เมืองเงินยางเชียงแสน” การสร้างเมืองเงินยางริมแม่น้ำโขงสะท้อนการขยายตัวลงมาควบคุมเส้นทางน้ำ ซึ่งตำแหน่งของเมืองเงินยางเชียงแสนอยู่บนเส้นทางการค้าสำคัญที่เชื่อมต่อค้าขายกับญวนและเมืองในภาคพื้นทวีปเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ตอนบน

ลักษณะผังของเมืองเชียงแสนนั้น เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าไม่สมมาตร ตั้งอยู่บนที่ราบริมฝั่งแม่น้ำโขงทางทิศตะวันตก มีแนวกำแพงล้อมรอบสามด้านคือด้านทิศเหนือ ทิศตะวันตก และทิศใต้ ส่วนทางด้านทิศตะวันออกติดแม่น้ำโขงนั้นไม่ปรากฏแนวกำแพง คาดว่าคงใช้แม่น้ำโขงเป็นปราการหรือไม่ก็อาจถูกกระแสน้ำพัดพังทลายไปหมดแล้ว (สุรพล ดำริห์กุล, 2542 : 59)

ความเชื่อของคนบริเวณนี้เริ่มต้นจากการนับถือผี วิญญาณ อำนาจเหนือธรรมชาติต่าง ๆ โดยความเชื่อเรื่องผีนั้นมีหลายระดับ ในระดับหมู่บ้านมีผีที่เรียกว่า “ผีเสื้อบ้าน” ทำหน้าที่คุ้มครองหมู่บ้าน คอยปกป้องรักษาและอำนวยความสะดวกสมบูรณ์แก่ชาวบ้าน ในหมู่บ้านจึงตั้งหอเสื้อบ้าน ซึ่งมักอยู่ใกล้ต้นไม้ใหญ่ นอกจากนั้นในหมู่บ้านยังมี “ใจบ้าน” ตั้งอยู่กลางหมู่บ้านเป็นเสาหลักบ้าน ในระดับเมืองมีผีเสื้อเมืองสถิตอยู่ที่ไม่เสื้อเมือง สันนิษฐานว่า ไม่เสื้อเมืองของเมืองเงินยางอาจเป็นต้นยาง นอกจากนั้นก่อนการรับพุทธศาสนาคงมีความเชื่อเรื่องภูเขเป็นที่สถิตยของบรรพบุรุษ ดังกรณีดอยตุง เป็นที่เคารพสักการะมาก่อน หลังพุทธศาสนาแพร่เข้ามาจึงได้สถาปนาเป็นพระธาตุดอยตุงขึ้น (สร้อยดี อ่องสกุล, 2544 : 40-44) ในสมัยของพญามังราย ชุมชนในบริเวณนี้น่าจะรับความเชื่อของพุทธศาสนามาบ้างแล้ว แต่เป็นรูปแบบที่ปะปนกับความเชื่อดั้งเดิมคือ การนับถือผี วิญญาณ และอำนาจเหนือธรรมชาติ

4.2 แคว้นหริภุญชัย

แคว้น คือหน่วยการปกครองขนาดใหญ่ ที่รวมเมืองต่าง ๆ ไว้ภายใต้ศูนย์อำนาจเดียวกัน แคว้นหริภุญชัยประกอบด้วยเมืองหริภุญชัยและเมืองเขลางค์ซึ่งเป็นเมืองสำคัญรองลงมา

เมืองหริภุญชัย สร้างราวต้นพุทธศตวรรษที่ 14 นับเป็นการขยายตัวของวัฒนธรรมจากภาคกลางขึ้นมาทางเหนือ เมื่อแรกกำเนิดเมืองหริภุญชัยคงเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรทวารวดีที่มีเมืองละโว้หรือลพบุรีเป็นเมืองสำคัญ ภายหลังเมืองหริภุญชัยได้แยกตัวเป็นรัฐอิสระมีพัฒนาการทางศิลปวัฒนธรรมโดยปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมในภูมิภาค และผลจากการขยายตัวของวัฒนธรรมทวารวดีต่อพื้นที่ภาคเหนือยังก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมของพื้นที่นี้คือ กำเนิดสังคมเมืองซึ่งเข้ามาแทนที่สังคมหมู่บ้าน ลักษณะเด่นของการเกิดสังคมเมืองจะมีการสร้างเวียงเป็นศูนย์กลางของเมือง โดยทั่วไปเวียงมีลักษณะกายภาพคือเป็นบริเวณที่มีคันดินคูน้ำล้อมรอบขนาดของเวียงนั้นไม่จำกัด โดยเวียงในที่ราบลุ่มติดแม่น้ำตามวัฒนธรรมทวารวดีนั้นมักใช้เป็นที่ประทับของชนชั้นปกครอง และเวียงที่ตั้งอยู่ในที่สูงทำหน้าที่ป้องกันข้าศึกศัตรู ในยามบ้านเมืองปรกติจะไม่มีผู้คนอาศัยภายในเวียงมากนัก ต่อเมื่อยามเกิดศึกสงครามจึงรวบรวมผู้คนที่อยู่ภายนอกเวียงเข้ามาไว้ในเวียง ดังนั้น“เมือง”จึงมีความหมายกว้างกว่า“เวียง” เพราะเมืองมิได้หมายถึงเฉพาะภายในคันดินคูน้ำเท่านั้น แต่เมืองประกอบด้วยเวียงเป็นศูนย์กลางของเมือง และชุมชนรอบเวียงซึ่งอยู่ภายใต้อำนาจของเมืองนั้นๆ โดยชุมชนที่รายล้อมเวียงจะเป็นชุมชนระดับหมู่บ้านหรือเรียกสั้น ๆ ว่า “บ้าน” ดังเช่นเมืองหริภุญชัย จะมีเวียงหริภุญชัยเป็นศูนย์กลางของเมืองและมีหมู่บ้านเป็นบริวารที่รายล้อมอยู่ โดยตำนานมูลศาสนากล่าวว่ เมืองหริภุญชัยนี้สมบูรณ์ไปด้วยสมบัติข้างของทุกประการแท้จริงมีหมู่บ้านถึง 7,000 บ้าน (ตำนานมูลศาสนา, 2544 :141)

การเข้ามาของวัฒนธรรมทวารวดีสู่ดินแดนอนุภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และการกำเนิดเมืองใหม่ที่สร้างขึ้นโดยผู้นำท้องถิ่นอย่างท่านฤๅษีวาสุเทพ ที่สามารถดำรงอย่างต่อเนื่องเป็นเวลากว่า 500 ปีอย่างเป็นเอกราชจากอิทธิพลศรัทธา ซึ่งในช่วงสมัยนั้นในพื้นที่นี้ไม่มีเมืองใดที่ตั้งอยู่ได้นานเท่านี้เลย แสดงถึงการเลือกชัยภูมิและการวางผังที่มีความสมบูรณ์เหมาะสมอย่างมาก

ผังเมืองในแคว้นหริภุญชัยคล้ายกับเมืองสมัยทวารวดีในภาคกลาง คือ นิยมตั้งเมืองในบริเวณที่ราบลุ่ม มีคันดินคูน้ำล้อมรอบ โดยใช้คูเมืองด้านหนึ่งติดกับแม่น้ำหรือแหล่งน้ำธรรมชาติ ส่วนผังเมืองในแคว้นหริภุญชัยในยุคต้นจะเป็นรูปวงรี ซึ่งสะดวกต่อการปรับให้เหมาะสมกับสภาพภูมิประเทศ การสร้างไม่ต้องใช้เทคนิควิทยาการมากเท่ากับผังรูปสี่เหลี่ยมเรขาคณิตในสมัยต่อมา นอกจากนั้นขนาดเมืองยังจะมีรัศมีสั้น ทำให้สะดวกในการป้องกันบ้านเมือง (สรวิศ อ่องสกุล, 2544 : 54-59)

เมืองหริภุญชัย

ตำนานมูลศาสนากล่าวไว้ว่า เมื่อฤๅษีอนุลิสสทราบวาทะวาสุเทพปรารภว่าจะสร้างเมืองใหม่ จึงให้นกหัสดีลิงค์ไปนำเกล็ดหอยจากมหาสมุทรมาส่งให้ นกหัสดีลิงค์ก็นำมาและไปจับที่ริมแม่น้ำระมิงหนตะวันตก ตรงที่พระศาสดาประดิษฐานพยากรณ์ไว้ แล้วทิ้งเกล็ดหอยนั้นลงมา ฤๅษีวาสุเทพจึงออกแบบผังเมืองหริภุญชัย โดยใช้ไม้เท้าขีดยั้งพื้นดินรอบเสมอเกล็ดหอย (ตำนานมูลศาสนา, 2544 : 123-124) รูปแบบผังเมืองแบบเกล็ดหอยหรือแบบหอยสังข์นี้น่าเป็นที่นิยมในสมัยนั้น เพราะเมืองเขลางค์ซึ่งเป็นเมืองรุ่นเดียวกันก็มีผังเช่นเดียวกัน

เมืองหริภุญชัยมีผังเป็นรูปวงรี ขนาด 1,100 เมตร x 500 เมตร ตัวเมืองวางด้านยาวในทิศตะวันออกตะวันตก และด้านกว้างในทิศเหนือใต้ การวางผังเมืองยึดหลักวางขนานกับแม่น้ำ โดยกำหนดให้ตัวเมืองด้านตะวันออกติดกับแม่น้ำ คติความเชื่อเรื่องทิศภายในเมืองหริภุญชัยนั้นมีความสัมพันธ์กับการตั้งถิ่นฐานมาก ซึ่งเป็นผลมาจากสภาพทางภูมิศาสตร์ ด้วยเมืองหริภุญชัยนี้มีพื้นที่ด้านเหนือเป็นที่เนินเหมาะสำหรับการตั้งถิ่นฐาน ด้านทิศตะวันออกมีแม่น้ำเป็นเส้นทางสำคัญสำหรับการค้าและการสัญจร ดังนั้นเมืองหริภุญชัยจึงมีทิศมงคลคือ ทิศเหนือและตะวันออก เห็นได้จากผังเมืองหริภุญชัยด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือว่า น่าจะเป็นทิศสำคัญและเป็นทิศมงคลเนื่องจากเป็นที่ตั้งของพระราชวัง ตามที่ตำนานมูลศาสนากล่าวไว้

“แล้วพระนางทรงจัดยังบุคคลทั้งหลายให้อยู่เป็นพวกเป็นหมู่ เป็นต้นว่าบุคคลที่มาแต่เมืองละโว้นั้น พระนางทรงจัดให้เขาอยู่รวมกันในที่แห่งเดียวในทิศเหนือคานแห่งเมืองหริภุญชัย...”

(ตำนานมูลศาสนา, 2544 : 141-142)

แสดงให้เห็นว่าพระนางจามเทวีทรงกำหนดให้ผู้คนที่พระนางนำมาด้วยจากเมืองละโว้ อันประกอบด้วยพระมหาเถระ 500 องค์ นักปราชญ์ราชบัณฑิต 500 คน พ่อค้า 500 คน หมู่มอโหรา 500 คน หมอยา 500 คน หมู่อำนาจทั้งหลายต่าง ๆ อย่างละ 500 คน เป็นอาทิ ตั้งถิ่นฐานบริเวณทิศตะวันออกเฉียงเหนือของเมืองหริภุญชัย ซึ่งพระราชวังของพระนางจามเทวีในสมัยนั้นก็สันนิษฐานน่าจะสร้างอยู่ในบริเวณนี้ด้วยเช่นกัน

ส่วนทิศใต้โดยธรรมชาติเป็นพื้นที่น้ำไหลลง จึงเป็นทิศที่ด้อยกว่า และด้านตะวันตกถือว่าเป็นพื้นที่ป่าหรือเป็นทิศแห่งความตาย จึงปรากฏมีวัดมหาวันารามทางทิศตะวันตก และอัฐิพระนางจามเทวีได้รับการก่อกุ “สุวรรณจังโกฏเจดีย์” ทางทิศตะวันตกของเมืองด้วยเช่นกัน

ราวพุทธศตวรรษที่ 18 ตำนานมูลศาสนากล่าวว่า ในสมัยพญาอาทิตยราชพระองค์ทรงขยายพระราชวังลงมาทางทิศใต้ สร้างใหม่ ณ ตำแหน่งที่ต่อมาพระองค์พนมมิตรว่าเป็นที่สถิตของพระบรมธาตุมาก่อน พญาอาทิตยราชจึงทรงรื้อวังและสร้างพระธาตุหริภุญชัยซึ่งเป็นตำแหน่งกลางเมือง ดังนั้นผังเมืองหริภุญชัยในสมัยพญาอาทิตยราช น่าจะกำหนดให้พระราชวังอยู่ใจกลางเมืองก่อนการสร้างพระธาตุหริภุญชัย (ตำนานมูลศาสนา, 2544 : 175)

และการกำหนดพื้นที่ภายในเมืองหริภุญชัยในสมัยนั้นยังใช้คติที่ว่า องค์ประกอบต่าง ๆ ของเมืองเปรียบประดุจอวัยวะที่ประกอบกันเป็นร่างกาย บริเวณเหนือของตัวเมืองจึงเป็นส่วนศีรษะ กลางเมืองเป็นสะดือ โดยรอยรอยของสะดือเมืองหริภุญชัย ปรากฏหลักฐานอยู่ในวัดพระธาตุหริภุญชัยเพราะมีวัดสะดือเมือง โดยคติการสร้างศูนย์กลางของเมืองในสมัยนั้น จะมีการวางผังเมืองอย่างเป็นแบบแผน บริเวณกลางเมืองหรือค่อนข้างกลางจะเป็นพื้นที่สำคัญ โดยการกำหนดให้ศูนย์กลางเมืองเป็นศูนย์กลางสำคัญมีความชัดเจนมากที่สุดในสมัยที่พญาอาทิตยราชสร้างพระธาตุหริภุญชัย นับเป็นคติการสร้างพระบรมธาตุเจดีย์ไว้กลางเมืองที่เก่าแก่ที่สุด หลังจากนั้นมาในพุทธศตวรรษที่ 20 คติการสร้างพระบรมธาตุเจดีย์ไว้กลางเมืองก็เจริญเติบโตอย่างมากในล้านนา วัดพระธาตุหริภุญชัยตั้งอยู่ค่อนข้างกลางเมืองเป็นวัดสำคัญเหนือวัดอื่นในแคว้นหริภุญชัย ดังนั้น จึงได้รับการทำนุบำรุงสืบต่อมา และภายในเมืองหริภุญชัยนั้น ยังไม่มีเสาหลักเมือง ไม่มีต้นไม้ล้อมเมือง ทั้งนี้เพราะการสถาปนาเมืองนั้นเริ่มจากคติพุทธศาสนานิกายเถรวาท ความเชื่อเดิมจึงถูกบดบัง (ลวิสวัสดิ์ อ่องสกุล, 2543 : 56-61)

ผังเมืองหริภุญชัย

ที่มา : ชุมชนโบราณในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน หน้า 53

วัดพระธาตุหริภุญชัย

วัดพระธาตุหริภุญชัยเป็นวัดสำคัญของเมืองหริภุญชัยและเมื่อเมืองหริภุญชัยเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรล้านนา กษัตริย์ในราชวงศ์มังรายหลายพระองค์ทรงทำนุบำรุงอย่างต่อเนื่อง ต่อมาเมื่อล้านนาภาวะช่วงสงคราม ทำให้วัดพระธาตุหริภุญชัยกลายเป็นวัดร้างชั่วระยะหนึ่ง และเมื่อได้รับการฟื้นฟูเมืองในสมัยพระเจ้ากาวิละ วัดพระธาตุหริภุญชัยซึ่งเป็นวัดสำคัญก็ได้รับการทำนุบำรุงขึ้นใหม่ สืบมาจนปัจจุบัน

สถาปัตยกรรมสำคัญในผังพุทธาวาสของวัดพระธาตุหริภุญชัย ประกอบด้วย

1. พระเจดีย์

ตำนานมูลศาสนากล่าวว่า เมื่อพญาอาทิตย์ติราช พบพระบรมสารีริกธาตุ จึงให้นักปราชญ์ มาพิจารณาตฤกษ์มงคลแล้วก่อที่รองโกศธาตุเป็นสี่เสาดังเสาปราสาทสูงได้ 12 ศอก ให้เป็นประตู ไต่ทั้งสี่ด้าน อยู่ภายนอกโกศธาตุเจดีย์ (ตำนานมูลศาสนา, 2544 : 179-180) พระเจดีย์ในระยะแรกจึงสามารถมองเห็นโกศบรรจุพระธาตุจากภายนอกได้ ต่อมาสมัยพญาสวาวาสิตธิ์(สรพพิทธิ) ทรงก่อมณฑปครอบปราสาทที่พญาอาทิตย์ราชสร้างไว้ สูงได้ 24 ศอก (ตำนานมูลศาสนา, 2544 : 181) ในสมัยพญามังราย เมื่อทรงให้อ้ายฟ้าครองเมืองหริภุญชัยแล้ว ข้าพระธาตุและพระภิกษุสงฆ์ในเมืองหริภุญชัยต้องการบูรณะองค์พระธาตุใหม่ เมื่อไปแจ้งแก่พญามังราย พระองค์ก็อนุญาตให้กระทำ คนทั้งหลายจึงไปเอาหินมาแล้วก่อครอบให้กลม ไม่ให้เป็นดังคูกาเหมือนดังเมื่อก่อนนั้น สูงได้ 70 ศอก (ตำนานมูลศาสนา, 2544 : 187) ในสมัยพญาแสนเมืองมา ได้ทรงห่มพระธาตุเจดีย์หริภุญชัยด้วยทองคำหนักสองแสนหนึ่งหมื่น (ชินกาลมาลีปกรณ์, 2510 : 119)

และการบูรณะองค์เจดีย์ครั้งสำคัญ คือการบูรณะในสมัยพระเจ้าติโลกราช พระองค์โปรดให้สร้างพระเจดีย์ขึ้นใหม่ โดยก่อสวมทับของเดิม กว้าง 12 วา 2 ศอก สูง 23 วา เป็นเจดีย์ทรงระฆังที่เห็นเป็นรูปแบบศิลปกรรมขององค์เจดีย์ในปัจจุบัน (สันติ เล็กสุขุม, 2538 : 106-107) ใน พ.ศ. 2055 สมัยพญาแก้ว ทรงนำทองคำจำนวนสองหมื่นห้าพันห่มองค์พระธาตุเจดีย์ (ชินกาลมาลีปกรณ์, 2510 : 139) ซึ่งตรงกับพงศาวดารโยนกที่กล่าวถึงการบูรณะใน จ.ศ. 873 ว่าพญาแก้วทรงปฏิสังขรณ์พระมหาธาตุเจดีย์หลวงเมืองหริภุญชัย (พงศาวดารโยนก, 2507 : 360) ใน พ.ศ. 2062 พญาแก้วโปรดให้ช่างทำรั้วทองเหลืองล้อมองค์พระธาตุเจดีย์ (ชินกาลมาลีปกรณ์, 2510 : 160)

เจดีย์พระธาตุหริภุญชัยได้รับการบูรณะในปี พ.ศ. 2500 โดยรัฐบาลไทยได้ใช้งบประมาณสำหรับบูรณะองค์พระธาตุเป็นเงิน 1 ล้านบาท พระธาตุเจดีย์องค์นี้ปัจจุบันมีความสูง 24 วา 2 ศอก ฐานกว้าง 12 วา 2 ศอก 1 คืบ

2. วิหารหลวง

วิหารหลวง เป็นวิหารขนาดใหญ่ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกขององค์พระธาตุเจดีย์ แต่เดิมในสมัยราชวงศ์จามเทวีไม่พบหลักฐานเอกสารว่ามีการสร้างวิหารในตำแหน่งนี้ พบเพียงเรื่องการสร้างสุวรรณเจดีย์ โดยพระนางปทุมวดี อัครมเหสีของพระเจ้าอาทิตยราช แต่สันนิษฐานว่าตำแหน่งของวิหารหลวงทางทิศตะวันออกนี้น่าจะมีมาแต่เดิม และได้รับการสร้างขึ้นใหม่ในตำแหน่งเดิมในหลายสมัย

หลักฐานทางเอกสารที่กล่าวถึงการสร้างวิหารหลวงพบว่า ชินกาลมาลีปกรณ์ กล่าวถึงพญาแก้ว "โปรดให้สร้างวิหารใหญ่วัดพระธาตุหริภุญชัยในนครหริภุญชัย" ใน พ.ศ. 2057 (ชินกาลมาลีปกรณ์, 2510 : 139) ตรงกับที่พงศาวดารโยนกกล่าวถึง จ.ศ. 875 (พ.ศ. 2056) ว่าพญาแก้วทรงสร้างวิหารหลวง ณ วัดพระธาตุหริภุญชัย (พงศาวดารโยนก, 2507 : 361) ต่อมาพบการกล่าวถึงการสร้างวิหารหลวงอีกครั้งว่าถูกสร้างขึ้นใหม่เมื่อ พ.ศ. 2421 สมัยเจ้าดาราดิเรกรัตนไพโรจน์ ประมาณปี พ.ศ. 2458 เกิดพายุใหญ่พัดวิหารหลวงไม้สักหลังนี้พังลงทั้งหลัง เหลือเพียงพระพุทธรูปองค์ประธานเท่านั้นที่ไม่ได้รับความเสียหาย มีการสร้างวิหารขึ้นใหม่ในสมัยเจ้าจักรคำขจรศักดิ์ และยังคงสภาพทางสถาปัตยกรรมจนทุกวันนี้ โดยมีครูบาศรีวิชัยเป็นผู้อำนวยการบูรณะ

พร้อมกันนี้ครูบาศรีวิชัยยังได้บูรณะวิหารอีก 5 หลังในบริเวณวัดพระธาตุหริภุญชัยคือ วิหารพระเจ้าละโว้ วิหารพระพุทธ วิหารพระเจ้าทันใจ วิหารอัฐสารส และวิหารพระมหากัจจายน ซึ่งวิหารพระเจ้าละโว้ วิหารพระพุทธ วิหารพระเจ้าทันใจ เป็นวิหารทิศที่อยู่ตั้งในเขตกำแพงชั้นในหรือเขตพุทธาวาสของวัดพระธาตุหริภุญชัย

3. วิหารทิศ

ในเขตพุทธาวาสของวัดพระธาตุหริภุญชัยนั้น ด้านทิศตะวันออกเป็นพระวิหารหลวง และรอบพระวิหารหลวงยังมีวิหารทิศที่อยู่รอบทั้ง 3 ทิศ คือ ทิศเหนือ ทิศใต้ และทิศตะวันตก

3.1 วิหารพระเจ้าละโว้ อยู่ด้านทิศเหนือขององค์พระธาตุเจดีย์ สันนิษฐานว่าสร้างในสมัยพญาแก้ว ตามที่ชินกาลกล่าวไว้ว่า พ.ศ. 2061 พญาแก้ว "โปรดให้ยกวิหารขึ้นหลังหนึ่งในด้านทิศเหนือแห่งพระธาตุเจดีย์หลวงหริภุญชัยนั้น" (ชินกาลมาลีปกรณ์, 2510 : 149) และได้รับการบูรณะในสมัยพระเจ้ากาวิละ (พงศาวดารโยนก, 2507 : 463) ภายในวิหารพระเจ้าละโว้ประดิษฐานพระพุทธรูปยืนขนาดใหญ่คือ "พระละโว้" และตัววิหารหลังปัจจุบันเป็นวิหารที่สร้างใหม่โดยช่างสมัยครูบาศรีวิชัย

ทางบริเวณมุมด้านตะวันตกเฉียงเหนือขององค์พระธาตุเจดีย์มี สุวรรณเจดีย์ สร้างโดยพระนางปทุมวดี อัครมเหสีของพระเจ้าอาทิตยราช และมีวิหาร 3 หลัง ประกอบด้วย

3.2 **วิหารพระพันตน** ภายในวิหารมีพระพุทธรูปต่าง ๆ จำนวนมาก ตัววิหารตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของวิหารพระละโว้

3.3 **วิหารพระเจ้ากัลก่กลือหรือพระเจ้าตนแดง** ภายในประดิษฐานพระพุทธรูปนั่งปางมารวิชัย ก่ออิฐถือปูน ทาด้วยสีแดง ตัววิหารตั้งอยู่ทางมุมสุดทิศตะวันตกเฉียงเหนือของฝั่งพุทธาวาส

3.4 **วิหารพระไสยาสน์** ภายในประดิษฐานพระพุทธรูปนอน ก่ออิฐถือปูน ลงรักปิดทอง ตัววิหารตั้งอยู่ทางทิศเหนือของวิหารพระละโว้

วิหารทั้งสามหลัง คือ วิหารพระพันตน วิหารพระเจ้ากัลก่กลือ และวิหารพระไสยาสน์ สันนิษฐานว่าสร้างก่อน พ.ศ. 2060 เพราะพบการกล่าวถึงวิหารทั้งสามหลังในนิราศหริภุญชัย (สิงฆะ วรรณสัย, 2516 : 47) นิราศหริภุญชัยเป็นนิราศที่แต่งในปีเมืองเป้าเพราะมีหลักฐานว่ากล่าวถึงพระแก้วมรกตอยู่ที่วัดเจดีย์หลวง ซึ่งพระแก้วมรกตนั้นประดิษฐานที่วัดเจดีย์หลวงระหว่าง พ.ศ. 2011-2091 ในระหว่างนี้มีปีเมืองเป้าปีเดียวคือ พ.ศ. 2060 (ประเสริฐ ณ นคร, 2516 : [12])

3.5 **วิหารพระพุท** อยู่ด้านทิศใต้ขององค์พระธาตุเจดีย์ สันนิษฐานว่าสร้างในสมัยพระเมืองเกษเกล้า (สิงฆะ วรรณสัย, 2516 : 33) ภายในประดิษฐานพระพุทธรูปนั่งปางมารวิชัย ตัววิหารปัจจุบันสร้างใหม่โดยช่างสมัยครูบาศรีวิชัย

ด้านหลังวิหารพระพุทมี **วิหารพระบาทสี่รอย** เป็นวิหารที่สร้างใหม่ เป็นการจำลองพระพุทบาทสี่รอย จาก อ. แมริม จ. เชียงใหม่

3.6 **วิหารพระทันใจ** อยู่ด้านทิศตะวันตก ภายในประดิษฐานพระพุทธรูปปางลีลาสมัยเชียงแสนขนาดใหญ่หล่อด้วยโลหะเรียกว่า“พระเจ้าทันใจ” แต่ในตำนานพระธาตุเจ้าหริภุญชัยกล่าวถึงการสร้างวิหารพระเมืองลกเจ้าด้านทิศตะวันตก ในสมัยพญาแก้ว (สิงฆะ วรรณสัย, 2516 : 30) สันนิษฐานว่าอาจจะเป็นตำแหน่งของวิหารหลังนี้แต่เดิม ตัววิหารหลังปัจจุบันสร้างใหม่โดยช่างสมัยครูบาศรีวิชัย

และทางด้านทิศตะวันตกขององค์พระธาตุเจดีย์นี้ยังมี **ศาลาพิพิธภัณฑสถาน** เป็นอาคารสร้างใหม่ เพื่อใช้เก็บรักษาโบราณวัตถุ เช่น พระพุทธรูป ศิลาจารึก ฯลฯ

4. หอพระไตรปิฎก(หอธรรม)

ตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ของวิหารหลวง เป็นที่บรรจุหนังสือใบลานจารึกด้วยอักษรพื้นเมือง มีข้อความเป็นนิทานธรรมและประวัติของบ้านเมือง อันเป็นวรรณกรรมสำคัญของล้านนา หอธรรมหลังนี้สันนิษฐานว่าน่าจะสร้างสมัยเจ้าอน้อยอินทยงยศ ประมาณปี พ.ศ. 2445 สร้างเป็นศาลาอยู่บนตึกก่ออิฐถือปูนเป็นแบบศิลปะของล้านนาที่นิยมในสมัยนั้น ตกแต่งด้วยลวดลายไม้จำหลักสวยงาม ตรงกลางหลังคาหอไตรมียอดฉัตรตั้งอยู่

5. หอระฆัง

ตั้งอยู่ทางด้านตะวันออกเฉียงเหนือของวิหารหลวง เป็นสถาปัตยกรรมแบบรัตนโกสินทร์ ที่สร้างในสมัยเจ้าจักรคำขจรศักดิ์ใน พ.ศ. 2481 ก่อเป็นหุ้มสี่เหลี่ยมฐานคอนกรีต ตกแต่งลวดลายตัวสถาปัตยกรรมทำเป็นสองชั้น ชั้นบนทำเป็นหุ้มขนาดเล็กมียอดแหลมตามเหลี่ยมแขวนระฆัง มีหอระฆังใหญ่ตั้งอยู่ ระฆังนี้หล่อในสมัยเจ้าหลวงดาราธิบดีเรรัตนไพโรจน์ ชั้นล่างแขวนกังสดาลขนาดใหญ่ฝีมือของครูบาเผ่าสูงเม่น มีคำจารึกว่า "หล่อกังสดาลเมื่อศักราชได้ 1222 ตัว ปีกดสั้นเดือน 9 ออก 3 คำ วันอังคารหล่อ ภัฏจนมหาเถรเจ้าวัดป่าเมืองแพร่ เป็นเค้าแก่ศรัทธาภายใน เจ้าเมืองหลวงเชียงใหม่เป็นเค้าแก่ภายนอก ศรัทธาภายในภายนอกพร้อมกันสร้างในวัดพระสิงห์ เวียงเชียงใหม่ นำมาไว้เป็นเครื่องบูชาทานกับพระธาตุเจ้า" นับว่าเป็นกังสดาลขนาดใหญ่ที่สุดของประเทศ ซึ่งเชื่อกันว่าถ้าผู้ใดได้ตีกังสดาลนี้แล้ว สามารถส่งเสียงไปถึงสวรรค์ชั้นดาวดึงส์

6. เขาพระสุเมรุ

ถัดจากหอพระไตรปิฎกลงมาทางด้านใต้มี "เขาสุเมรุ" ซึ่งถือว่าเป็นหลักเมืองหรือหลักโลก ตั้งอยู่ ฐานส่วนล่างเป็นแท่นวงกลมก่ออิฐถือปูนสูงประมาณ 2 เมตร ส่วนบนเป็นชั้นวงกลมไล่ขึ้นไปเป็นยอด สร้างหลักหกเหลี่ยมมีหุ้ม 6 ทิศ เฉพาะส่วนที่เป็นชั้นจนถึงส่วนยอดที่เป็นหลักนั้นทำด้วยโลหะประดิษฐ์ลวดลายสวยงาม เขาสุเมรุ หรือ หลักโลกนี้ เชื่อว่าเป็นของที่มาจากสวรรค์ ส่วนประวัติการสร้างนั้นเป็นมาอย่างไรสืบความไม่ได้ความชัดเจน เขาสุเมรุนี้มีแท่นบูชาทางด้านตะวันออก ชาวลำพูนนิยมบูชาเขาสุเมรุนี้ โดยถือว่าเป็นภูเขาก่อกับประวัติของพระพุทธเจ้า

7. กำแพงและซุ้มโขง

ตำนานพระธาตุหริภุญชัยกล่าวว่า มีการก่อกำแพงชั้นในโดยพระเจ้าติโลกราช เป็นกำแพงด้านกว้างทางทิศเหนือได้ 43 วา 1 ศอก ด้านยาวไปทางตะวันตกตะวันออก 70 วา ล้อมทั้ง 4 ด้านให้มีประตูโขง 3 แห่ง คือ ด้านตะวันออก เหนือ และได้ (ปัจจุบัน มีประตูเข้าออกกำแพงชั้นใน 4 ด้าน ประตูด้านทิศตะวันตกอยู่ติดกับวิหารพระเจ้าทันใจ)

และพระเจ้าติโลกราชยังโปรดให้ก่อปราการชั้นนอก ด้านกว้างทางทิศเหนือได้ 100 วา ด้านยาวไปทางตะวันตกตะวันออก 100 วา 2 ศอก ล้อมทั้ง 4 ด้าน ให้มีประตูโขง 4 แห่ง คือ ด้านตะวันออก ตะวันตก เหนือ และได้ และให้สร้างรัตนฐานทิวาฐาน (กุฏิ) 4 มุมพระบรมธาตุ เพื่อให้เป็นที่อยู่ของพระภิกษุที่อยู่เฝ้าพระบรมธาตุ (สงวน โชติสุขรัตน์, 2508 : 519-520)

ปัจจุบันรัตนฐานทิวาฐาน (กุฏิ) 4 มุมพระบรมธาตุนี้เป็นเสนาสนะของพระภิกษุสามเณรประจำ 4 มุม ซึ่งแต่ละคณะมีดังนี้

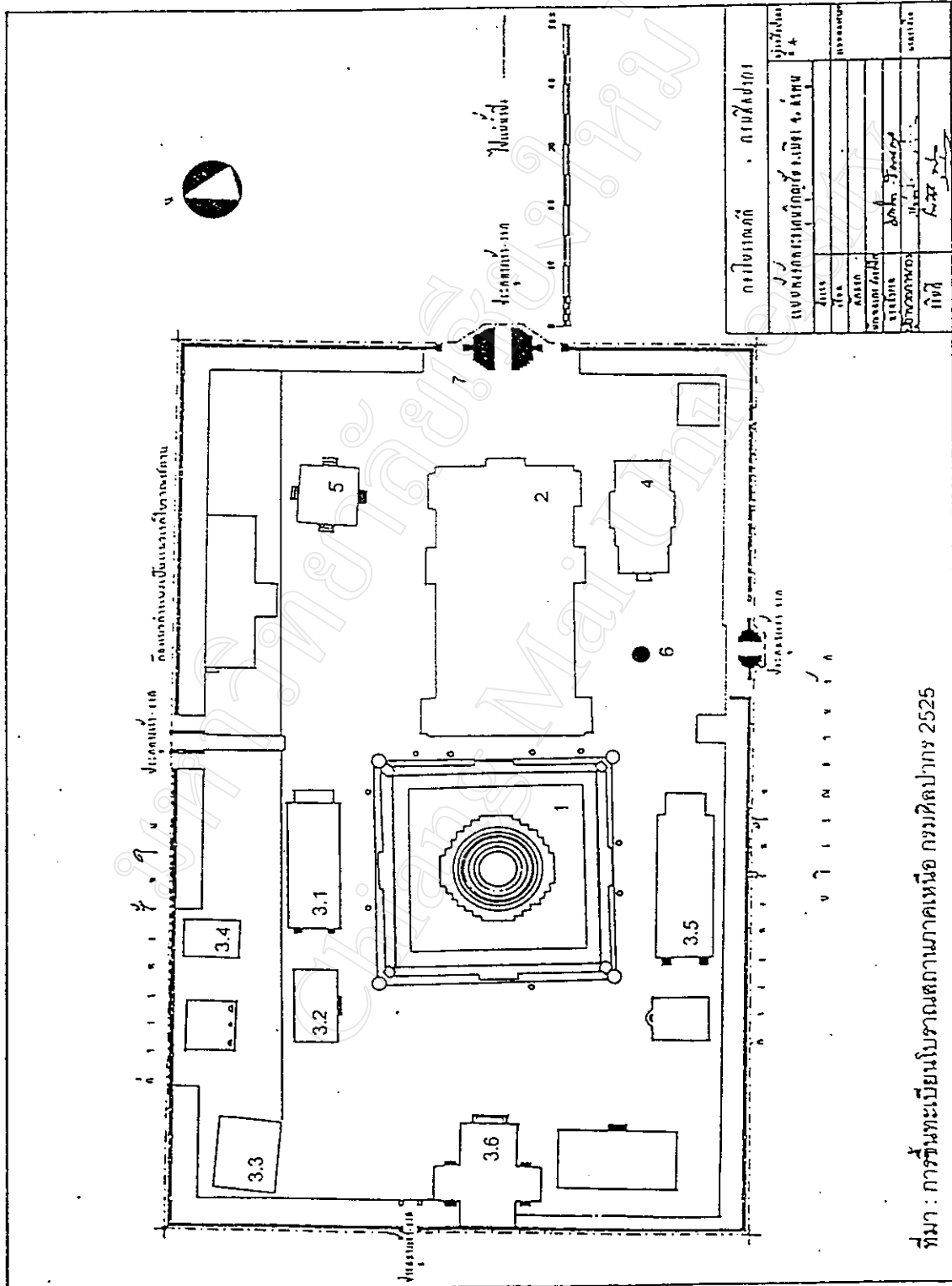
คณะเชียงยืน อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ เดิมเป็นวัดเรียกว่า วัดเชียงยืน มีเจดีย์เชียงยืนอยู่ภายใน ปัจจุบันใช้เป็นสถานที่จัดการศึกษาให้ความรู้แก่พระภิกษุสามเณร

คณะหลวง อยู่ทิศตะวันออกเฉียงใต้ เดิมเรียกว่าวัดหลวง ใช้เป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมสำหรับเจ้านายพื้นเมือง เช่น การอุปสมบท การจัดตั้งธรรมพิงเทศน์ โดยเฉพาะงานเทศน์มหาชาติ

คณะสะดือเมือง อยู่ทิศตะวันตกเฉียงใต้ เดิมเรียกว่าวัดสะดือเมือง มีวิหารสะดือเมืองประดิษฐานพระพุทธรูปหล่อด้วยโลหะสมัยเชียงแสนขนาดกลาง 10 องค์ ถือว่าสถานที่นี้อยู่กลางเมืองลำพูน ซึ่งเป็นหลักฐานสำคัญระบุว่าตำแหน่งวัดพระธาตุหริภุญชัยตั้งอยู่ในตำแหน่งสะดือเมืองหริภุญชัย โดยคณะสะดือเมืองนี้มีหน้าที่รับผิดชอบงานด้านก่อเจดีย์ทรายในงานประเพณีสงกรานต์ประจำปี

คณะอัฐสาร อยู่ทิศตะวันตกเฉียงเหนือ เดิมเรียกว่า วัดอัฐสาร ภายในวิหารพระอัฐสาร มีพระพุทธรูปนั่งปางมารวิชัย คณะนี้มีหน้าที่รับผิดชอบการจัดงานสลากภัตต์ประจำปี

ผังวัดพระธาตุหริภุญชัย

เมืองเขลางค์นคร

เมืองลำปางปัจจุบัน มีชื่อเดิมอยู่หลายชื่อ อาทิ ลัวะคอนลำปาง ตามตำนานพระธาตุลำปางหลวง ที่อ้างถึงในบริเวณพระธาตุลำปางหลวง เมื่อครั้งพระพุทธเจ้าเสด็จมามีชื่อหมู่บ้านชื่อ อัมพการีวัน และมีลัวะอ้ายคอนอาศัยอยู่ และในตำนานพระธาตุลำปางหลวง ยังปรากฏชื่อ เมืองศรีตอยชัยลัมพะกัมปะนคร ในตำนานชินกาลมาลีปรากฏชื่อ เมืองเขลางค์นคร

เมืองเขลางค์นครนั้น ถือได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งของแคว้นหริภุญชัย เมืองนี้มีความสำคัญในการควบคุมเส้นทางการค้าและการปกครองชุมชนที่ตั้งอยู่ในเขตที่ราบลุ่มแม่น้ำวัง มีฐานะเป็นเมืองลูกหลวง พระนางจามเทวีส่งพระเจ้าอนันตยศมาครอง (ชินกาลมาลีปกรณ์, 2510 : 93-94)

เมืองลำปางปัจจุบันประกอบด้วยเมืองโบราณสร้างซ้อนทับและขยายต่อเนื่องกันอยู่สองฟากแม่น้ำวัง โดยเมืองที่สร้างแรกสุดคือ เมืองเขลางค์ ตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำวัง มีคูเมืองกำแพงเมืองล้อมรอบ 1 ชั้น ลักษณะผังเมืองเป็นรูปวงรีคล้ายรูปหอยสังข์ มีขนาดความกว้างประมาณ 600 เมตร ความยาวประมาณ 1,400 เมตร รูปร่างเมืองมีลักษณะเป็นวงรียาวตามความคดโค้งของแม่น้ำวัง มีคูเมืองและกำแพงเมือง 1 ชั้น กำแพงเมืองเป็นคันดินมีความยาวโดยรอบประมาณ 4,400 เมตร มีโบราณสถานและวัดร้างหลายแห่ง เมืองโบราณส่วนนี้น่าจะสร้างมาตั้งแต่สมัยหริภุญชัย เมืองที่สองเป็นเมืองรูปคล้ายสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขยายต่อจากเมืองรูปหอยสังข์ส่วนแรกไปทางด้านตะวันตกเฉียงใต้ มีขนาดกว้างประมาณ 900 เมตร ยาวประมาณ 1,400 เมตร เมืองโบราณนี้สร้างคร่อมสองฝั่งแม่น้ำวัง สันนิษฐานว่าเป็นเมืองสร้างใหม่เรียกว่า เวียงละคอน ที่ขยายจากเมืองเขลางค์นครเดิม โดยสร้างขึ้นระหว่างสมัยพระเจ้าติโลกราชถึงสมัยพระเมืองแก้ว ซึ่งในสมัยพระเจ้าติโลกราชได้ให้หมื่นหาญแต่ท้าวผู้เป็นบุตรหมื่นโลกนครมาเป็นเจ้าเมืองเขลางค์ และน่าจะมีการสร้างบ้านแปงเมืองชุดคูเมืองทำกำแพงเมืองใหม่ให้เข้มแข็ง เพื่อเตรียมรับศึกจากอยุธยาเห็นได้จากในปี พ.ศ. 2000 สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถและพระอินทราชายกกองทัพหลวงขึ้นไปตีเมืองเชียงใหม่ผ่านเมืองลำปาง

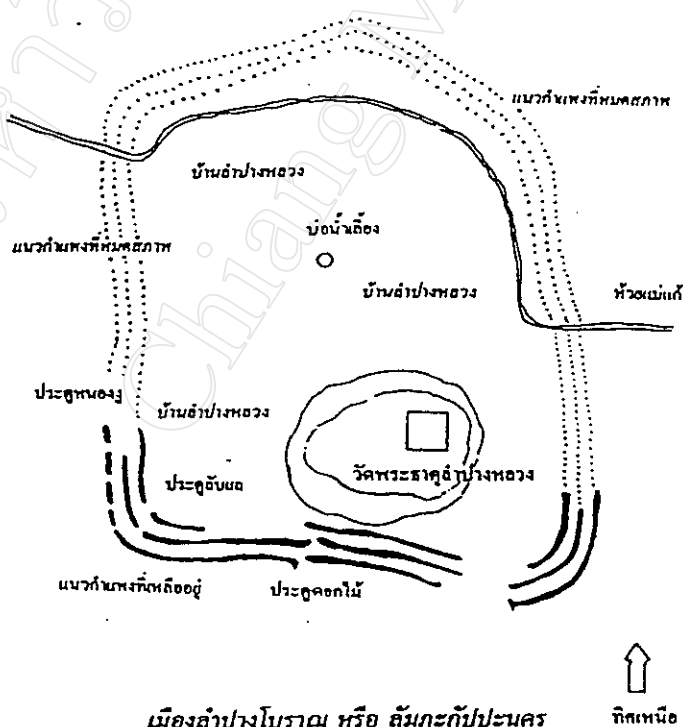
เวียงพระธาตุลำปางหลวง

เวียงพระธาตุลำปางหลวงมีลักษณะทางกายภาพของพื้นที่เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ามุมมนขนาด 500 x 300 เมตร มีคันดิน 3 ชั้น สลับกับคูเมือง 2 ชั้น ล้อมรอบชุมชนหมู่บ้านและเนินดินอันเป็นที่ตั้งวัดพระธาตุลำปางหลวงไว้ภายใน พื้นที่ตั้งเมืองมีลักษณะค่อย ๆ ลาดเอียงลงสู่แม่น้ำวังทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ มีลำห้วยแมกกไหลผ่านจากด้านทิศเหนือเลียบกำแพงเมืองผ่านไปทางทิศตะวันออก และไหลไปลงแม่น้ำวังกำแพงเมืองมีฐานกว้างประมาณ 18-20 เมตร

มีประตูเมืองซึ่งยังปรากฏชื่อเรียกอยู่ 3 แห่ง ได้แก่ ประตูหนองงูอยู่ทางทิศตะวันตก ประตูลับแล อยู่ที่ยี่มุมกำแพงด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ และประตูดอกไม้อยู่ทางด้านหลังวัดพระธาตุลำปางหลวง ปัจจุบันแนวกำแพงและคูเมืองถูกทำลายลงไปมาก คงเหลืออยู่เฉพาะมุมด้านตะวันออกเฉียงใต้ ส่วนด้านอื่น ๆ แทบไม่เหลือสภาพให้เห็นอีกแล้ว โดยกำแพง 3 ชั้นที่พบดังกล่าวเป็นปัญหาอีกเช่นกันว่าควรจะสร้างขึ้นเมื่อใด เพราะแบบแผนของกำแพงเมือง 3 ชั้นนั้นน่าจะเป็นลักษณะของการสร้างเมืองในระยะหลัง เมื่อราวพุทธศตวรรษที่ 19 ลงมาแล้ว มีความเป็นไปได้ที่กำแพงเมืองสามชั้นดังกล่าว อาจเป็นกำแพงเมืองที่ได้รับการปรับปรุงฟื้นฟูเพื่อป้องกันข้าศึกในระยะหลัง โดยเฉพาะในสมัยล้านนาช่วงที่กลุ่มบ้านเมืองในแถบลุ่มแม่น้ำวังมีความสำคัญขึ้นในฐานะที่เป็นเมืองหน้าด่านเมื่อครั้งเกิดศึกสงครามกับกรุงศรีอยุธยา (สุรพล ดำริห์กุล, 2544 : 5-6)

วัดพระธาตุลำปางหลวง ซึ่งเป็นวัดสำคัญของชุมชนนี้ ตั้งอยู่ในเวียงพระธาตุลำปางหลวง จากการศึกษาของสุรพล ดำริห์กุล กล่าวว่าคือเมืองลำปางหรืออ่าลัมปางนคร ซึ่งเป็นเมืองที่พระเจ้าอนันตยศหรือพญาอินทวร กษัตริย์ผู้ครองเมืองเขลางค์สร้างขึ้นเพื่อให้เป็นที่ประทับของพระนางจามเทวี ทั้งนี้เรื่องราวเกี่ยวกับการสร้างเมืองลำปางหรืออ่าลัมปางนครนี้มีหลักฐานปรากฏอยู่ในเอกสารหลัก ๆ สองฉบับคือ ตำนานมูลศาสนาและจามเทวีวงศ์ (สุรพล ดำริห์กุล, 2544 : 7)

ผังเวียงพระธาตุลำปางหลวง

เมืองลำปางโบราณ หรือ ลัมกะกัปปะนคร

ทิศเหนือ

ที่มา : หนังสือลำปางเมืองหนึ่งศตวรรษ หน้า 5

วัดพระธาตุลำปางหลวง

สถาปัตยกรรมสำคัญในฝั่งพุทธาวาสของวัดพระธาตุลำปางหลวง ประกอบด้วย

1. พระเจดีย์

ตามตำนานว่าเป็นที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุพระพุทธรูปเจ้าส่วนพระนางขวาว และกระดูกคอ ไม่มีเอกสารแน่ชัดว่าสร้างขึ้นเมื่อใด แต่จากรูปแบบสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมที่พบในปัจจุบันสันนิษฐานว่าเป็นการบูรณะขึ้นในพุทธศตวรรษที่ 21 สมัยพระเจ้าติโลกราช เป็นเจดีย์ทรงกลมแบบพื้นเมืองล้านนาผสมเจดีย์ทรงกลมศิลปะสุโขทัย ก่ออิฐถือปูน ฐานกว้างด้านละ 24 เมตร สูง 45 เมตร หุ้มทองจังโกปิดทองทั้งองค์

2. วิหารหลวง

เป็นวิหารประธานตั้งอยู่ด้านทิศตะวันออกขององค์พระธาตุเจดีย์ มีการวางผังอยู่ในแนวแกนตะวันออกตะวันตกแนวเส้นเดียวกับประตูโขงและองค์พระธาตุเจดีย์ วิหารหลวงหลังที่พบในปัจจุบันนี้มีลักษณะเป็นวิหารโถงขนาดใหญ่ ผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า กว้าง 17 เมตร ยาว 36 เมตร หลังคาทรงจั่วซ้อนชั้นด้านหน้า 3 ชั้นด้านหลัง 2 ชั้น โครงสร้างเครื่องไม้หลังคามุงกระเบื้องดินเผา ส่วนบนมีแผงไม้สักเป็นกระดานลูกฟักต่อลงมาจากชายคาด้านในเรียกว่า แผงคอสองหรือแผงไม้คอสอง ถัดลงมาเปิดโล่งจนถึงพื้น วิหารโถงเช่นนี้คงเป็นที่นิยมในล้านนา ด้านในของแผงคอสองมีการเขียนภาพเป็นเรื่องราวในชาดก ภายในวิหารมีมณฑปปราสาทยอดแหลมประดิษฐานพระพุทธรูปพระเจ้าล้านทองก่อกอิฐปิดทอง พระวิหารหลวงนี้ได้รับการบูรณะครั้งล่าสุดในปี พ.ศ. 2466 ในสมัยของครูบาศรีวิชัย

3. วิหารทิศ

3.1 วิหารน้ำแต้ม ตั้งอยู่ทางทิศเหนือขององค์พระธาตุ เป็นวิหารโถงขนาดเล็ก ผังของวิหารน้ำแตมนั้นเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า กว้าง 8 เมตร ยาว 20 เมตร และสูง 7 เมตร หลังคาทรงจั่วลดด้านหน้า 3 ชั้นด้านหลัง 2 ชั้น ตามแบบเอกลักษณ์วิหารล้านนา วิหารน้ำแตมนี้เป็นวิหารที่มีรูปร่างสัดส่วนสวยงาม มีคุณค่าทางสถาปัตยกรรมมาก โครงสร้างเป็นเครื่องไม้หลังคามุงกระเบื้องดินเผา ประดิษฐานพระประธานเป็นพระพุทธรูปสำริด ขนาดหน้าตักกว้าง 45 นิ้ว นามว่าพระเจ้าสามหมื่นทอง ภายในตกแต่งด้วยภาพจิตรกรรมบนแผ่นไม้คอสองและที่ผนังด้านหลังพระประธาน สันนิษฐานว่า วิหารน้ำแต้มสร้างขึ้นประมาณ พ.ศ. 2019-2044 สมัยเจ้าหาญศรีรัตนนครของเมืองลำปาง

3.2 **วิหารตันแก้ว** ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือขององค์พระธาตุ หรืออยู่ทางทิศเหนือของพระวิหารหลวง ไม่มีประวัติการกล่าวถึงที่มาในการสร้างและใครเป็นผู้สร้าง พบเพียงประวัติได้รับการบูรณะครั้งล่าสุดใน พ.ศ. 2510 ภายในวิหารมีพระพุทธรูปประธานที่สร้างโดยเจ้านานทิพย์ช้าง เป็นพระพุทธรูปสำคัญของตระกูล ณ ลำปาง มีการทำบุญในเดือนกรกฎาคมทุกปี

3.3 **วิหารพระพุท** ตั้งอยู่ทางทิศใต้ขององค์พระธาตุ คู่กับวิหารน้ำแต้ม ผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า กว้าง 10 เมตร ยาว 25 เมตร เป็นวิหารแบบพื้นเมืองที่มีผนังปิด มีประตูหน้าต่างเดิมคงเป็นวิหารโถงแต่มีการบูรณะภายหลัง ภายในประดิษฐานพระประธานเป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัยขนาดหน้าตักกว้าง 40 นิ้ว ที่ในตำนานระบุว่า พระพุทธรูปเจ้าองค์หลวง เชื่อว่าสร้างในสมัยเจ้าหมื่นคำเพชร ใน พ.ศ. 2019 (สุรพล คำวิสุทธิ, 2543 : 77-78)

3.4 **วิหารพระละโว้** ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกขององค์พระธาตุ ตำนานพระธาตุลำปางหลวงกล่าวว่า “วิหารตะวันตกไว้พระศิลาเจ้า อันพระยาละโว้ พ่อนางจามให้มาเอาไว้ เป็นที่ไหว้แก่อนันตยศ ผู้เป็นหลานตน อยู่กินเมืองนครนั้นแล” (สงวน โชติสุวรรณ์, 2515 : 352)

3.5 **หอพระพุทธรูป** ตั้งอยู่ทางด้านหลังของวิหารพระพุทธรูป เป็นอาคารทรงมณฑป ก่ออิฐเป็นผนังทึบ ตั้งอยู่บนฐานสูง กว้างยาวประมาณ 9.50 เมตร สร้างครอบรอยพระพุทธรูปหลังคาจั่วมีชายคาล้อมรอบ สร้างขึ้นในสมัยเจ้าหาญแต่ทอง ใน พ.ศ. 1992

4. อุโบสถ

ตั้งอยู่ทางมุมทิศตะวันตกเฉียงใต้ของผังพุทธาวาส เป็นอุโบสถขนาดเล็ก ไม่พบประวัติว่าสร้างในสมัยใด ซึ่งในคติของล้านนา อุโบสถมีความสำคัญน้อยกว่าพระวิหาร และตำแหน่งของอุโบสถมักไม่มีกฎเกณฑ์ที่แน่นอน (สันติ เล็กสุขุม, 2538 : 76) แต่เดิมนั้นสันนิษฐานว่าวัดพระธาตุลำปางหลวงจะใช้อุโบสถที่เป็นอุทกสีมา เพราะมีบ่อน้ำอยู่ด้านหน้าวัด

5. ไผ่ชะจาว

เป็นต้นไม้ใหญ่ ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของผังพุทธาวาส เป็นต้นไม้ที่มีเรื่องราวเกี่ยวข้องกับการเสด็จมาของพระพุทธเจ้า ณ ดินแดนนี้ ตามตำนานพระธาตุกล่าวว่า มีลัวะผู้หนึ่งชื่อว่า อ้ายคอน เอาไผ่ชะจาวคอนมะพร้าวกับกระบอกน้ำผึ้งไปถวายพระพุทธเจ้า ครั้นถวายแล้วพระพุทธเจ้าจึงเอาไผ่ชะจาวปักไว้ที่นั่น ต้นชะจาวก็ได้งอกงามเติบโตขึ้น (สงวน โชติสุวรรณ์, 2508 : 99)

6. กุมภภัณฑ์

ภายในเขตพุทธาวาสของวัดพระธาตุลำปางหลวง พบการก่อรูปกุมภภัณฑ์ 2 ตน ตนหนึ่งอยู่หน้าพระธาตุด้านทิศเหนือ อีกตนหนึ่งอยู่หลังพระธาตุ มีความเชื่อกันว่าเป็นผู้รักษาปกป้องพระบรมธาตุ หรืออาจเป็นความเชื่อเดิมของท้องถิ่นที่ถูกปรับให้เข้าเข้าคติพุทธศาสนา

7. กำแพงและประตูโขง

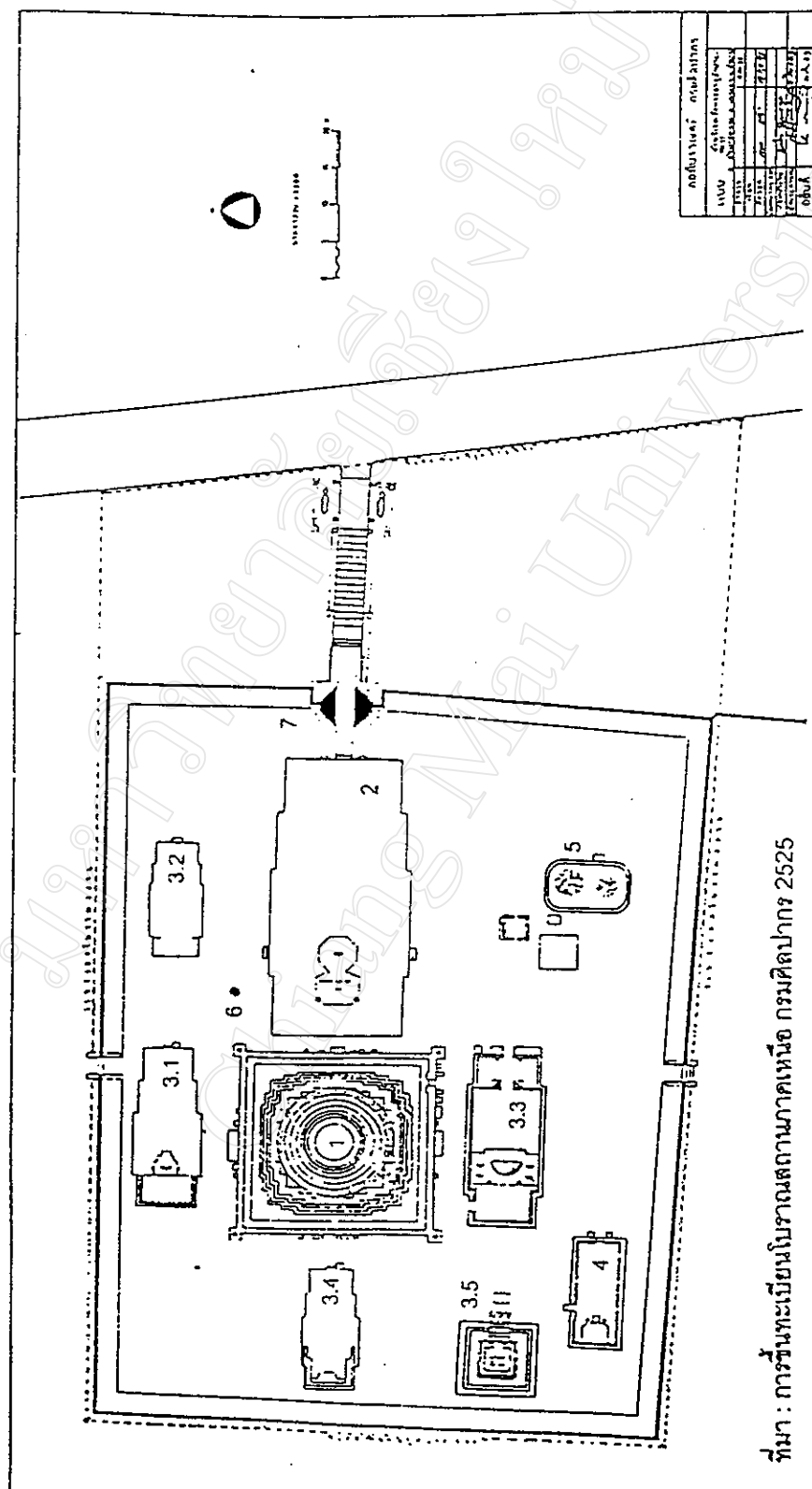
อาณาเขตพุทธาวาสของวัดพระธาตุลำปางหลวงใช้กำแพงพุทธาวาสเป็นตัวกำหนดขอบเขต ตำนานพระธาตุลำปางหลวงกล่าวว่า ในสมัยพระเจ้าติโลกราช เจ้าหมื่นคำเพชรเจ้าเมืองลำปางสร้างกำแพงขึ้นใหม่ ปัจจุบันกำแพงพุทธาวาสวัดพระธาตุลำปางหลวงมีประตูทางเข้าออก 3 ด้าน คือ ประตูด้านทิศตะวันออกซึ่งเป็นทางเข้าหลักสู่พระวิหารหลวง มีลักษณะเป็นซุ้มประตูขนาดใหญ่ที่เรียกว่าประตูโขงหรือซุ้มโขง ประตูทางเข้าด้านทิศเหนือซึ่งจะเข้าสู่เขตพุทธาวาสทางวิหารน้ำแต้ม และประตูด้านทิศใต้ทางวิหารพระพุทธ

ในอดีต ภายในเขตพุทธาวาส พื้นน่าจะเป็นทรายเป็นส่วนใหญ่ แต่ปัจจุบันคงเหลือเพียงลานทรายทางด้านทิศใต้รอบต้นชะจาวเท่านั้น ด้านทิศเหนือและรอบองค์พระธาตุได้ถูกปรับเป็นวัสดุใหม่ไปแล้ว

ประตูทางเข้าหลักของวัดสำคัญในล้านนา จะอยู่ทางทิศตะวันออกแนวแกนเดียวกับพระวิหารหลวงและองค์เจดีย์ ซุ้มโขงวัดพระธาตุลำปางหลวงมีลักษณะทรงมณฑปปราสาท เป็นงานที่สวยงาม มีส่วนยอดซ้อนกันเป็นชั้น ๆ คล้ายยอดมณฑปปราสาทภายในวิหารหลวง แต่ละชั้นมีซุ้มสี่ทิศ ตกแต่งด้วยปูนปั้นลวดลายพันธุ์พฤกษาเป็นลายเครือและสัตว์ในหิมพานต์ โดยลักษณะการออกแบบและตกแต่งซุ้มโขงนี้น่าจะเป็นสัญลักษณ์ที่เกี่ยวกับคติจักรวาล โดยเป็นหนึ่งในจักรวาลย่อยที่ประกอบเป็นจักรวาลใหญ่

ทางด้านหน้าวัดมีบันไดทางขึ้น รวบบันไดทั้งสองข้างทำเป็นรูปมกรคาบนาคร ที่เชิงบันไดมีรูปสิงห์ก่ออิฐปูนปั้นขนาดใหญ่สองตัว สร้างขึ้นในสมัยเจ้าหอคำดวงทิพย์ เจ้าผู้ครองเมืองลำปาง พ.ศ. 2331

ผังวัดพระธาตุลำปางหลวง

4.3 เมืองเชียงใหม่

เมื่อพญามังราย ตีเมืองหริภุญชัยในปี พ.ศ. 1835 และยึดเมืองเชลางค์ได้ในเวลาต่อมา แคว้นหริภุญชัยจึงถูกผนวกเข้ากับแคว้นโยน การรวมตัวของสองแคว้นใหญ่ดังกล่าวจึงเริ่มก่อรูปเป็นอาณาจักร ซึ่งเวลาต่อมารู้จักกันทั่วไปว่า “อาณาจักรล้านนา” พญามังรายประทับที่เมืองหริภุญชัยเพียง 2 ปี ก็มอบให้อ้ายฟ้าครองเมือง ทรงกล่าวว่า “เมืองหริภุญชัยนี้เป็นเมืองมหาธาตุเจ้ากูอยู่มิได้แล” (ตำนานมูลศาสนา, 2544 : 186) แต่สาเหตุที่พญามังรายไม่เลือกเมืองหริภุญชัยเป็นเมืองหลวง อาจเพราะเมืองหริภุญชัยมีขนาดเล็ก ตัวเมืองซึ่งสร้างมากกว่า 500 ปี ไม่สามารถขยายออกได้และเป็นไปได้ว่าจะเต็มไปด้วยวัด เพราะเป็นศูนย์กลางพุทธศาสนามานาน จึงให้เมืองหริภุญชัยเป็นเมืองพุทธศาสนา (สรวิศ อ่องสกุล, 2544 : 65) ในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่กล่าวถึงพญามังรายมอบเมืองให้อ้ายฟ้าครองแล้วพระองค์ก็ทรงย้ายไปสร้างเมืองใหม่ว่า

“พญามังรายปลงบ้านเวณเมืองละพูนให้อ้ายฟ้าเป็นพญา
กินเมืองละพูนแล้ว ก็ย้ายไปสร้างเมืองแห่งหนึ่ง ว่าจักสร้างเวียง
อยู่ตั้งเฝ้าบ้านเรือนมากนัก พญามังรายให้ขุดแม่น้ำผ่าบ้าน นี้อที่
ตกท่า คนทั้งหลายเรียกว่าแม่แขว มีพายหนอฮ้านแห่งเมืองละพูน
อยู่ทีนั้นได้ 3 ปี น้ำท่วมเมืองกลางวัดสาข่างม้างวัวควายหาที่จัก
อยู่ได้ลวดเรียกว่าเชียงเรือ ต่อมาพญามังรายจึงย้ายมาสร้าง
เวียงกุมกาม นี้อขุดเวียงทั้งสี่ด้านไปเอน้ำแม่ริมเข้าใสคือตั้ง
ลำเวียงรอดทุกเบ้องตั้งบ้านเรือนอยู่มากนัก...” (ตำนานพื้นเมือง
เชียงใหม่, 2543 : 33-34)

ในเวียงกุมกาม พญามังรายได้สร้างเจดีย์วัดกานโถม ณ ตำแหน่งที่เดิมของคันเคื่อ ซึ่งเป็นไม้ศักดิ์สิทธิ์ของคนพื้นถิ่นที่เคารพกราบไหว้ก่อนที่พญามังรายจะมาสร้างเวียงกุมกาม (ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่, 2543 : 35) แสดงการสถาปนาพุทธศาสนา ลงบนพื้นที่ที่มีความเชื่อแบบท้องถิ่นเดิม เป็นรูปแบบพุทธศาสนาที่ผสมผสานกับความเชื่อเรื่องไสยศาสตร์ (ฮันส์ เพนซ์, 2526 : 23) เวียงกุมกามเป็นที่ประทับของพญามังรายอยู่ราว 2 ปี ศูนย์กลางของอาณาจักรแห่งใหม่ก็เคลื่อนย้ายมาที่เชียงใหม่ สาเหตุที่ย้ายมาสร้างใหม่เพราะพื้นที่ของเมืองเชียงใหม่ มีที่ตั้งที่เหมาะสมกว่าเวียงกุมกาม และผลจากการวิจัยของนักธรณีวิทยาทำให้เข้าใจว่าสาเหตุของการย้ายมาสร้างเมืองเชียงใหม่ ไม่ใช่เป็นเพราะน้ำท่วมเวียงกุมกาม ทั้งนี้เพราะน้ำท่วมเวียงกุมกามอยู่ในสมัยพม่าปกครองล้านนา (พ.ศ. 2101-2317) และหลังจากสร้างเชียงใหม่แล้ว เวียงกุมกามก็ไม่ได้ล่มสลายลง คงมีสภาพเป็นชุมชนสืบต่อมา และมีฐานะเป็นเวียงบริวารของเชียงใหม่ โดยทำหน้าที่เป็นที่ประทับของเจ้านายและป้องกันศึกสงคราม (สรวิศ อ่องสกุล, 2544 : 107)

ก่อนการสร้างเมืองใหม่ พญามังราย เชิญพญาเจ้าเมืองและพญาร่วงมาร่วมกันพิจารณา ถึงชัยภูมิที่พญามังรายมีนิมิตว่าเป็นที่มงคล ในครั้งแรกพญามังรายต้องการสร้างเมืองขนาดใหญ่ กว้างยาวด้านละ 2,000 วา แต่พญาเจ้าเมืองและพญาร่วงเกรงว่าจะมีภัยในอนาคต เพราะหากเมืองมีขนาดใหญ่เกินไปจะหากำลังคนมารักษาเมืองได้ยาก ไม่สามารถป้องกันเมืองได้ในยามมีศึกศัตรู พญามังรายจึงสร้างกำแพงเมืองเชียงใหม่โดยให้มีด้านยาว 1,000 วา ด้านกว้าง 900 วา (ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่, 2543 : 44-45) ทำให้เมืองเชียงใหม่มีผังเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยมเกือบจัตุรัสขนาดใหญ่

การวางผังเมืองเชียงใหม่เป็นรูปสี่เหลี่ยมเกือบจัตุรัสขนาดใหญ่เช่นนี้ มีลักษณะคล้ายกับผังเมืองสุโขทัยของพญาร่วงในช่วงเวลานั้น ทั้งนี้แนวคิดในการวางผังเมืองเชียงใหม่อาจจะแสดงถึงอิทธิพลจากสุโขทัย ซึ่งสุโขทัยสืบมาจากวัฒนธรรมขอมอีกทอดหนึ่ง ในวัฒนธรรมขอมมีการสร้างเมืองที่แสดงคติจักรวาลเป็นผังรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสดังเช่นพบที่เมืองพระนคร นครวัด นครธม และผังเมืองโบราณรูปสี่เหลี่ยมขนาดใหญ่เช่นนี้ ยังไม่เคยมีมาก่อนในวัฒนธรรมไทยยวน และหลังจากสร้างเวียงเชียงใหม่แล้ว ก็ไม่พบการวางผังเมืองขนาดใหญ่เช่นนี้ในเขตวัฒนธรรมล้านนา ผังเมืองเชียงใหม่จึงเป็นรูปแบบพิเศษต่างกับเมืองอื่น ๆ

แต่พบว่า ผังเมืองเชียงใหม่ของพญามังราย แม้จะแสดงอิทธิพลจากสุโขทัย ซึ่งสืบมาจากขอมโดยมีกำแพงเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยม แต่ในการวางตำแหน่งประตูเมือง ไม่ได้วางประตูเมืองตรงกันทั้งสี่ทิศเช่นคติของขอมที่สร้างประตูเมืองตรงกันทุกด้านมุ่งเข้าสู่ศูนย์กลางเป็นสัญลักษณ์ของการรวมศูนย์อำนาจ แต่ตำแหน่งประตูเมืองของเมืองเชียงใหม่ โดยเฉพาะในประตูด้านทิศเหนือ ซึ่งเป็นประตูหลักของเมืองจะไม่ตรงกับประตูด้านทิศใต้ เหมือนคติการสร้างบ้านของชาวล้านนาที่จะวางตำแหน่งประตูจากรั้วบ้านไม่ให้ตรงกับประตูของบ้าน และพบว่าคล้ายคติของจีนที่จะไม่วางตำแหน่งประตูให้ตรงกัน ซึ่งรูปแบบนี้อาจจะเป็นอิทธิพลจากจีนก็ได้

และในเมืองเชียงใหม่ ตำแหน่งเกือบกึ่งกลางผังเมืองที่พบมีวัดสะดือเมือง เป็นศูนย์กลางของเมืองเชียงใหม่ ก็พบว่าไม่ได้เป็นตำแหน่งศูนย์กลางตามแบบคติของขอมที่กษัตริย์ประทับ ณ ปราสาทศูนย์กลางเมือง แต่วัดสะดือเมืองที่มีเสาอินทขิลตั้งอยู่那儿เป็นลักษณะของศูนย์กลางตามแบบพื้นเมืองที่แสดงการรวมศรัทธาชุมชนมากกว่ารวมศูนย์อำนาจตามแบบขอม

เมืองเชียงใหม่ที่พญามังรายทรงให้นามว่า “เมืองนพบุรีศรีนครพิงค์เชียงใหม่” สร้างเมื่อ “ศักราช 658 ปีระวาศสัน เติมนวิสาขออก 8 ค่ำ วัน 5 ไทย เมืองแปล่า ยามแดดรุ่งแล้ว สองลูกนาที่ปลายสองบาทน้ำ ลัดนาเสวยนางศัพทัทสน์ในมื่นยราศรี” ตามวันเวลาทางจันทรคติที่ปรากฏในศิลาจารึก วัดเชียงมั่น ซึ่งตรงกับทางสุริยคติ คือ วันที่ 12 เมษายน พ.ศ. 1839 เวลาฤกษ์ 4.00 น.

สภาพที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ของเมืองเชียงใหม่มีความเหมาะสมมาก เพราะตั้งอยู่ระหว่าง
แคว้นโยนและแคว้นหริภุญชัย ทำให้สะดวกในการควบคุมหัวเมืองต่าง ๆ และเมืองเชียงใหม่ยัง
สร้างบนบริเวณที่ราบลุ่มอันอุดมสมบูรณ์ มีแหล่งน้ำสมบูรณ์เหมาะกับการทำการเกษตร ประกอบ
กับที่ตั้งของเมืองเชียงใหม่สร้างติดริมแม่น้ำปิง ซึ่งเป็นเส้นทางการค้าที่สำคัญสามารถติดต่อไป
ทางเหนือและลงใต้ได้อย่างสะดวก ทำให้เศรษฐกิจของเชียงใหม่เติบโตอย่างรวดเร็วและมั่นคง

เมื่อพญามังรายสิ้นพระชนม์ที่เมืองเชียงใหม่ ราว พ.ศ.1854 พญาไชยสงครามผู้เป็นพระ
ราชโอรสขึ้นครองเมือง แต่พระองค์ทรงประทับที่เชียงใหม่เพียง 4 เดือนเท่านั้น ก็ทรงย้ายไป
ประทับที่เมืองเชียงรายได้ ส่วนเมืองเชียงใหม่ที่ทรงแต่งตั้งท้าวแสนพูพระราชโอรสให้ปกครองแทน
สาเหตุที่พญาไชยสงครามต้องเสด็จไปประทับอยู่ที่เมืองเชียงรายนั้น คงเนื่องมาจากแคว้นโยนก
นั้นยังไม่ปลอดภัยเมืองพะเยายังเป็นรัฐอิสระที่มีความเข้มแข็งอยู่ หากย้ายศูนย์กลางและกองทัพ
ไปอยู่ที่เมืองเชียงใหม่แล้ว บริเวณนี้อาจเป็นอันตรายต่อการขยายอิทธิพลของเมืองพะเยา และเมื่อ
พญาไชยสงครามสิ้นพระชนม์ที่เมืองเชียงรายได้ พญาแสนพูพระราชโอรสขึ้นครองราชย์ พระองค์ก็
ทรงย้ายไปประทับที่เมืองเชียงรายได้เช่นกัน ส่วนเมืองเชียงใหม่ที่ทรงแต่งตั้งพญาคำฟูพระราชโอรส
ให้ปกครองแทน และสมัยพญาแสนพูในราว พ.ศ. 1870 พระองค์ทรงสร้างเมืองเชียงแสนใน
บริเวณเมืองเงินยาง เพื่อความมุ่งหมายในการป้องกันข้าศึกด้านเหนือ

ดังนั้นในช่วงเริ่มแรกเมืองเชียงใหม่คงมีความสำคัญและเป็นศูนย์กลางของอาณาจักรอยู่
เพียงช่วงสมัยพญามังรายเท่านั้น เพราะหลังจากที่พญามังรายสิ้นพระชนม์ กษัตริย์พระองค์ต่อมา
ก็ย้ายไปประทับที่เมืองเชียงรายได้และเมืองเชียงแสน ส่วนเมืองเชียงใหม่มีฐานะเป็นเมืองลูกหลวง
เป็นที่ประทับของพระราชโอรส ดังนั้นเมืองเชียงใหม่ในระยะแรกคงเป็นเมืองเล็กที่มีประชากรไม่
มากนัก ทั้งนี้เพราะศูนย์กลางทางการเมือง เศรษฐกิจ และศาสนาของอาณาจักรจะไปอยู่ที่เมือง
เชียงแสนเป็นส่วนใหญ่ เมื่อพญาแสนพูซึ่งประทับที่เมืองเชียงแสนตลอดพระชนม์ชีพสิ้นพระชนม์
พญาคำฟูได้ขึ้นครองราชย์ ก็ทรงประทับที่เมืองเชียงแสนสืบมาและทรงแต่งตั้งพญาผายูพระราช
โอรสให้ปกครองเมืองเชียงใหม่ ในช่วงนี้เองที่พญาคำฟูสามารถยึดเมืองพะเยาไว้ได้ เมืองพะเยา
จึงถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรของราชวงศ์มังรายนับแต่นั้นมา ดังนั้นจึงพบว่าสาเหตุ
ของการย้ายเมืองจากเชียงใหม่ของกษัตริย์ทั้งสามรัชกาลนั้นเป็นผลมาจากสาเหตุทางยุทธศาสตร์
ทั้งสิ้น เพราะเมื่อพญาคำฟูสิ้นพระชนม์ที่เมืองเชียงคำ พญาผายูขึ้นครองราชย์พระองค์ก็ไม่ได้ทรง
เสด็จไปประทับที่เมืองเชียงแสน คงประทับอยู่ที่เมืองเชียงใหม่ ทั้งนี้อาจเพราะบ้านเมืองทางตอน
เหนือมีความมั่นคงแล้ว

วัดพระสิงห์

ในสมัยของพญาผายูนัน พระองค์ทรงสร้างพระเจดีย์ขึ้นทางทิศตะวันตกของเมือง เชียงใหม่ใกล้กับประตูสวนดอก เพื่อบรรจุพระอัฐิของพญาคำฟูพระราชบิดา และโปรดให้สร้าง วัดขึ้น ณ ที่นั้น บริเวณที่สร้างวัดนั้น แต่เดิมเป็นป่าทางทิศตะวันตก มีตลาดเรียกว่า ลีเชียง (หมายถึงตลาดเวียง) เมื่อพญาผายูนันสร้างเจดีย์บรรจุอัฐิพญาคำฟูขึ้น ณ ริมตลาดลีเชียง แล้วโปรด ให้สร้างพระวิหารขึ้นหลังหนึ่ง และอาราธนามหาอภัยจุฬารัตนจากเมืองหริภุญไชยมาเป็นเจ้าอาวาส ในปี พ.ศ. 1888 จึงโปรดให้ขนานนามว่า วัดลีเชียงพระ (ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่, 2543 : 65)

ในสมัยพระเจ้าแสนเมืองมา เมื่อได้พระพุทธสิหิงค์มาจากท้าวมหาพรหม พระองค์ได้ อัญเชิญพระพุทธสิหิงค์ขึ้นประดิษฐานเหนืออรุณขบก แล้วโปรดให้ลากไปยังวัดสวนดอกนอกเวียง เพื่อจะประดิษฐานพระสิหิงค์ไว้ ณ ที่นั้น แต่เมื่อลากอรุณขบกไปถึงที่บริเวณวัดลีเชียงพระ รถมีย อันติดขัดลากต่อไปไม่ได้ พญาแสนเมืองมาจึงทรงโปรดอัญเชิญพระพุทธสิหิงค์มาประดิษฐานที่ วัดลีเชียงพระนี้ ชาวเมืองเชียงใหม่จึงนิยมเรียกวัดนี้ว่า “วัดพระสิงห์” เรื่อยมา

ในสมัยราชวงศ์มังราย วัดพระสิงห์ได้รับการทำนุบำรุง เป็นวัดหลวงที่สำคัญวัดหนึ่งของ เมืองเชียงใหม่ เป็นศูนย์กลางของสงฆ์ในกึ่งพื้นที่เมืองที่สืบมาจากหริภุญไชย เมื่อเมืองเชียงใหม่ตก อยู่ใต้ภาวะสงคราม ชาวเมืองต่างหนีภัยสงคราม วัดวาอารามชำรุดทรุดโทรมถูกปล่อยให้ทิ้งร้าง วัดพระสิงห์จึงตกอยู่ในสภาพวัดร้างเพราะขาดผู้อุปถัมภ์ ต่อเมื่อพระเจ้ากาวิละได้พื้นเมือง เชียงใหม่กลับมาเป็นราชธานีอีกครั้ง วัดพระสิงห์จึงได้รับการบูรณะจากผู้ปกครองและชาวเมือง เชียงใหม่จวบจนปัจจุบัน ศาสนสถานสมัยแรกสร้างวัดพระสิงห์ในราชวงศ์มังรายนั้น แทบไม่ ปรากฏรูปแบบทางศิลปกรรมให้เห็นเด่นชัดในปัจจุบัน เพราะวัดพระสิงห์ได้รับการบูรณะ ปฏิสังขรณ์บ่อยครั้ง หลักฐานรูปแบบศาสนสถานที่ยังพบในปัจจุบัน มักเป็นการสร้างเสริมขึ้นใหม่ใน ช่วงพุทธศตวรรษที่ 24 - 25 สถาปัตยกรรมสำคัญในผังพุทธาวาสของวัดพระสิงห์ประกอบด้วย

1. พระเจดีย์

มีอายุราวกลางพุทธศตวรรษที่ 20 ลงมา เป็นเจดีย์ทรงกลมที่มีช้างยืนรอบฐาน ปัจจุบัน เหลือช้างเพียงด้านละเชือกเท่านั้น การที่ปรากฏช้างล้อมในฐานะเจดีย์แบบพื้นเมือง อาจเป็นไปได้ ว่าเป็นการยอมรับพุทธศาสนาลัทธิกาวาศที่ผ่านเข้ามาจากสุโขทัยของพระภิกษุในกึ่งพื้นที่เมืองที่มีวัด พระสิงห์เป็นศูนย์กลางในขณะนั้น (จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, 2541 :21) รอบพระเจดีย์ประธานมีเจดีย์ ขนาดเล็กตั้งอยู่โดยรอบ 3 ทิศ คือ ทิศเหนือ ไต้ และตะวันตก เจดีย์ขนาดเล็กสร้างโดยพระเจ้า กาวิละราว พ.ศ. 2361 เพื่อบรรจุพระชินธาตุ (จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, 2541 :123)

พระเจดีย์ประธานที่เห็นรูปแบบศิลปกรรมในปัจจุบันนี้ ได้รับการบูรณะโดยครูบาศรีวิชัย และพระเจดีย์ประธานองค์นี้ไม่ใช่เจดีย์ที่สร้างขึ้นเพื่อบรรจุอัฐิพญาคำฟู ที่สร้างโดยพญาผายูราว พ.ศ. 1883 เนื่องจากผลการขุดเจดีย์องค์หนึ่งใน พ.ศ. 2469 โดยครูบาศรีวิชัยให้แผ้วถางบริเวณ ด้านเหนือวิหาร พบเป็นเจดีย์ขนาดเล็กตั้งอยู่ทางทิศเหนือหน้าอุโบสถสองสงฆ์เกิดกีดขวาง จึงให้ คนขุดออก แต่พบว่าภายในมีโกศบรรจุอัฐิ เป็นโกศ 3 ชั้น ชั้นนอกทำด้วยทองสัมฤทธิ์ ชั้นกลางทำ ด้วยเงิน ชั้นในทำด้วยทองคำ (ฮันส์ เพนธ์, 2526 : 27) พร้อมเครื่องราชูปโภคซึ่งทำด้วยทองคำ นักหลายสิบบาท สันนิษฐานว่าเป็นโกศบรรจุอัฐิของพญาคำฟู ครูบาศรีวิชัยจึงได้นำสิ่งของที่พบ ไปฝากไว้ที่ศาลากลางจังหวัดเชียงใหม่ ต่อมาเมื่อเกิดสงครามมหาเอเชียบูรพา ทางศาลากลางได้ ย้ายที่ทำการไปที่วังสิงห์ สิ่งของดังกล่าวจึงหายสาบสูญไป ปัจจุบันไม่ทราบว่ายู่ที่ใด (สงวน โชติสุวรรณ์, 2508 : 374)

2. วิหารหลวง

วิหารหลวงอยู่ในตำแหน่งด้านทิศตะวันออกขององค์เจดีย์ วิหารหลวงหลังปัจจุบันเป็น ศิลปะล้านนาสมัยครูบาศรีวิชัย ใน พ.ศ. 2467 เป็นวิหารขนาดใหญ่ ยาว 23 วา กว้าง 8 วา

3. วิหารทิศ

3.1 วิหารลายคำ ตั้งอยู่ทางด้านทิศใต้ขององค์เจดีย์ สันนิษฐานว่าวิหารด้านทิศใต้ นี้จะมีการสร้างมาแต่ครั้งราชวงศ์มังราย เนื่องจากคติในการประดิษฐานพระพุทธรูปองค์สำคัญ มักจะอยู่ที่วิหารทิศใต้ เนื่องด้วยทิศใต้เป็นทิศของชมพูทวีปตามจักรวาลคติแบบพุทธศาสนา เป็น ทวีปเดียวของมนุษย์ ส่วนอีก 3 ทิศเป็นที่ตั้งของทวีปของอมนุษย์ ชมพูทวีปยังเป็นทวีปที่เป็นแหล่ง อุบัติของพระพุทธเจ้าและพระจักรพรรดิทุกพระองค์

จากการศึกษามณฑปท้ายวิหารลายคำ พบว่ามีอายุในราวพุทธศตวรรษที่ 20 ซึ่งตรงกับ หลักฐานทางเอกสารตลอดจนตรงกับความคิดของนักวิชาการบางท่านที่ได้มีการคาดพิงว่าอาจ มณฑปนี้จะใช้ประดิษฐานพระพุทธรูปองค์เมื่อ พ.ศ. 1974 (จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, 2541 : 144)

ชินกาลมาลีปกรณ์กล่าวถึงพญากือนา"ปรารภจะสร้างอุโบสถขึ้นใหม่เพื่อให้เป็นที่ ประดิษฐานพระพุทธรูปองค์ที่มุขด้านทิศใต้เจดีย์หลวง" (ชินกาลมาลีปกรณ์, 2510 : 117) และใน ตำนานพระสิงห์พุทธปฏิมาเจ้า (แปลจากตำนานพื้นเมือง) กล่าวว่า "เจ้าแสนเมืองมารบชนะท้าว มหาพรหม นำพระสิงห์คืนจากเชียงรายมาเชียงใหม่ ในเจดีย์วัดหลวงเชียงพระในที่ทิศหนวันตก เฉียงใต้ จากประวัติจะพบความตั้งใจที่ให้พระสิงห์ประดิษฐาน ณ ทิศใต้และตะวันตกเฉียงใต้

ในสมัยพญาสามฝั่งแกน ได้ให้เจ้าหมื่นน้อยแก้ว สร้างวิหารหลวงไว้ประดิษฐานพระพุทธสิหิงค์ และสมัยพระเจ้าติโลกราช พระองค์ทรงนำเงินแสนหนึ่งสร้างวิหารหลวง เพื่อประดิษฐานพระสิงห์พุทธปฏิมาเจ้า " (สงวน โชติสุขรัตน์, 2515 : 47-50) ซึ่งสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นตำแหน่งของวิหารลายคำ

ใน พ.ศ. 2356 มีการบูรณะวิหารลายคำ คราวนี้เข้าใจว่าเป็นการสร้างทับบนรากฐานของวิหารองค์เดิม ต่อมาใน พ.ศ. 2406 ได้รับการบูรณะอีกครั้ง และมีการซ่อมในสมัยครุภาศรีวิชัย พ.ศ. 2463 วิหารลายคำเป็นรูปแบบวิหารที่ยังคงแบบแผนเดิมของล้านนา ผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ด้านท้ายวิหารมีกุฏิทรงมณฑปหรือปราสาทท้ายยอดสร้างติดกับวิหารมีทางเข้าจากวิหารได้

3.2 วิหารพระนอน ตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันตกขององค์เจดีย์ ไม่ทราบปี พ.ศ. แรกสร้าง พบประวัติว่าได้รับการบูรณะใน พ.ศ. 2491 องค์พระนอนที่ประดิษฐานภายในวิหารพระนอนนี้หันหน้าไปทางทิศตะวันตก ท่านพระครูมานิตรัตนคุณ วัดพระสิงห์วรวิหาร ได้ให้เหตุผลว่าการสร้างพระพุทธรูปให้หันหน้าไปทางทิศตะวันตกเช่นนี้ เป็นการห้ามอุบาทว์อันจะมาจากทิศนั้น เพราะคนโบราณเขามีความเชื่อว่ามีผู้ระวางหน้าระวางหลัง และอีกประการวัดพระสิงห์เคยมีถนนผ่านจึงสร้างพระปิดไว้ (สมหมาย เปรมจิตต์ และคณะ, 2524 : 98)

3.3 ศาลาจตุรมุข ตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันตกติดกับองค์เจดีย์ เป็นศาลาที่สร้างขึ้นใหม่ใน พ.ศ. 2510 ปัจจุบันเป็นที่พำนักของพระภิกษุผู้ดูแลภายในเขตพุทธาวาส

4. อุโบสถ

ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่กล่าวว่าอุโบสถหลังนี้ สร้างในสมัยพระเจ้ากาวิละ สร้างโดยอุปราชาธรรมลังกาใน พ.ศ. 2349 (ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่, 2543 : 184) และจากศิลาจารึกหินทรายแดงที่แต่เดิมตั้งอยู่ใกล้ฐานพระอุโบสถ เนื้อความในศิลาจารึกกล่าวถึงพระเจ้ากาวิละได้นิมนต์พระสังฆราชาวัดพระสิงห์สร้างพระอุโบสถ มณฑปปราสาทภายในอุโบสถ และหอธรรมปฏิมาขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2345 (จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา และคณะ, 2539 : 3)

ความพิเศษของอุโบสถหลังนี้ คือ มีการวางตัวอาคารหันทิศไม่เหมือนสถาปัตยกรรมในเขตพุทธาวาสแห่งอื่น ๆ ซึ่งโดยทั่วไปจะหันหน้าไปทางทิศตะวันออกเป็นหลัก แต่อุโบสถหลังนี้หันหน้าทิศเหนือได้ และตำแหน่งที่ตั้งของอุโบสถยังวางบนแนวแกนตะวันออกตะวันตกของพระเจดีย์ประธานและวิหารหลวง

สันนิษฐานว่าการสร้างอุโบสถหลังนี้ อาจจะวางผังอุโบสถโดยคติแกนเหนือ-ใต้ ด้วยทิศเหนือนั้นตามคติจักรวาลเป็นทิศแห่งพระนิพพาน ซึ่งเรียกตามศัพท์บาลีว่า โลกุตระ หรือ โลกอุดร

แปลว่าโลกทิศเหนือ เป็นต้น ในการวางแผนแนวนั้น พระสงฆ์ทางล้านนาใช้วิธีเล็งดวงช้างหลวงหรือดาวเหนือเป็นหลัก โดยปรกติดาวเหนือจะทำมุมเบี่ยงเบนจากแนวแกนแม่เหล็กโลกประมาณ 1 องศา การวางผังอุโบสถก็ถูกวางลงตรงตำแหน่งที่เบี่ยงเบนจากแนวแกนแม่เหล็กโลกที่ 2 องศาตะวันออก (ปฐม พัวพันธ์สกุล, 2543 : 6-7)

ภายในพระอุโบสถแบ่งเป็น 2 ตอน มีมณฑปปราสาทตั้งอยู่กลางอุโบสถ ปัจจุบันพระสงฆ์ใช้พื้นที่ภายในอุโบสถด้านทิศเหนือประกอบพิธีกรรมเท่านั้น พื้นที่ตั้งแต่มณฑปกลางอุโบสถไปจนประตูด้านทิศใต้ไม่ใช้งานใด ๆ การวางสถาปัตยกรรมในลักษณะเช่นนี้ พระประธานในวิหารหลวง มณฑปปราสาทตั้งอยู่กลางอุโบสถ และองค์เจดีย์ประธานจะอยู่ในแนวแกนเดียวกัน

พระอุโบสถหลังนี้ปัจจุบันถูกเรียกว่า อุโบสถสองสงฆ์ ในอดีตนั้นอาจจะไม่ได้เรียกเช่นนี้ก็เป็นได้ เพราะในหลักฐานเอกสารการสร้างอุโบสถสมัยพระเจ้ากาวิละก็ไม่ได้เอ่ยถึงการใช้ชื่อว่าอุโบสถสองสงฆ์เลย

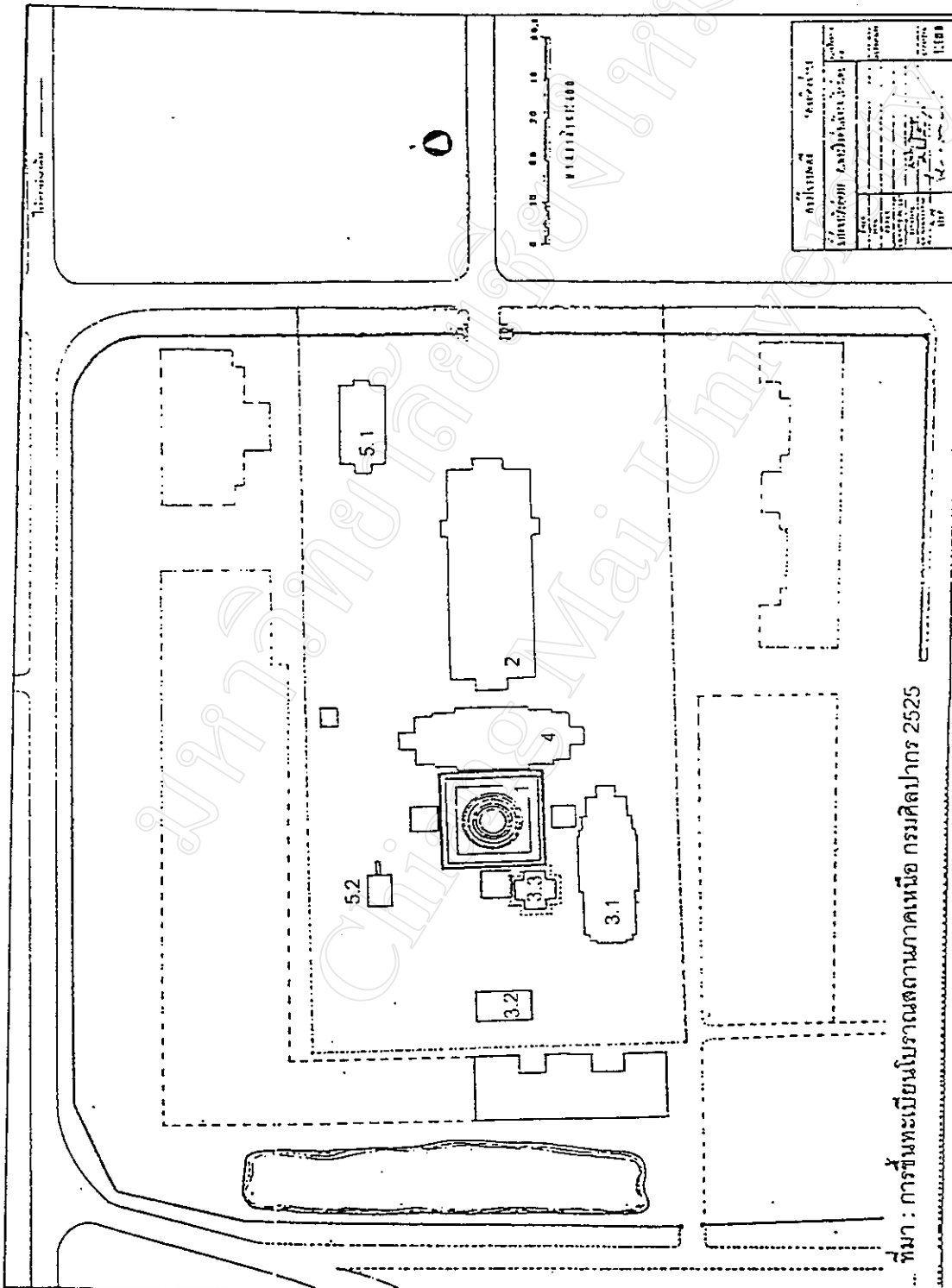
สรุปได้ว่าอุโบสถหลังนี้เป็นการสร้างในสมัยพระเจ้ากาวิละ โดยอุปราชมลลิกาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 24 จึงไม่ได้เป็นส่วนหนึ่งของการวางผังแบบจักรวาลคติที่พบในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 สมัยราชวงศ์มังรายแต่อย่างใด

5. หอไตร

5.1 หอไตรเก่า ตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือของวิหารหลวง ผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ตั้งอยู่บนฐานศิลาขาวสูง ตัวอาคารแบ่งเป็น 2 ส่วน ส่วนล่างเป็นปูนส่วนบนเป็นไม้ หอไตรหลังนี้สร้างในสมัยพระเจ้ากาวิละ พ.ศ. 2354 ได้รับการบูรณะครั้งใหญ่ในคราว รัชกาลที่ 7 เสด็จมณฑลพายัพ พ.ศ. 2469 พร้อมกับการบูรณะพระอุโบสถ (จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา และคณะ, 2539 : 131) หอไตรหลังนี้ใช้เป็นที่เก็บพระไตรปิฎกเพียงอย่างเดียว

5.2 หอไตรใหม่ ตั้งอยู่ทางด้านทิศเหนือขององค์เจดีย์ประธาน สร้างใน พ.ศ. 2467 (วัดพระสิงห์นี้จึงมีหอไตร 2 หลัง) ผังยาว 3 วา 3 ศอก 3 นิ้ว กว้าง 2 วา 3 ศอก ยกพื้นสูง ล้อคอนกรีตเสริมเหล็ก หอไตรหลังนี้ใช้สำหรับเป็นที่เก็บหนังสือภาษาพื้นเมือง และหนังสือสำหรับพระภิกษุที่ไม่ใช่พระไตรปิฎก

ผังวัดพระสิงห์

นับแต่สมัยพญาผายูนี้เอง ที่เมืองเชียงใหม่เป็นเมืองศูนย์กลางของอาณาจักรอย่างแท้จริง การที่พญาผายูสร้างวัดลีเชียงพระ และโปรดให้อาราธนามหาอภัยจุฬารามจากเมืองหริภุญไชยมาเป็นสังฆราชาที่วัดลีเชียงพระนี้ ทำให้วัดลีเชียงพระหรือวัดพระสิงห์ เป็นศูนย์กลางของพุทธศาสนาที่สืบมาจากพุทธศาสนาจากเมืองหริภุญชัย เรียกกันว่า นิภายพื้นเมือง

และในสมัยนี้เองที่พระองค์ทรงส่งเจ้าเจ็ดพันธุพระราชนุตรไปครองเมืองเชียงตุง เพราะเมื่อครั้งที่เจ้าเจ็ดพันตุงยังอยู่เชียงใหม่ ไหระมานายไว้ว่าจะต้องตายเมื่ออายุได้ 15 ปี ด้วยเหตุนี้พญาผายูจึงให้ไปกินเมืองเชียงตุงตั้งแต่อายุยังน้อยเมื่ออายุได้ 12 ปี เจ้าผายูให้หมอยาโหราสองคนมาทำนายทั้งสองพิจารณาแล้วได้ลงไปไหว้สาพญาผายูว่า เมืองเชียงตุงนี้เป็นเมืองนามจันทร์ เพื่อเป็นการแก้เคล็ดก่อนปกครองเมืองเชียงตุงต้องทำพิธีมอบถวายเมืองแด่คณะสงฆ์สังฆะหนึ่ง พญาผายูไปวัดลีเชียงพระกรวดน้ำต่อน้ำพระสงฆ์ทั้งหลายกล่าวว่าข้าขอถวายเมืองเงินนี้แด่คณะสงฆ์เป็นทาน ในวันหน้า ผู้ใดมากินเมืองนี้ ก็ต้องถวายเงินหนึ่งหมื่นและทองคำหนึ่งพัน แล้วพญาผายูจึงให้แต่งเครื่องกกุธภัณฑ์ พร้อมกับให้สร้างทองคำ ให้โหรา หมอยา คหบดี ไพร่ฟ้าข้าคน ข้าวของเงินค่า หอกดาบ ช้างม้า แก้วแหวน ทั้งพระพุทธรูป 4 องค์ คือ พระแก้ว พระงา พระหิน และพระธาตุ ทั้งพระไตรปิฎกพระมหาเถระสี่รูปซึ่งมี พระหงสาวดีเป็นประธาน พระทศปัญญา พระธรรมลังกา พระธรรมไตรโลก พร้อมลูกศิษย์อีก 8 รูป รวมทั้งหมดเป็น 12 รูปเดินทางไปพร้อมกับเจ้าเจ็ดพันตุงยังเมืองเชียงตุง ซึ่งเป็นการขยายอิทธิพลทางพุทธศาสนาครั้งใหญ่เข้าไปในเมืองเชียงตุง มีการสร้างวัดสำคัญหลายวัดในสมัยของเจ้าเจ็ดพันตุงนี้ โดยสร้างวัดพระแก้วถวายพระธรรมลังกา สร้างวัดหัวข่วงถวายพระธรรมไตรโลก สร้างวัดฟ้ากวางถวายพระทศปัญญา และสร้างวัดจอมทองถวายพระหงสาวดี และอัญเชิญพระพุทธรูปสี่องค์ประดิษฐานวัดละองค์ พระคัมภีร์ไตรปิฎกก็มอบให้พระมหาหงสาวดีเป็นประธานเก็บรักษาไว้ใช้ในการบวชเรียน เที่ยนอ่านสั่งสอนศาสนาฝ่ายศาสนานุปถัมภ์สวดดอกทุกหนทุกแห่ง (ทวี สว่างปัญญางกูร, 2533 : 33-47)

เมื่อสิ้นพญาผายู พญากือนาราชบุตรขึ้นครองเมือง (พ.ศ. 1898 - 1928) เป็นช่วงเวลาที่ความเจริญรุ่งเรืองของเมืองเชียงใหม่พัฒนาการขึ้นอย่างเด่นชัด จนสมัยพญาแสนเมืองมา (พ.ศ. 1928 - 1944) พญาสามฝั่งแกน (พ.ศ. 1944 - 1984) และมีความเจริญสูงสุดจะอยู่ในรัชสมัยพระเจ้าติโลกราช (พ.ศ. 1984 - 2030) ซึ่งถือเป็นยุคทองของอาณาจักรล้านนา และสืบต่อมาจนถึงสมัยพญาแก้ว (พ.ศ. 2038 - 2068)

* ในรัชสมัยของพญากือนา มีการกล่าวถึงความสัมพันธ์กับเมืองสุโขทัยในเรื่องการศาสนา ตามที่ชินกาลลกล่าวไว้ว่า เมืองสุโขทัยในครั้งนั้น พระมหากษัตริย์สุโขทัยประสงค์ใคร่ได้พระภิกษุผู้รู้ สามารถกระทำสังฆกรรมได้ทุกอย่าง เมื่อพระองค์ทราบข่าวว่าพุทธศาสนาในลังกามาตั้งมั่นที่เมืองพินในสำนักของพระอุทุมพรบุปผามหาสามี จึงส่งทูตไปเมืองพินเพื่ออาราธนาพระอุทุมพรบุปผามหาสามีให้มาพำนักเป็นหัวหน้าคณะสงฆ์ที่เมืองสุโขทัย พระอุทุมพรบุปผามหาสามีส่งพระสุมนเถระพระภิกษุชาวเมืองสุโขทัยที่ได้เดินทางไปศึกษาและอุปสมบทใหม่ในสำนักของท่านให้เดินทางกลับมายังสุโขทัย กษัตริย์สุโขทัยโปรดให้พระสุมนเถระจำพรรษาที่วัดอัมพวันารามหรือวัดปามะม่วง

ต่อมาวันหนึ่งพระสุมนเถระได้เดินทางไปเมืองศรีสัชนาลัย ได้พบพระบรมสารีริกธาตุที่วิหารเก่าแก่แห่งหนึ่ง จึงนำไปถวายเจ้าเมืองศรีสัชนาลัย เจ้าเมืองศรีสัชนาลัยจึงทรงเสด็จไปต้อนรับแล้วนิมนต์ให้พระสุมนเถระจำพรรษาที่วัดป่าแดงหลวง เมื่อกษัตริย์เมืองสุโขทัยทรงทราบเรื่องพระบรมสารีริกธาตุก็ทรงมีพระประสงค์ทอดพระเนตร จึงทรงส่งทูตไปหาพระสุมนเถระ พระสุมนเถระจึงเดินทางกลับเมืองสุโขทัยไปพำนักที่วัดปามะม่วง

เมืองเชียงใหม่ในเวลานั้น พญากือนาทราบข่าวความวัตรปฏิบัติอันเคร่งครัดของพระศาสนาสิงหลนิกายแห่งสำนักของพระอุทุมพรบุปผามหาสามีที่เมืองพิน พระองค์ทรงเลื่อมใสและประสงค์ใคร่ได้พระภิกษุผู้สามารถกระทำสังฆกรรมได้ทั้งหมดในเมืองเชียงใหม่ จึงทรงส่งทูตไปอาราธนาพระมหาสามีไปเผยแผ่พุทธศาสนาที่เมืองเชียงใหม่ พระอุทุมพรบุปผามหาสามีได้ส่งศิษย์คือพระอานนท์เดินทางไปยังเชียงใหม่ แต่พระอานนท์ไม่อาจทำสังฆกรรมได้เมื่อยังมิได้รับอนุญาตจากสำนักอาจารย์ และได้ทูลต่อพญากือนาให้ส่งทูตไปนิมนต์พระสุมนเถระจากเมืองสุโขทัยให้มากระทำสังฆกรรม พญากือนาส่งทูตไปนิมนต์พระสุมนเถระที่สุโขทัย พระสุมนเถระรับนิมนต์ และเดินทางไปเมืองหริภุญชัยใน พ.ศ. 1912 พร้อมทั้งอัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุมาด้วย พญากือนาได้ถวายวัดพระยืนทางทิศตะวันออกของเมืองหริภุญชัยให้เป็นที่พักจำพรรษาแด่พระสุมนเถระใน พ.ศ. 1913 และหลังจากนั้น ใน พ.ศ. 1914 พญากือนาได้ทรงสร้างวัดบุปผาราม(วัดสวนดอกไม้) ถวายแด่พระสุมนเถระ ในครั้งนั้นพญากือนาและชาวล้านนามีความเลื่อมใสในพระสุมนเถระมีกุลบุตรเข้าบวชในพระศาสนาด้วยเป็นจำนวนมาก (ชินกาลมาลีปกรณ์, 2510 : 109-118) ทำให้พระพุทธรูปที่เรียกว่า นิกายสวนดอก เป็นที่แพร่หลายทั้งในเมืองเชียงใหม่และเมืองใกล้เคียงในช่วงเวลานั้น

เวียงสวนดอก

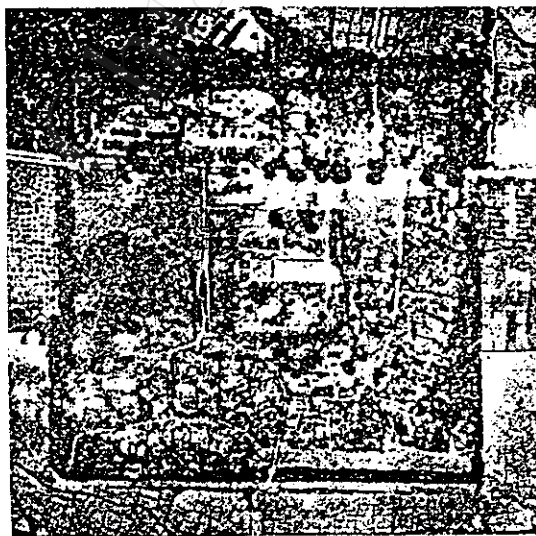
วัดสวนดอก ตั้งอยู่ในเวียงสวนดอก ทางทิศตะวันตกของเมืองเชียงใหม่ ห่างจากตัวเมืองเชียงใหม่ดังที่ตำนานกล่าวไว้ว่าไกล "500 ชั่วชาต" (ตำนานมูลศาสนา, 2544 : 207) คืออยู่ห่างจากประตูสวนดอกไปทางทิศตะวันตกเป็นระยะทาง 800 เมตร พญากือนาทรงสร้างวัดสวนดอกเพื่อเป็นที่พำนักของพระสุมนเถระ และทรงแต่งตั้งพระสุมนเถระเป็นสังฆราชองค์แรกของล้านนา นามว่า "พระมหาสุมนสุวรรณรัตนสวามีเจ้า" และพญากือนายังโปรดให้สร้างเจดีย์ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุที่พระสุมนเถระนำมาจากสุโขทัย ณ ที่นี้ด้วย (ชินกาลมาลีปกรณ์, 2510 : 118)

ผังของเวียงสวนดอกเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส กว้างและยาวประมาณ 570 เมตร ผังคล้ายกับเวียงเชียงใหม่แต่มีขนาดเล็กกว่า อยู่ทางทิศตะวันตกของเมืองเชียงใหม่ซึ่งตามทักซาว่าเป็นเขตป่าหรือแดนอรัญญิกของเมืองเชียงใหม่

ก่อนการสร้างเวียงสวนดอก ในอดีตบริเวณเชิงดอยสุเทพ เป็นที่อยู่ของชาวลัวะมาก่อน แต่หลักฐานตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ รวมถึงศิลาจารึกกล่าวว่าเวียงสวนดอกสร้างในสมัยล้านนา เข้าใจว่าสร้างในช่วงเดียวกับการสร้างวัดสวนดอก ราว พ.ศ. 1914 (สร้อยดี อ่องสกุล, 2543 : 123-125) หลังจากที่พญากือนาโปรดให้สร้างเจดีย์ประดิษฐานเพื่อพระบรมสารีริกธาตุแล้ว เวียงสวนดอกก็เป็นสถิตพระธาตุเป็นศูนย์รวมจิตใจของชาวพุทธที่เดินทางมาไหว้พระธาตุ

แนวคิดในการสร้างวัดสวนดอกนั้นมีแผนผังที่ผู้สร้างอาจหมายให้เป็นศูนย์กลางของเมือง มีการวางตำแหน่งของเจดีย์ประธานและเจดีย์บริวารรายรอบที่แปดทิศ คล้ายคลึงกับแผนผังของวัดพระศรีมหาธาตุสุโขทัย (สันติ เล็กสุขุม, 2538 : 75-76)

ผังเวียงสวนดอก

ที่มา : หนังสือประวัติศาสตร์ล้านนา หน้า 136

วัดสวนดอก

วัดสวนดอกเป็นวัดสำคัญขงเมืองเชียงใหม่ตั้งแต่สมัยพญาเกือนาเป็นต้นมาเพราะเป็นศูนย์กลางการเผยแพร่ศาสนาที่เรียกว่า “นิกายสวนดอก” จนกระทั่งช่วงสงครามวัดสวนดอกก็ได้กลายเป็นวัดร้างเช่นเดียวกับวัดอื่น ๆ ในเชียงใหม่ จน พ.ศ. 2429 พระราชชายาเจ้าดารารัศมีโปรดให้ย้ายกุเจ้านายในราชสกุล ณ เชียงใหม่จากบริเวณจวนผู้ว่าราชการจังหวัดไปไว้ที่วัดสวนดอกตั้งแต่นั้นมา เจ้านายตระกูล ณ เชียงใหม่ ก็ได้ทำนุบำรุงวัดนี้สืบมา

และใน พ.ศ. 2474 ครูบาศรีวิชัย เป็นประธานพร้อมด้วยศรัทธาประชาชนได้ทำการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดสวนดอก โดยในครั้งนั้น ครูบาศรีวิชัยได้ทำการรื้อและสร้างใหม่วิหารหลวง บูรณะพระเจดีย์ประธานและเจดีย์บริวาร บูรณะโขงประตูด้านทิศเหนือ และกำแพงวัดทั้ง 4 ด้าน

สถาปัตยกรรมสำคัญในผังพุทธาวาสของวัดสวนดอกประกอบด้วย

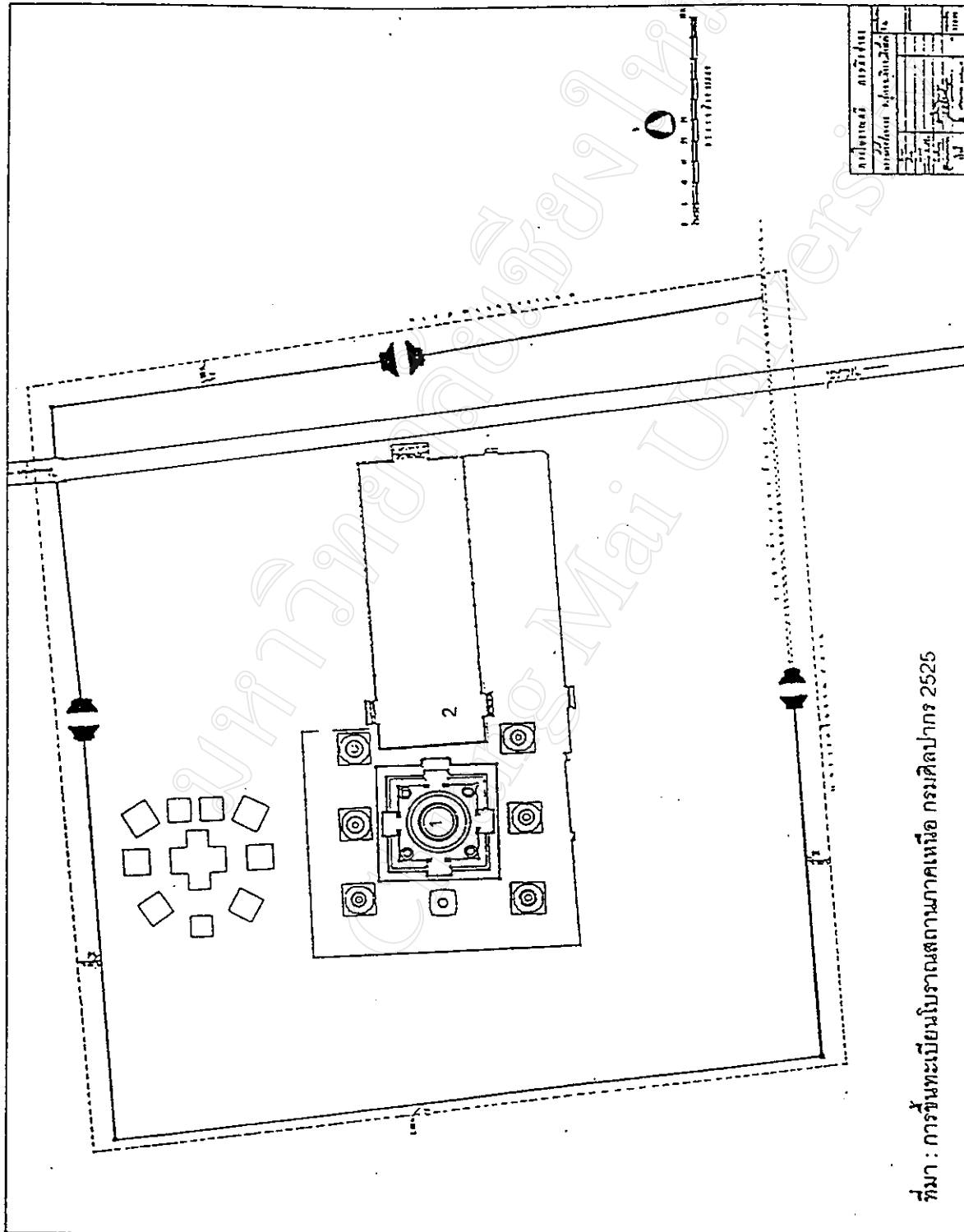
1. พระเจดีย์

เป็นเจดีย์ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุที่พระสุมนเถระนำมาจากสุโขทัย พบหลักฐานว่าก่อนการบูรณะพระเจดีย์ครั้งใหญ่ในสมัยครูบาศรีวิชัย พ.ศ. 2474 ในเจดีย์บริวารที่ตั้งรายรอบแปดทิศ พบเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ แสดงความสัมพันธ์ทางพุทธศาสนาระหว่างล้านนากับสุโขทัย ปัจจุบันเจดีย์องค์นี้ได้รับการบูรณะจนไม่เห็นร่องรอยศิลปสุโขทัย (สร้อยดี อ่องสกุล, 2544 : 137)

2. วิหารหลวง

วิหารหลวงของวัดสวนดอก รูปทรงที่เห็นในปัจจุบันเป็นรูปทรงที่ได้รับการปฏิสังขรณ์ในสมัยครูบาศรีวิชัยแล้ว มีลักษณะเป็นวิหารโถงไม่มีผนัง

ผังวัดสวนดอก

วัดพระธาตุดอยสุเทพ

1. พระเจดีย์

เจดีย์พระธาตุดอยสุเทพ สร้างเมื่อครั้งพญากือนาได้อาราธนาพระสุมนเถระจากสุโขทัยมาอยู่ที่เมืองเชียงใหม่ พระสุมนเถระมีพระบรมสารีริกธาตุองค์หนึ่งที่ขุดได้จากเมืองศรีสัชนาลัย เมื่อพระสุมนเถระนำพระบรมสารีริกธาตุมาถวายพญากือนา พระบรมสารีริกธาตุได้กระทำปาฏิหาริย์แยกออกเป็น 2 องค์ พญากือนาได้ทำการสักการบูชาแล้วจึงคิดประดิษฐานไว้ในที่อันควร โดยองค์หนึ่งประดิษฐานที่เจดีย์วัดสวนดอก และอีกองค์หนึ่งโปรดให้เชิญมอบบรรจุพระบรมสารีริกธาตุขึ้นข้างมณฑล แล้วอธิษฐานให้ช้างนำไป เมื่อช้างมณฑลไปจนถึงยอดดอยสุเทพจึงหยุด พระเจ้ายกมือสั่งให้ขุดดอยลึก 8 ศอก อัญเชิญมอบพระบรมสารีริกธาตุไว้ในหินถมด้วยศิลาจนเรียบร้อยแล้วก่อเจดีย์สูง 5 วา ครอบไว้ (พระครูอนุสรศีลขันธ, 2490 : 16-19)

ครั้งสมัยพญาแก้วทรงเสริมพระเจดีย์ โดยขยายฐานจากเดิมด้านละ 3 วา เป็น 6 วา ส่วนสูงจาก 7 วาเป็น 12 วา และในสมัยพระเมืองแก้วเกล้าทรงขยายพระเจดีย์ดังปรากฏมาจนปัจจุบัน

การสร้างเจดีย์เพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพญากือนาในครั้งนี้ แสดงคติการสร้างพระบรมธาตุเจดีย์ไว้บนภูเขาของชาวล้านนาที่แตกต่างจากสุโขทัยในสมัยเดียวกันที่สร้างพระบรมธาตุไว้กลางเมืองซึ่งเป็นคติที่สุโขทัยรับอิทธิพลมาจากพวกขอมสมัยที่รับคติจากศาสนาฮินดูและต่อมารับอิทธิพลพุทธศาสนาเถรวาทซึ่งมีคติการใช้พระบรมธาตุเจดีย์เป็นศูนย์กลางแห่งพระราชอำนาจและเป็นสัญลักษณ์ของศูนย์กลางจักรวาล เพราะพระเจดีย์ที่บรรจุพระบรมธาตุก็เปรียบเสมือนเขาพระสุเมรุศูนย์กลางจักรวาล และเป็นศูนย์กลางพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ คติการสร้างพระธาตุเจดีย์ไว้กลางเมืองเพื่อเป็นศูนย์กลางพระราชอำนาจนั้นสืบทอดต่อลงมายังอาณาจักรในดินแดนลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาในสมัยต่อมา แต่ในดินแดนภาคเหนือนี้ยกเว้นเพียงเมืองหริภุญชัยที่เป็นการสร้างพระบรมธาตุไว้กลางเวียงอันเนื่องมาจากคติทางพุทธศาสนาเถรวาท การสร้างพระบรมธาตุเจดีย์ไว้นอกเมืองและบนภูเขาศักดิ์สิทธิ์นั้น อาจเนื่องมาจากล้านนายังคงมีความกลมกลืนระหว่างความเชื่อว่าดอยสุเทพที่เป็นภูเขาศักดิ์สิทธิ์ของเมืองกับความศักดิ์สิทธิ์ของพระบรมธาตุ นั่นคือในระยะแรกความเชื่อทางพุทธศาสนาที่มาจากสุโขทัยยังความถูกปรับเปลี่ยนให้เข้ากับสิ่งศักดิ์สิทธิ์พื้นถิ่นของชาวล้านนา

พระธาตุดอยสุเทพในช่วงแรกสร้างสมัยพญากือนา เป็นพระบรมธาตุเจดีย์ศักดิ์สิทธิ์ ที่ยังไม่มีการสร้างเป็นวัดที่มีพระสงฆ์จำพรรษา เป็นคติพระบรมธาตุที่อยู่บนดอยศักดิ์สิทธิ์ทั่วไปในดินแดนนี้ อาทิ พระธาตุจอมยอ พระธาตุดอยตุง เป็นต้น แต่มีพระภิกษุมาน้ำจำพรรษาในสมัยพระเมืองแก้ว

2. วิหาร

ในสมัยพระเมืองเกศเกล้า พระองค์มีราชศรัทธาในพระบรมธาตุดอยสุเทพเป็นอันมาก จึงอาราธนาพระญาณมงคลโพธิจากวัดโสมการามเมืองหริภุญชัยมาจำพรรษา (พระครูอนุสรศีลขันธ, 2490 : 22) เป็นเจ้าอาวาสบนดอยสุเทพเพื่อดูแลรักษาพระบรมธาตุเจดีย์ (สงวน โชติสุขรัตน์, 2508 : 417)

สมัยท้าวชายคำ โอรสพระเมืองเกศเกล้าครองเมืองเชียงใหม่ ใน พ.ศ. 2081 มีการสร้างวิหารด้านหน้าและด้านหลังพระบรมธาตุเจดีย์ วิหารด้านหน้าและด้านหลังมี 7 แปะ 2 ชาย ชด(มุข) หลังชดหน้ามีชดละห้อง ชดหลวง 2 ห้อง รวมทั้งหมดเป็น 4 ห้อง 2 หลังเป็น 8 ห้อง และสร้างระเบียงรอบพระบรมธาตุทั้ง 4 ด้าน ระเบียงตะวันออกทั้งสองข้างมี 7 ห้อง ระเบียงตะวันตกทั้งสองข้างมี 7 ห้อง ด้านใต้ 12 ห้อง ด้านเหนือ 12 ห้อง 4 ด้านมี 38 ห้อง นับทั้งพระวิหารมี 46 ห้อง (พระครูอนุสรศีลขันธ, 2490 : 23-25)

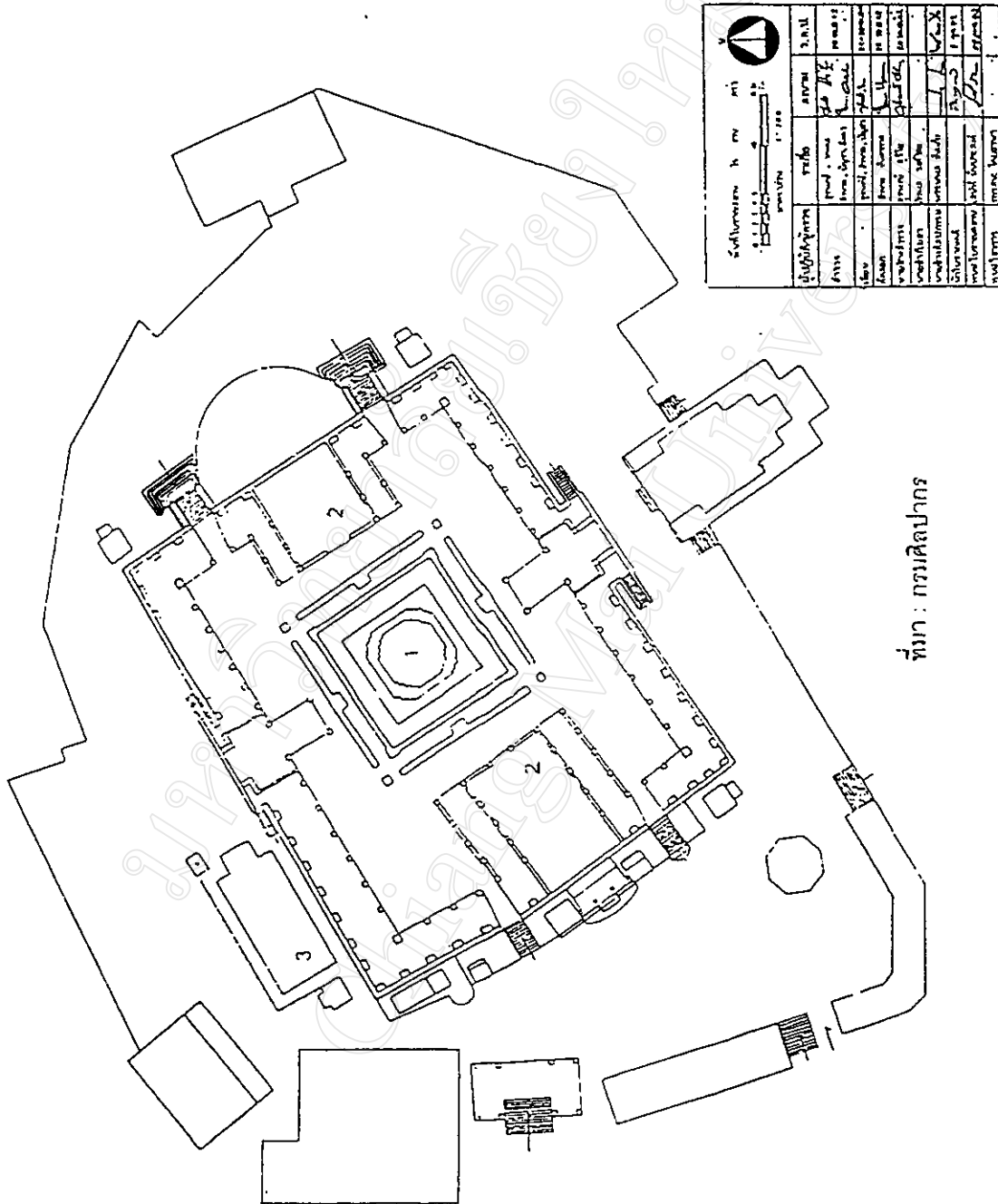
วิหารของวัดพระธาตุดอยสุเทพ มีความแปลกกว่าตำแหน่งวิหารวัดหลวงอื่น ๆ ของล้านนา ที่เป็นวิหารด้านหน้าและด้านหลังองค์พระธาตุเจดีย์ โดยมีวิหารทิศตะวันออกเป็นวิหารด้านหน้า การสร้างวิหารหน้าหลังตามทิศตะวันตกตะวันออกเป็นการสร้างขึ้นพร้อมกันในสมัยท้าวชายคำ ไม่ทราบคติที่แน่ชัด

ต่อมาในสมัยพระเจ้ากาวิละ ในวันที่ 21 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2349 มีการบูรณะวิหารด้านทิศตะวันตกของพระบรมธาตุ และสร้างฉัตรโลหะปักไว้ที่มุมและสร้างรั้วเหล็กล้อมรอบองค์พระบรมธาตุด้านละ 7 วา ในวันที่ 10 พฤษภาคม พ.ศ. 2349 บูรณะวิหารด้านทิศตะวันออกของพระบรมธาตุ (ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่, 2543 : 182-184)

3. อุโบสถ

ในสมัยท้าวชายคำ ช่วงนี้จึงเรียกได้ว่าพระธาตุดอยสุเทพเป็นวัดที่มีพระสงฆ์จำพรรษาแล้ว มีการสร้างพระอุโบสถ โดยอุบาสกผู้หนึ่งชื่อ มงคลศิลา (พระครูอนุสรศีลขันธ, 2490 : 25)

ผังวัดพระธาตุดอยสุเทพ

วัดเจดีย์หลวง

1. พระเจดีย์

ประวัติวัดเจดีย์หลวงตามตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่กล่าวว่า เมื่อพญากือนาสวรรคตแล้ว ได้ไปจุติเป็นรุกเทวดาอยู่ที่ตัมนิโครธิมทางไปเมืองพุกาม มีพ่อค้าชาวเชียงใหม่ที่จะเดินทางไปค้าขายยังเมืองพุกามได้มาพักแรมใต้ตัมนิโครธินั้น พญากือนาจึงปรากฏแก่พ่อค้าเหล่านั้นกล่าวว่า ตนคือพญากือนา บัดนี้ยังไปเกิดในเทวโลกไม่ได้ ให้เหล่าพ่อค้าไปบอกพญาแสนเมืองมาให้สร้างพระเจดีย์ไว้กลางเวียงให้สูงพอให้คนมองเห็นแต่ไกลได้ 2000 วา แล้วอุทิศบุญกุศลเหล่านี้ให้แก่พระองค์ (ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่, 2543 : 69-70) เมื่อพญาแสนเมืองมาราชบุตรพญากือนาทราบจึงทรงโปรดให้ก่อพระเจดีย์ไว้กลางเวียงสร้างครอบทับเจดีย์องค์เล็กที่มีมาแต่เดิม แต่การสร้างไม่ยั้งแล้วเสร็จพญาแสนเมืองมาก็เสด็จสิ้นพระชนม์เสียก่อนในปี พ.ศ. 1950 พระนางติโลกจุฬาราชเทวี ผู้เป็นพระมเหสีของพญาแสนเมืองก่อสร้างต่อใช้เวลาก่อสร้างถึง 5 ปีจึงแล้วเสร็จเมื่อ พ.ศ. 1954 ในรัชกาลพญาสามฝั่งแกน เจดีย์ในสมัยของพระนางสูง 39 วา เรียกกันว่า “กู๋หลวง” ประดับด้วยโขงประตูทั้งสี่ด้าน มีพระพุทธรูปปูนปั้นประทับนั่งในโขงทั้งสี่ด้าน มีรูปนาคปั้นเต็มตัวและหัวรวมห้าหัว รูปปั้นราชสีห์สี่ตัว ตั้งอยู่ที่มุมทั้งสี่ เจดีย์หลวงในสมัยนี้มองเห็นได้อย่างชัดเจนในทุกทิศของเมืองเชียงใหม่ (สงวน โชติสุวรรณ์, 2515 : 141-146)

เมื่อถึงสมัยพระเจ้าติโลกราช โปรดให้หมื่นด้ามพร้าคต นายช่างใหญ่อำนวยการก่อสร้างและปฏิสังขรณ์ สร้างเสริมพระเจดีย์ขึ้นใหม่เมื่อ พ.ศ. 2022 ได้ขยายฐานออกเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสกว้างออกมาถึง 35 วา สูง 45 วา มีระเบียบกระพุ่มยอดเป็นอันเดียว ทรงบรรจุพระบรมสารีริกธาตุที่พระมหาอัมมคัมภีร์นำมาจากลังกาทวิบรรจุไว้ในพระเจดีย์ และอัญเชิญพระแก้วมรกตจากเมืองลำปางมาประดิษฐาน ณ โขงเจดีย์ด้านทิศตะวันออก ใน พ.ศ. 2025 (ชินกาลมาลีปกรณ์, 2510 : 128)

สมัยพระยอดเชียงราย ได้ปิดทองภายในซุ้มจระนำของพระเจดีย์หลวงทั้งสี่ด้าน

สมัยพระเมืองแก้ว การบูรณะพระเจดีย์หลวงได้ดำเนินการเพียงเล็กน้อย ซึ่งส่วนใหญ่เป็นการซ่อมทองจังโกและปิดทององค์พระเจดีย์

สมัยพระมหาเทวีจิระประภา เกิดแผ่นดินไหวอย่างหนักในปี พ.ศ. 2088 ทำให้ยอดพระเจดีย์พังลงมาถึงคอระฆัง และเป็นสภาพที่ดำรงมาจนถึงสมัยก่อนที่กรมศิลปากรเข้าบูรณะ

2. วิหารหลวง

วิหารหลวงวัดเจติยหลวง วิหารหลวงหลังเดิมสันนิษฐานว่าสร้างโดยพระนางติโลกจุฬาราชเทวี พระนางได้หล่อพระอัฐสุรัส สูง 18 ศอก กับอัครสาวก 2 องค์ ประดิษฐานอยู่ในวิหารนั้น ในสมัยพระเจ้าติโลกราชทรงบูรณะวัดเจติยหลวงซึ่งขณะนั้นทรุดโทรมลง ทรงโปรดให้สร้างมหาวิหาร ใน พ.ศ. 2017 (สงวน โชติสุขรัตน์, 2508 : 398)

สมัยพญาแก้ว ใน พ.ศ. 2046 โปรดให้สร้างมหาวิหาร และสร้างหอพระแก้วเพื่ออัญเชิญพระแก้วมรกตจากโขงเจ็ดยี่ด้านทิศตะวันตกออกมาประดิษฐาน

ช่วงที่เมืองเชียงใหม่เสียเอกราช ใน พ.ศ. 2102 เกิดไฟไหม้วิหารที่พญาแก้วสร้าง พญาเมกุญจโปรดให้สร้างวิหารขึ้นใหม่ ใน พ.ศ. 2109 (สงวน โชติสุขรัตน์, 2508 : 406)

ในสมัยเจ้าแก้ววรรฐ ได้มีการรื้อถอนวิหารหลวงหลังเก่าและสร้างใหม่ในปี พ.ศ. 2473

3. วิหารทิศ

วิหารทิศของเจติยหลวงในสมัยพระเจ้าติโลกราช มีตำนานกล่าวว่า “สองข้างวิหารทิศใต้และทิศเหนือ ก่อสร้างหอไตรปลูกเต็มไปด้วยธรรม” (สงวน โชติสุขรัตน์, 2508 : 398) วิหารทิศในสมัยนี้จึงเป็นหอธรรม และพระเจ้าติโลกราชยังโปรดให้ก่อกำแพงรอบทุกด้าน วิหารเป็นที่ไว้พระพุทธรูปก็มีทั้งสี่ด้าน และให้ก่อโขงประตูอันใหญ่ (สงวน โชติสุขรัตน์, 2515 : 160)

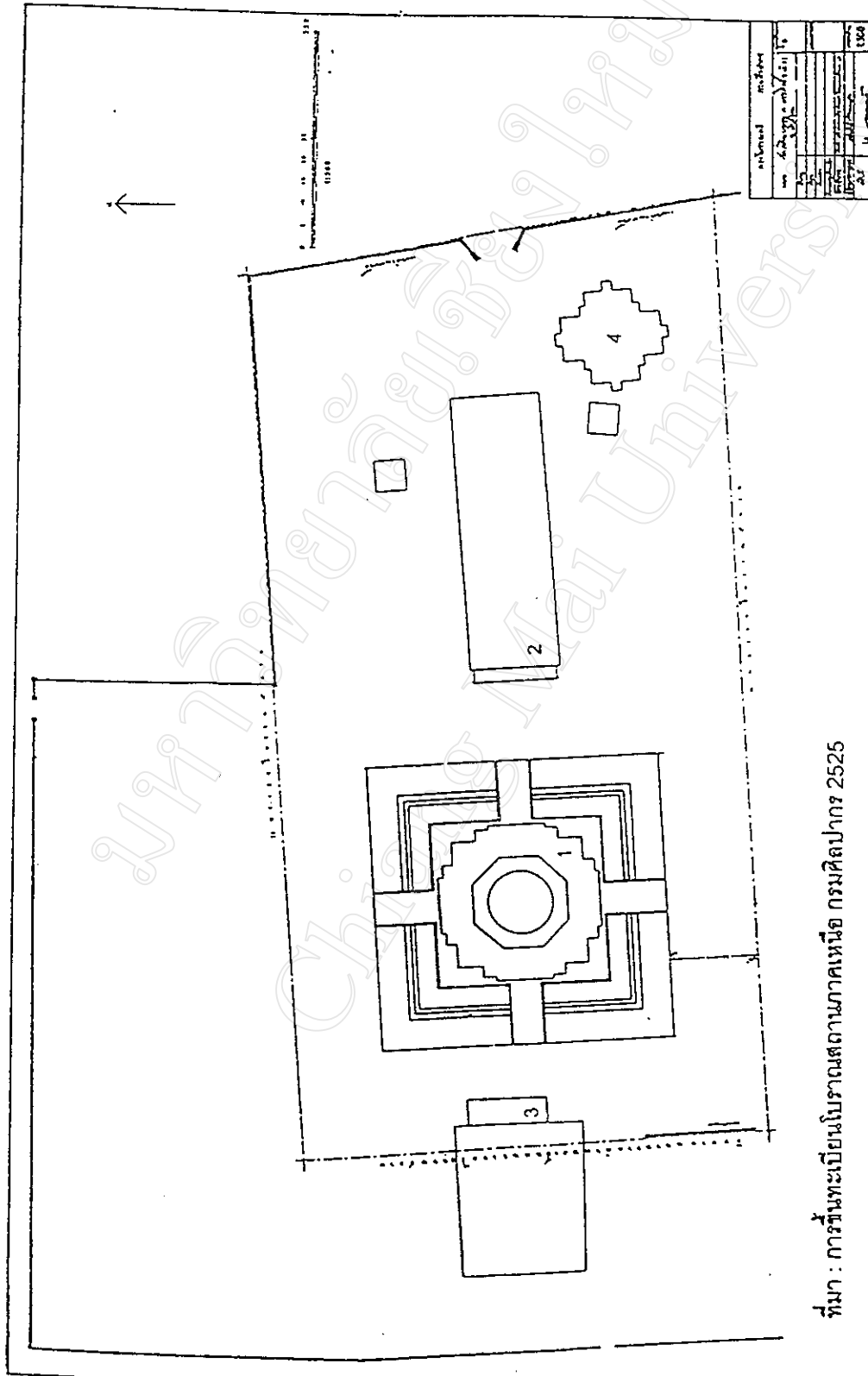
วิหารพระนอน ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกขององค์เจติยหลวง ไม่ทราบประวัติและที่มาในการสร้าง พบประวัติกล่าวถึงใน พ.ศ. 2423 เจ้าอินทวิไชยนนท์ สร้างวิหารหลวงวัดเจติยหลวง สร้างโรงอุโบสถ วิหารพระนอน ซ่อมหมอนทบที่ไว้เสานันทิล (สงวนโชติสุขรัตน์, 2515 : 624-625)

4. หอนันทิล

ตั้งอยู่หน้าวัด ด้านตะวันตกเฉียงใต้ของวิหารหลวงหลังปัจจุบัน หอนันทิลในปัจจุบันมีรูปกุ่มภัณฑ์ 2 ตน และรูปฤาษีอีก 1 ตน ที่สร้างใหม่โดยพระเจ้ากาวิละ

ในตำนานเชียงใหม่ปางเดิมกล่าวถึง เรื่องการย้ายกุ่มภัณฑ์ในสมัยพระเจ้าติโลกราชที่ทรงโปรดให้หมื่นด้ามพร้าคต “รื้อรูปกุ่มภัณฑ์สองตนนั้นเสียแล้วย้ายกุ่มภัณฑ์สองตนนั้นไปแบ่งยังหน้าวัดเจติยหลวง” (ตำนานเชียงใหม่ปางเดิม, 2537 : 35) และนิราศหริภุญชัยที่แต่งใน พ.ศ. 2060 พบในโคลงบทที่ 18 ได้กล่าวถึงรูปยักษ์กุ่มภัณฑ์คู่ เป็นช่วงที่นิราศกล่าวถึงการเดินทางผ่านวัดเจติยหลวง ได้ไหว้พระอัฐสุรัส ไหว้พระแก้วมรกต และรูปยักษ์กุ่มภัณฑ์คู่ (ประเสริฐ ณ นคร, 2516 : 14) จากหลักฐานทางเอกสารจึงแสดงว่า มีกุ่มภัณฑ์คู่ที่อยู่วัดเจติยหลวงแล้วในราชวงศ์มังราย แต่ไม่พบการกล่าวถึงเสานันทิลแต่อย่างใด

ผังวัดเจติยหลวง

ที่มา : การขึ้นทะเบียนโบราณสถานภาคเหนือ กรมศิลปากร 2525

ในสมัยพญาสามฝั่งแกน (พ.ศ. 1944-1984) พุทธศาสนาลิงหล หรือลังกาวงศ์ใหม่ เป็น คณะสงฆ์ลัทธิลังกาวงศ์รุ่นล่าสุดที่เข้ามาเผยแผ่ในด้านนา มาตั้งมั่นอยู่ที่วัดป่าแดง เมือง เชียงใหม่ โดยมีพระมหาญาณคัมภีร์เป็นหัวหน้า โดยเหตุที่เกิดนิกายสิงหลนั้นเป็นผลมาจากการ เผยแพร่ลัทธิลังกาวงศ์ของพระสุมนเถระซึ่งทำให้เกิดการตื่นตัวศึกษาพุทธศาสนากันกว้างขวางและ นำไปสู่ความคิดเกี่ยวกับพุทธศาสนาที่บริสุทธิ์ เกิดความต้องการพระพุทธรูปศาสนาที่ถูกต้องตาม พระธรรมวินัยจึงมีการเดินทางไปศึกษาและอุปสมบทใหม่ที่ลังกาโดยตรง และหลังจากกลับมาถึง เชียงใหม่ก็เผยแผ่หลักการและแนวปฏิบัติออกไปอย่างกว้างขวางในลักษณะที่มีความคิดขัดแย้ง กับนิกายสวนดอก ซึ่งนิกายป่าแดงนี้ไม่เป็นที่โปรดปรานในสมัยของพญาสามฝั่งแกน แต่รุ่งเรือง มากในสมัยของพระเจ้าติโลกราชในราชสมัยต่อมา

ในสมัยพระเจ้าติโลกราช พุทธศาสนามีความเจริญรุ่งเรืองยิ่ง พระองค์เลื่อมใสและทำนุ บำรุงศาสนา ทรงสนับสนุนคณะสงฆ์นิกายสิงหล โดยทรงอาราธนาพระมหาเมธังกร พระภิกษุ นิกายสิงหลจากเมืองหริภุญชัยมาจำพรรษาที่วัดราชมณเฑียร และทรงสถาปนาพระมหาเมธังกร เป็นพระอัครสังฆนายกกรมมหาสามี และเป็นพระองค์ทรงผนวชชั่วคราว ณ วัดป่าแดงด้วย การ สนับสนุนคณะสงฆ์นิกายสิงหลในครั้งนี้ทำให้พุทธศาสนาลังกาวงศ์ใหม่เจริญรุ่งเรืองอย่างมาก เป็นที่เลื่อมใสของผู้คนมีพระภิกษুবวชใหม่ในนิกายสิงหลเพิ่มมากขึ้น โดยพระเจ้าติโลกราชยังทรง โปรดให้มีการอุปสมบทกรรมหลวงแก่กุลบุตรชาวเชียงใหม่จำนวน 500 คน ที่ทำฐานหลวงริมฝั่ง แม่น้ำปิง นอกจากนี้ยังสนับสนุนให้มีการเผยแผ่พระศาสนาในนิกายสิงหลไปทั่วพระราชอาณาเขต เช่นใน พ.ศ. 1988 โปรดให้พระมหาญาณมงคลเถระไปเผยแผ่ศาสนาที่เมืองเชียงใหม่ และใน พ.ศ. 1992 โปรดให้พระโสมจิต ไปเผยแผ่ศาสนาที่เมืองเชียงตุง ทำให้มีการสร้างวัดป่าแดงขึ้น

นิกายสิงหลนี้เน้นการศึกษาภาษาบาลี และการปฏิบัติตามพระธรรมวินัยที่ถูกต้อง ทำให้ การศึกษาเล่าเรียนด้านปริยัติธรรมเจริญก้าวหน้าอย่างสูง พระเจ้าติโลกราชยังส่งเสริมการศึกษา ด้านปริยัติธรรม ทรงยกย่องพระภิกษุที่มีความรู้ในพระไตรปิฎก พระภิกษุในสมัยนี้จึงมีความรู้สูง มีชื่อเสียง และจากการที่พระภิกษุลำนามีความเชี่ยวชาญในภาษาบาลีและพระไตรปิฎกอย่างสูง และศึกษาปริยัติธรรมอย่างละเอียดลึกซึ้ง จึงเกิดการสังคายนาพระไตรปิฎกขึ้นใน พ.ศ. 2020 ที่ วัดมหาโพธาราม ใช้เวลา 1 ปีจึงสำเร็จ ซึ่งนับเป็นการสังคายนาครั้งที่ 8 ของโลก พระไตรปิฎก ฉบับที่ชำระในสมัยพระเจ้าติโลกราชถือเป็นหลักปฏิบัติของพระสงฆ์นิกายต่าง ๆ ในล้านนาสืบมา การชำระพระไตรปิฎกในครั้งนี้ได้ทำให้คณะสงฆ์ทุกคณะยอมรับและยึดเอาพระไตรปิฎกที่ชำระ แล้วเป็นหลักของสงฆ์ทุกคณะ ทำให้สงฆ์เหล่านั้นสามารถกระทำสังฆกรรมร่วมกันได้ จึงทำให้ ความขัดแย้งของคณะสงฆ์นิกายต่าง ๆ ลดลง

วัดป่าแดง

วัดป่าแดงมหาวิหารสร้างเมื่อ พ.ศ. 1974 สร้างในสมัยพระเจ้าติโลกราช ในทะเบียนวัดของจังหวัดเชียงใหม่เป็นชื่อวัดป่าแดง ชาวบ้านเรียกว่าวัดป่าแดงหลวง เป็นวัดสำคัญวัดหนึ่งของล้านนา เพราะเป็นที่จำพรรษาของพระสังฆราชฝ่ายป่าแดงหรือลังกาवसीใหม่

วัดนี้ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของเมืองเชียงใหม่ในเขตอรัญวาสีของเมืองขณะนั้น ผังเมืองเชียงใหม่กำหนดการใช้พื้นที่ออกเป็น 2 ส่วนใหญ่ ๆ คือ เขตเมืองและเขตป่า เขตเมืองได้แก่บริเวณกำแพงเมืองและบริเวณริมแม่น้ำปิง มีชุมชนอาศัยค่อนข้างหนาแน่น ส่วนเขตป่า ได้แก่นอกกำแพงเมืองเชียงใหม่ทางด้านทิศตะวันตก ทิศตะวันตกเฉียงเหนือ และทิศตะวันตกเฉียงใต้ ซึ่งเป็นบริเวณเชิงดอยสุเทพ วัดที่อยู่ในเขตป่าได้แก่ วัดสวนดอก วัดป่าแดง และวัดเจ็ดยอด (สร้อยดี, 2539 : 96-98)

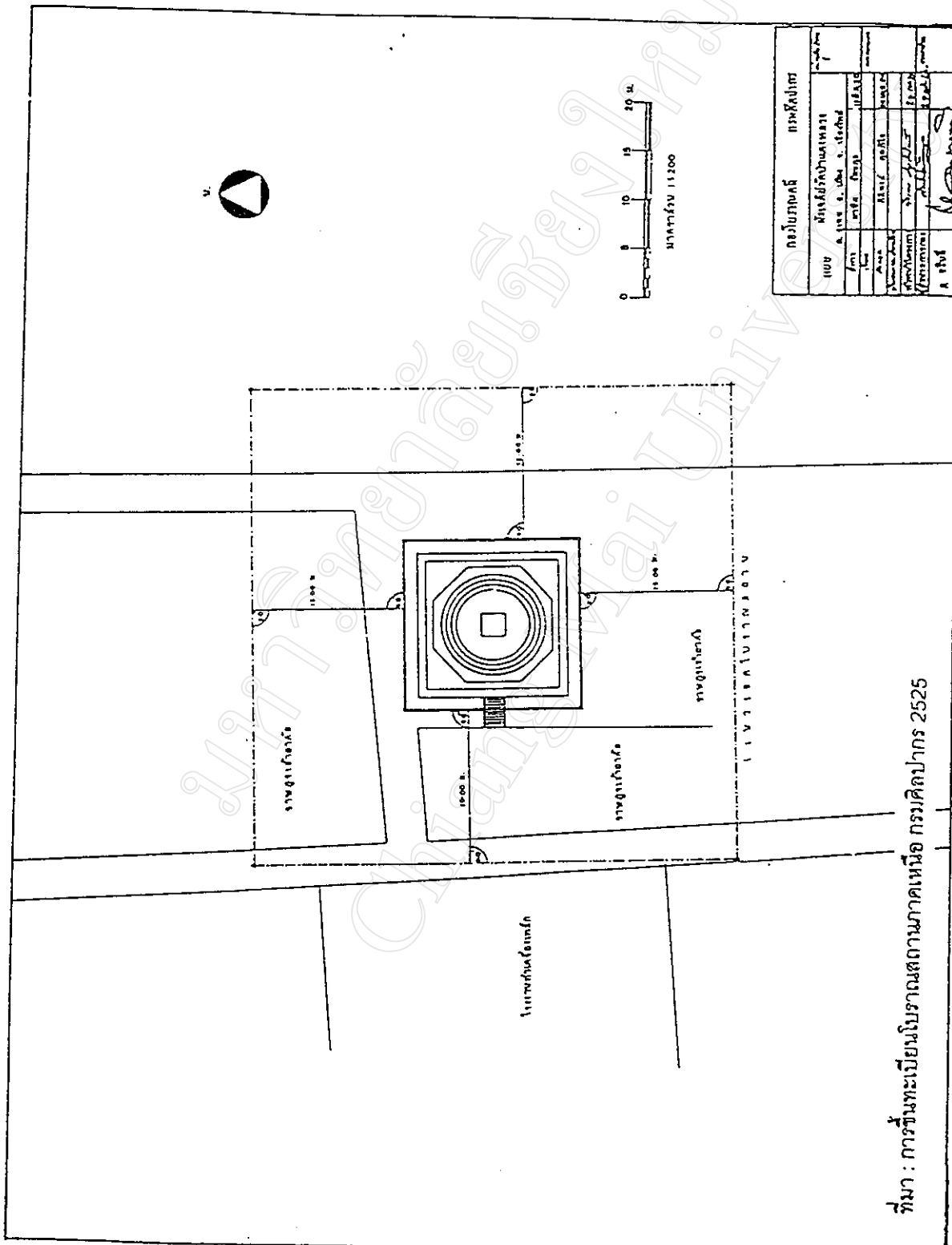
วัดป่าแดงนี้ยังเป็นวัดที่พระเจ้าติโลกราชทรงออกผนวช โดยมีพระอดุลคัฏยาธิกรณมหาสามีหรือพระมหาเมธีกรเป็นพระกรรมวาจาจารย์ พระผู้เป็นเจ้าญาณมงคลเถระเป็นพระอุปัชฌาย์ และเมื่อพระราชบิดาคือพญาสามฝั่งแกนเสด็จสวรรคต พระเจ้าติโลกราชทรงใช้วัดป่าแดงในการถวายพระเพลิงพระบรมศพ และเมื่อพระราชเทวีพระมารดาของพระองค์สวรรคตที่เมืองน่าน พระเจ้าติโลกราชก็ทรงใช้วัดป่าแดงเป็นที่ถวายพระเพลิงพระบรมศพอีกเช่นกัน เมื่อปี พ.ศ. 1995 พระเจ้าติโลกราชทรงโปรดให้สร้างโรงอุโบสถที่วัดป่าแดงหลวงที่ใช้เป็นที่ถวายพระเพลิงพระบรมศพพระราชบิดามารดา เพื่อเป็นการอุทิศถวายแก่พระราชบิดามารดาของพระองค์

และในปีต่อมาพระเจ้าติโลกราชทรงสละเนื้อที่ประมาณ 20 วา รอบโรงอุโบสถ ทรงตรัสว่า “สถานที่แห่งนี้ขอให้เป็นเขตวิสุงคาม คือ เขตแยกจากหมู่บ้าน” และโดยพระเจ้าติโลกราชทรงตรัสใช้แผ่นดินเป็นนิมิตร คือใช้แผ่นดินเป็นใบสีมา พระอดุลคัฏยาธิกรณมหาสามีจึงได้สวดกรรมวาจาสีมาสมมติ คือ การสวดประกาศสมมติสีมา ตั้งแต่นั้นมาเมื่อมีผู้ที่ต้องการบวชในพุทธศาสนา นิภายหลัง ก็จะมาอุปสมบทที่วัดป่าแดงในเขตสีมาที่พระเจ้าติโลกราชผูกไว้ แทนที่จะอุปสมบทในอุทกขณสีมาหรือสีมาที่ใช้น้ำล้อมรอบแต่เดิม (ชินกาลมาลีปกรณ์, 2510 : 126-127)

เจดีย์ที่วัดป่าแดงหลวง เป็นรูปแบบเจดีย์ช้างล้อมรุ่นเก่าที่สุดของเมืองเชียงใหม่ โดยเปรียบเทียบกับฐานช้างล้อมเจดีย์วัดพระสิงห์กับฐานช้างล้อมเจดีย์วัดเชียงมั่น ทำให้อาจกำหนดอายุของเจดีย์องค์นี้ได้ว่า สร้างขึ้นเมื่อประมาณปลายพุทธศตวรรษที่ 20 หรือก่อนหน้านั้นเล็กน้อย

วัดป่าแดงหลวงในปัจจุบันนี้ คงเหลือเพียงพระเจดีย์เป็นหลักฐานที่ตั้งวัด สภาพของพื้นที่โดยรอบได้ถูกรุกรานจากชาวบ้านจนไม่เห็นสภาพของเขตพุทธาวาส

ผิงวัดบ้านแดง

วัดมหาโพธิาราม

วัดมหาโพธาราม สร้างโดยพระเจ้าติโลกราช โดยเหตุที่สร้างวัดนี้เกิดจากพระเจ้าติโลกราช พึงธรรมเรื่องอานิสงส์แห่งการปลูกต้นมหาโพธิ ทำให้ประสงค์ปลูกต้นมหาโพธิ อันเป็นสัญลักษณ์แห่งการตรัสรู้ ด้วยแนวคิดดังกล่าวจึงมีการออกแบบสถานที่ให้เหมือนกับสภาพแวดล้อมในขณะที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้ พระเจ้าติโลกราชโปรดให้สร้างวัดนี้ขึ้นบริเวณทิศตะวันตกเฉียงเหนือของเมืองเชียงใหม่ในพื้นที่เนินริมฝั่งแม่น้ำขาน ใน พ.ศ. 1999 (ชินกาลมาลีปกรณ์, 2510 : 127)

วัดเจ็ดยอดเป็นวัดของพระภิกษุในนิกายสิงหลที่มีความสัมพันธ์กับวัดป่าแดง และเป็นที่กระทำสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ 8 ของโลก เมื่อ พ.ศ. 2020 โดยพระเจ้าติโลกราชเป็นผู้อุปถัมภ์ มีพระธรรมพินมหาเถรเป็นประธานคณะสงฆ์ กระทำได้ปีหนึ่งจึงเสร็จ

ภายในบริเวณวัดเจ็ดยอด มีสถานที่สำคัญเรียกว่า “สัตตมหาสถาน” หมายถึง สถานที่สำคัญ 7 แห่งที่พระพุทธเจ้าทรงประทับเสวยวิมุตติสุข ก่อนเสด็จประกาศศาสนา อันประกอบด้วย (ชินกาลมาลีปกรณ์, 2510 : 128)

1. โพธิบัลลังก์

คือ ต้นโพธิ์ที่พระพุทธเจ้าประทับตรัสรู้ ในฝั่งของวัดเจ็ดยอดคือ เจดีย์วัดเจ็ดยอด เป็นสถาปัตยกรรมแบบพิเศษก่อด้วยศิลาแลง ผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ส่วนบนมี 7 ยอด ยอดประธานและยอดบริวารประจำทิศก่อเป็นทรงฉัตร พิเศษที่อีก 2 ยอดอยู่ถัดมาด้านหน้าเป็นยอดทรงกลมด้านหน้าทำเป็นคูหาเล็ก พื้นที่ภายในมีพระพุทธรูปปางมารวิชัยประดิษฐานอยู่ ผนังด้านนอกของตัวอาคารมีปูนปั้นประดับเป็นงานประติมากรรมนูนสูงรูปเทวดาขมุนและลวดลายประดับอย่างสวยงาม โดยส่วนรวมของรูปแบบอาคารคงได้รับแรงบันดาลใจจากมหาโพธิ์ที่เมืองพุกามที่สร้างขึ้นใน พ.ศ. 1758 ซึ่งรับอิทธิพลจากมหาเจดีย์พุทธคยาอีกต่อหนึ่ง

2. อนิมิตตกะ

คือ สถานที่ที่พระพุทธเจ้าเสด็จขึ้นทอดพระเนตรโพธิบัลลังก์ 7 วัน ในฝั่งของวัดเจ็ดยอดสันนิษฐานว่าคือ ซากองค์เจดีย์ที่พบทางทิศเหนือของเจดีย์วัดเจ็ดยอด เรียกว่า อนิมิตตเจดีย์ หรือ อนิมิสเจดีย์ (กรมศิลปากร, 2530 : 160)

3. จังคมเสฏฐะ

คือ สถานที่ที่พระพุทธเจ้าเสด็จจงกรมอยู่ 7 วันใกล้ต้นมหาโพธิ ในฝั่งของวัดเจ็ดยอดจากการขุดค้นของกรมศิลปากรพบร่องรอยซากโบราณสถานทางทิศใต้ของเจดีย์วัดเจ็ดยอดสันนิษฐานว่าคือ รัตนจงกลมเจดีย์ (กรมศิลปากร, 2530 : 161)

4. รตนมระ

คือ สถานที่พระพุทธเจ้าประทับนั่งพิจารณาอิริยาบถ 7 วันในเรือนแก้วที่เทพดา
นิรมิตถวาย ในฝั่งของวัดเจ็ดยอดสันนิษฐานว่าคือ ซากองค์เจดีย์ที่พบทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ
ของเจดีย์วัดเจ็ดยอด เรียกว่า รตนมระเจดีย์ (กรมศิลปากร, 2530 : 161)

5. อชาปาลนิโครธ

คือ สถานที่พระพุทธเจ้าประทับเสวยวิมุตติสุขผลสมาบัติ 7 วันได้ต้นไทร ปัจจุบันยังไม่
พบซากโบราณสถานที่เป็นอชาปาลนิโครธ

6. มุจลินท

คือ สถานที่พระพุทธเจ้าประทับเสวยวิมุตติสุขผลสมาบัติได้ต้นจิก ในบริเวณวัดเจ็ดยอดพบ
สระน้ำทางทิศใต้ที่อาจจะสร้างเพื่อสมมุติว่าเป็นที่อยู่ของพญานาคมุจลินท สันนิษฐานว่ามณฑปที่
พบอยู่เหนือสระมุจลินทร์ คือ มณฑปมุจลินทร์ (กรมศิลปากร, 2530 : 161)

7. ราชายตนะ

คือ สถานที่พระพุทธเจ้าประทับเสวยวิมุตติสุขผลสมาบัติได้ต้นเกด ปัจจุบันยังไม่พบซาก
โบราณสถานที่เป็นราชายตนะ

ส่วนสถาปัตยกรรมอื่นในวัดมหาโพธาราม นอกจากสถูปมหาสถาน ประกอบด้วย

8. วิหารหลวง

ชินกาลล่าวถึง การสร้างมหาวิหารโดยพระเจ้าติโลกราช ใน พ.ศ. 2020 (ชินกาลมาลี
ปกรณ์, 2510 : 128) กรมศิลปากรขุดพบซากฐานวิหาร ก่อด้วยศิลาแลง ด้านทิศตะวันออกของ
เจดีย์วัดเจ็ดยอด (กรมศิลปากร, 2530 : 161) อยู่ภายในแนวกำแพงแก้วที่กรมศิลปากรขุดพบ
วิหารหลวงหลังปัจจุบันสร้างในปี พ.ศ. 2525 ทับแนววิหารเดิม และทับลงบนกำแพงแก้วด้านทิศ
ตะวันออก (กรมศิลปากร, 2530 : 161)

9. กำแพง

จากการขุดค้นของกรมศิลปากร พบแนวกำแพงล้อมรอบองค์เจดีย์เจ็ดยอด (ฝ่ายวิชาการ
สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 6 เชียงใหม่, 2540) สันนิษฐานว่าเป็นแนว
กำแพงสมัยพระเจ้าติโลกราชที่สร้างพร้อมกับการสร้างสถูปมหาสถาน

10. หอธรรม หรือหอพระไตรปิฎก

เมื่อได้กระทำสังคายนาพระไตรปิฎกเสร็จแล้ว และพระเจ้าติโลกราชโปรดให้สร้างหอพระไตรปิฎกขึ้นไว้พระไตรปิฎกที่ได้จากการสังคายนาครั้งนี้ ปัจจุบัน ไม่พบซากโบราณสถานแห่งนี้

11. ชุมโขง

ชุมประตูโขงที่พบนี้เป็นโขงประตูของวัดมหาโพธาราม ไม่ใช่โขงของกำแพงพุทธาวาส เป็นประตูโขงที่สร้างในสมัยพระเจ้าติโลกราช (สุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์, 2541 : 60) ที่คงเหลืออยู่ทางทิศตะวันออกเพียงด้านเดียว มีลักษณะเป็นประตูวงโค้ง อยู่ในสภาพชำรุด ที่เหลือเพียงกรอบประตูที่มีประดับลวดลายปูนปั้นรูปพันธุ์พฤกษาและรูปหงส์ที่ยังคงร่องรอยความงดงาม

12. สถูปบรรจุพระอัฐิของพระเจ้าติโลกราช

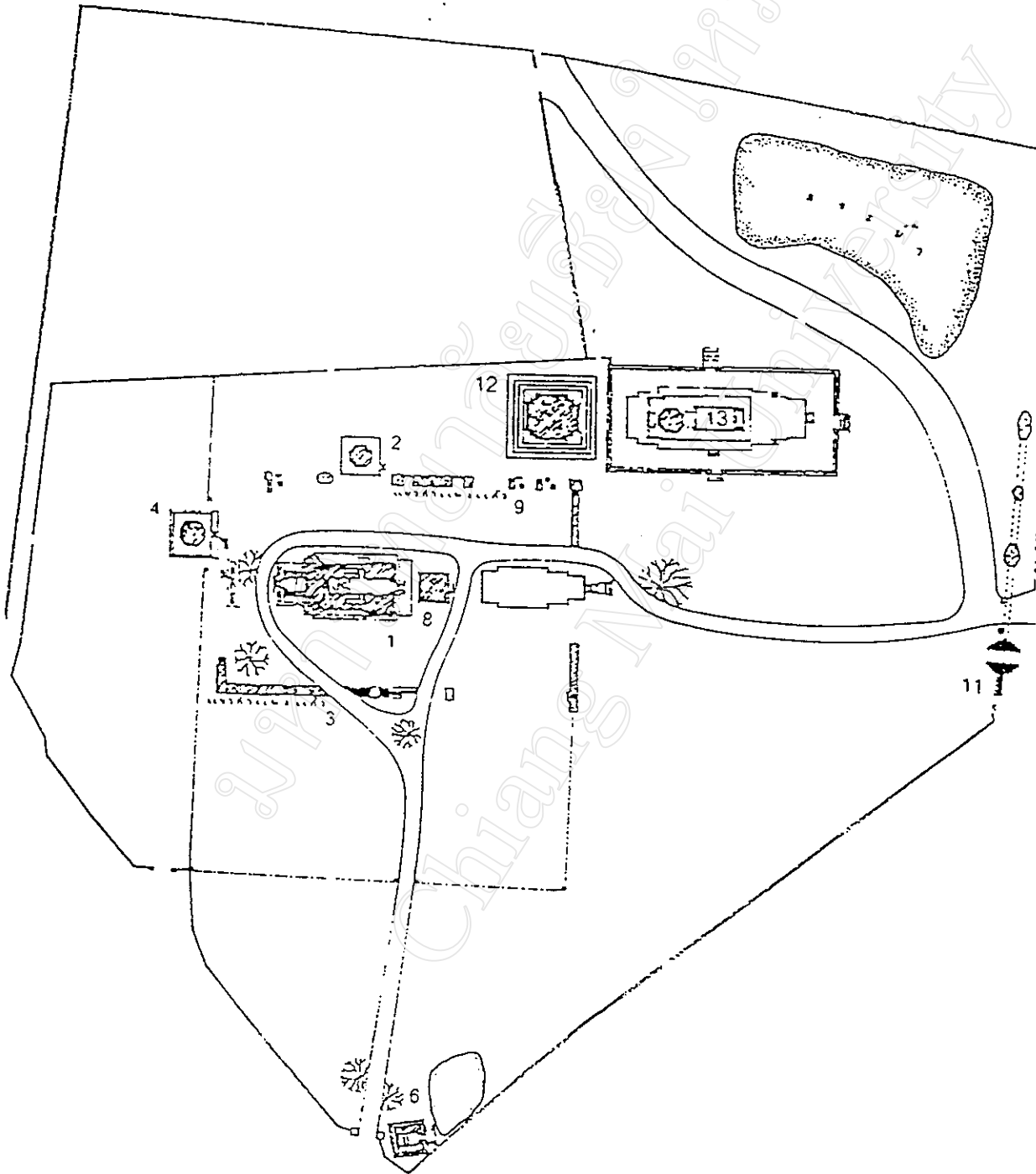
เมื่อพระเจ้าติโลกราชสวรรคต พระยอดเชียงรายซึ่งสืบราชสมบัติต่อมา ได้ถวายพระเพลิงพระบรมศพของพระเจ้าติโลกราชที่วัดมหาโพธารามแห่งนี้ แล้วให้สร้างพระมหาสถูปไว้บรรจุพระอัฐิของพระเจ้าติโลกราช ใน พ.ศ. 2035 เป็นเจดีย์ทรงปราสาทขนาดใหญ่ที่งดงามมาก ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ นอกเขตกำแพงแก้ว

13. อุโบสถและมณฑปพระแก้วจันทรี

ในสมัยพระเมืองแก้ว ได้โปรดให้มีการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดอุตุสถานในวัดเจ็ดยอด ทรงโปรดให้สร้างอุโบสถพร้อมพระพุทธรูปนั่งสมาธิประดิษฐานไว้ อุโบสถนี้ผังเป็นสี่เหลี่ยมผืนผ้า กว้าง 32 ศอก 1 คืบ ยาว 78 ศอก 1 คืบ ในปี พ.ศ. 2054 ทรงพระเมืองแก้วทรงนิมนต์พระภิกษุจากทุกวัดในเมืองเชียงใหม่มาประชุมกันที่วัดมหาโพธารามแห่งนี้ และให้พระภิกษุผู้รู้วินัยได้กระทำวินัยกรรมในการผูกพัทธสีมา จากนั้นใน พ.ศ. 2055 พระองค์ก็ผูกสีมานั้นด้วยสีมาสมมติกรรมวาจา อันถูกต้องตามหลักวินัย และตรัสว่า “สถานที่นี้ขอให้เป็นเขตแยกจากเขตบ้าน” และตรัสตอบพระสงฆ์ว่า “ข้าแต่ท่านผู้เจริญหลักเขตนั่นคือหลักหิน” จากนั้นพระเมืองแก้วจึงให้พระภิกษุสิงห์หลทั้งหมดและกุลบุตรผู้ประสงค์บวช อุปสมบทในสีมาที่พระองค์ได้ผูกไว้ในครั้งนี้ (ชินกาลมาลีปกรณ์, 2510 : 137-138) โดยพระอุโบสถหลังที่เห็นในปัจจุบัน เป็นพระอุโบสถที่สร้างใหม่บนฐานรากของอุโบสถเดิม ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ นอกเขตกำแพงแก้ว

ด้านหลังอุโบสถมีมณฑปที่ตั้งอยู่บนฐานเดียวกัน สันนิษฐานว่ามณฑปหลังนี้เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปแก้วจันทรีที่พญาแก้วโปรดให้อัญเชิญมาจากวัดบุปผารามใน พ.ศ. 2069

ผังวัดมหาโพธาราม

ที่มา : กรมศิลปากร

หลังจากที่พระเจ้าติโลกราชสิ้นพระชนม์แล้ว พญาอดเชียงรายผู้เป็นโอรสท้าวบุญเรือง โอรสองค์เดียวของพระเจ้าติโลกราชขึ้นครองราชสมบัติสืบมา เมื่อปี พ.ศ. 2036 พระองค์โปรดให้สร้างวัดดโปหาราม และโปรดให้ชำระพัทธสีมาที่เกาะดอนแท่น เมืองเชียงแสน พระยอดเชียงราย พระองค์ครองราชสมบัติอยู่ 8 ปี ทรงมอบราชสมบัติให้พระโอรส คือพระเมืองแก้ว หรือพญาแก้ว (ชินกาลมาลีปกรณ์, 2510 : 134)

ในสมัยของพญาแก้ว แม้มีเหตุการณ์สงครามกับอยุธยาบ้าง ซึ่งเริ่มเมื่อพญาแก้วส่งกองทัพไปตีเมืองสุโขทัยแต่ไม่สำเร็จ และมีการสงครามกับอยุธยาสืบต่อมาอีกหลายครั้ง จนถึง พ.ศ. 2058 เมื่อสมเด็จพระรามาธิบดีที่สองแห่งอยุธยาตีเมืองลำปางแตก แต่ไม่สามารถตั้งมั่นได้ต้องรีบกวาดต้อนผู้คนกลับไป หลังสงครามในครั้งนั้นพญาแก้วก็ได้ยกทัพสู้รบกับอยุธยาอีก ทรงทำนุบำรุงภายในบ้านเมืองให้มีความเข้มแข็ง โดยทรงก่อกำแพงเมืองหรืออุยชัยด้วยอิฐใน พ.ศ. 2059 และต่อมาจึงก่อกำแพงเมืองเชียงใหม่อีกด้วยอิฐเป็นกำแพงสี่เหลี่ยมชั้นใน การก่อกำแพงเมืองครั้งนี้พญาแก้วโปรดให้รื้อปราสาทที่พระเจ้าติโลกราชทรงสร้างทับคูเมืองที่แจ้งศรีภูมิ

ในด้านการศาสนา ชินกาลมาลีปกรณ์กล่าวยกย่องพญาแก้วว่า “ติลกปนัดดาธิราช” (ชินกาลมาลีปกรณ์, 2510 : 135) ยกย่องเช่นเดียวกับพระเจ้าติโลกราชว่าเป็นกษัตริย์ผู้ทรงคุณธรรมส่งเสริมพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรือง พญาแก้วทรงพระราชกรณียกิจทางด้านศาสนาไว้เป็นอันมาก ทรงบำเพ็ญพระราชกุศล ณ วัดพระธาตุหรืออุยชัยทุกปี หลักฐานศิลาจารึกภาคเหนือก็ระบุว่าพญาแก้วทรงสร้างและซ่อมแซมวัดตลอดจนกาลปนาที่ดินและข้าพระทั่วราชอาณาจักร (สร้อยดี อ่องสกุล, 2544 : 147-148)

นับตั้งแต่รัชกาลพระเจ้าติโลกราชเป็นต้นมาถึงสมัยพญาแก้ว สถาบันสงฆ์มีบทบาทและอิทธิพลมาก ประกอบกับอุดมการณ์ของรัฐในทางพุทธศาสนามีสาระสำคัญว่า พระมหากษัตริย์ทรงเป็นเสมือนพระโพธิสัตว์ ปฏิบัติพระราชกรณียกิจในฐานะธรรมิกราชาธิราชทั้งในฝ่ายพุทธจักรและอาณาจักร และเนื่องด้วยพฤติกรรมการกัลปนาที่ดินและผลประโยชน์รวมถึงผู้คนให้กับวัดวาอารามต่าง ๆ โดยเฉพาะพระอารามหลวง เพื่อเป็นทานแก่พระศาสนาในอาณาจักรล้านนาที่มีมาอย่างต่อเนื่อง ส่งผลให้ชุมชนวัดหรือศาสนจักรขยายตัวเติบโตขึ้น คนของศาสนจักรจึงมีฐานะเป็นอภิสิทธิชน หลุดจากอำนาจรัฐ เพราะได้รับการยกเว้นภาระหน้าที่ที่มีต่อฝ่ายอาณาจักร

ในความพยายามที่จะสร้างเสถียรภาพทางการเมือง สิ่งสำคัญประการหนึ่งของกษัตริย์ล้านนาในช่วงครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ 20 ถึงสิ้นพุทธศตวรรษที่ 21 คือ การสถาปนาอุดมการณ์ของรัฐขึ้นใหม่ให้สอดคล้องกับอุดมคติของสถาบันสงฆ์

4.4 เมืองเชียงตุง

เชียงตุง ตั้งอยู่ในหุบเขาด้านในของอนุภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ลักษณะภูมิประเทศเป็นเทือกเขาสลับซับซ้อนมีที่ราบแทรกเพียงเล็กน้อย ทำให้การตั้งชุมชนมีลักษณะกระจายตามที่ราบในหุบเขา อาณาเขตแคว้นเชียงตุง มีแม่น้ำสายใหญ่โอบสองด้านของแคว้น คือ ด้านตะวันออกแม่น้ำโขง ด้านตะวันตกแม่น้ำสาละวิน ด้านเหนือติดดินแดนสิบสองพันนา ด้านใต้ติดอาณาจักรล้านนา แคว้นเชียงตุงมีเมืองอยู่ในปกครอง 32 เมือง มีเมืองเชียงตุงเป็นศูนย์กลางของแคว้น ตั้งอยู่ในหุบเขาขนาดเล็กเป็นแอ่งก้นกระทะ สามารถมองเห็นภูเขาล้อมเมืองได้อย่างชัดเจน มีแม่น้ำสายสำคัญ คือแม่น้ำชีน ทำให้เรียกว่าเมืองเชียงตุงว่า ชาวไทชีน หรือ ชาวไทเงิน

ประชากรของเมืองเชียงตุงมีหลายกลุ่มชาติพันธุ์คือ ไทเงิน ไทใหญ่ ไทเหนือ ไทลื้อ ชาวจีน เป็นกลุ่มที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ในที่ราบ ประกอบอาชีพเกษตรกรรม ส่วนบริเวณที่สูงเป็นกลุ่มชาวเขา อาทิ ชาวปะหล่อง อาข่า ลาฮู ลีซอ ลัวะ ยาง แอ่น และว้า เป็นต้น ซึ่งจะประกอบอาชีพหาของป่า ในจำนวนประชากรทั้งหมด ชาวไทชีน เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่ขนาดใหญ่ที่สุด รองลงมาคือไทใหญ่ ปัจจุบันเมืองเชียงตุง เป็นเมืองสำคัญในรัฐฉาน ภายใต้การปกครองของประเทศสหภาพเมียนมาร์

พงศาวดารเมืองเชียงตุง (ทวี สุว้างปัญญากร, 2533 : 33-47) กล่าวว่า สมัยจุลศักราช 496 (พ.ศ.1677) นับตั้งแต่น้ำเต่าแตกออกมาเป็นลัวะ ซึ่งสร้างบ้านเมืองอยู่ พื้นที่นี้จึงเป็นบ้านเป็นเมืองตั้งอยู่แล้วโดยกลุ่มชาติพันธุ์ชาวลัวะ ต่อมา พ.ศ. 1772 พญามังรายไล่กวางทองมาถึงเมืองเชียงตุงเห็นภูมิประเทศเหมาะกับการสร้างบ้านแปงเมือง จึงให้ขุนคงและขุนคังมารบพวกลัวะ แต่เอาชนะพวกลัวะไม่ได้ พญามังรายจึงส่งมังคุดและมังเคียนซึ่งเป็นชาวลัวะดอยตุงเข้าไปเป็นไส้ศึกในเมืองเชียงตุง ทำให้สามารถตีได้เมืองเชียงตุง พญามังรายจึงให้มังคุดกินเมืองเชียงตุงได้ 4 ปี เมื่อมังคุดตาย มังเคียนกินเมืองต่อมานานได้ 6 ปี ในยุคนี้อาณาเมืองเชียงตุงต้องลงไปเฝ้าพญามังรายเพื่อ “เอาเวียกเอาการ” ต่อมาใน พ.ศ.1796 พญามังรายจึงให้ เจ้าน้ำท่วม มากินเมืองเชียงตุงแทน และใน พ.ศ.1807) เจ้าน้ำน่าน กินเมืองต่อมาได้ 53 ปี การให้เชื้อสายของพญามังรายมาปกครองเมืองเชียงตุงโดยตรง แสดงให้เห็นว่าเมืองเชียงตุงในสมัยนี้มีความสำคัญเพิ่มขึ้น อาจเพราะเป็นช่วงเวลาที่ยองโกลได้ครอบครองยูนนาน และเชียงตุงเป็นเมืองหน้าด่านที่สำคัญ เจ้าน้ำท่วมเป็นผู้ที่มีความสามารถด้านการรบ จึงได้รับการมอบหมายให้มาปกครองเมืองเชียงตุง เจ้าน้ำท่วมยังได้สั่งให้สร้างกำแพงหอรบ ขุดคูเมือง เป็นการเตรียมพร้อมป้องกันเมือง (รัตนพร เศรษฐกุล, 2538 : 30)

ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่กล่าวว่า ท้าวน้ำท่วมเป็นโอรสของพญาไชยสงคราม ในปี พ.ศ. 1861 พญาไชยสงครามแต่งบุตรคนโตคือพญาแสนภูให้ครองเมืองเชียงใหม่ บุตรคนกลางคือท้าวน้ำท่วมไปกินเมืองฝาง เมื่อขุนศรีผู้เป็นโอรสของพญามังรายเป็นกบฏยึดเมืองเชียงใหม่ ท้าวน้ำท่วมช่วยปราบกบฏขุนศรีที่ยึดเมืองเชียงใหม่จนสำเร็จ พญาไชยสงครามจึงแต่งตั้งให้ครองเมืองเชียงใหม่ ใน พ.ศ. 1865 ต่อมาได้ 2 ปี ท้าวน้ำท่วมถูกเนรเทศไปอยู่เมืองเชียงตุง เนื่องจากเกรงว่าจะก่อกบฏ (ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่, 2543 : 56-59)

การที่ให้เจ้าน้ำท่วมและเจ้าน่าน ซึ่งเป็นเชื้อสายราชวงศ์มังรายครองเมืองเชียงตุง ทำให้เมืองเชียงตุงอยู่ในสถานะ“บ้านพี่เมืองน้อง”กับเชียงใหม่ มีอำนาจปกครองตนเองอย่างอิสระ แต่หลังจากเจ้าน่านสวรรคต กษัตริย์เชียงใหม่ก็ลดบทบาทของเมืองเชียงตุงโดยให้ขุนนางไปปกครองในฐานะเมืองขึ้นของเชียงใหม่

ต่อมาเมืองเชียงตุงกลายเป็นเมืองร้าง โดยเชื่อว่าเมืองถูกเสนียดจัญไร พญาผายุกษัตริย์เมืองเชียงใหม่ในขณะนั้น ต้องถวายเมืองแก่พระสงฆ์ที่วัดสี่เชียงพระ(วัดพระสิงห์) ก่อนแล้วถวายเงินทองไถ่เมืองคืน แล้วจึงส่งเจ้าเจ็ดพันธุโอรสไปครองเมือง เจ้าเจ็ดพันธุกินเมืองเชียงตุงใน พ.ศ. 1893 โดยการขึ้นไปครองเมืองเชียงตุงในครั้งนี้เสมือนกับเป็นการสร้างบ้านแปงเมืองใหม่ เพราะเจ้าเจ็ดพันธุ นำเอาเครื่องกษัตริย์ ทรัพย์สินมีค่า ขุนนางข้าราชการ พ่อค้า หมอยา ไพร่ฟ้า ช้างม้า ตลอดจน พระพุทธรูป คือ พระธาตุ พระแก้ว พระหิน และพระงา และพระมหาเถร 4 รูปคือ พระหงสาวดี พระธรรมลังกา พระธรรมไตรโลก และพระทศปัญญา พร้อมพระไตรปิฎก ขึ้นไปกับเจ้าเจ็ดพันธุในครั้งนี้ด้วย พระพุทธรูปที่ขึ้นไปเมืองเชียงตุงในครั้งนี้ น่าจะเป็นนิยายพื้นเมืองของเชียงใหม่ที่มาจากหริภุญชัยที่มีศูนย์กลางที่วัดพระสิงห์ เมืองเชียงใหม่

วัด 12 วัดที่สร้างสมัยเจ้าเจ็ดพันธุครองเมือง (สัมภาษณ์ ชายดวงแสง ดัง เลขานุการคณะวัฒนธรรมพื้นเมือง นครเชียงตุง : 23 ตุลาคม 2544) ประกอบด้วย

- 1) วัดหัวข่วง สร้างใน พ.ศ. 1903 ถวายพระธรรมไตรโลก ประดิษฐาน พระกลาง
- 2) วัดพระแก้ว สร้างใน พ.ศ. 1903 ถวายพระธรรมลังกา ประดิษฐาน พระแก้ว
- 3) วัดพระกลาง สร้างใน พ.ศ. 1903 ถวายพระทศปัญญา ประดิษฐาน พระหิน ปัจจุบันวัดนี้ไม่มีแล้ว พื้นที่ของวัดเป็นบริเวณที่เคยเป็นช่วงหลวงและกาดช่วงด้านข้างหอคำเจ้าฟ้าในอดีต ปัจจุบันเป็นสนามฟุตบอลข้างโรงแรม Kyainge Tong
- 4) วัดจอมคำ สร้างใน พ.ศ. 1903 ถวายพระหงสาวดี ประดิษฐาน พระธาตุ และเป็นที่เก็บรักษาพระไตรปิฎกที่นำมาจากเมืองเชียงใหม่ วัดจอมคำเป็นวัดที่มีธาตุจอมคำเป็นพระธาตุสำคัญของเมืองเชียงตุง

- 5) วัดเชียงยืน สร้างใน พ.ศ. 1903 ปัจจุบันเรียกว่า วัดราชฐานหลวงเชียงยืน เป็นที่จำพรรษาของสมเด็จพระญาณธรรม สงฆ์ผู้มีอำนาจสูงสุดในหมู่สงฆ์ของเมืองเชียงตุง
- 6) วัดเชียงแล
- 7) วัดเชียงกาด
- 8) วัดเชียงก่า
- 9) วัดจอมสัก (ปัจจุบันไม่มีแล้ว กลายเป็นพระยืน)
- 10) วัดเชียงพร้าว (ปัจจุบันไม่มีแล้ว)
- 11) วัดเชียงลม (ปัจจุบันไม่มีแล้ว)
- 12) วัดยางคำ (ปัจจุบันไม่มีแล้ว)

เจ้าเจ็ดพันตุครองเมืองเชียงตุงนาน 17 ปี ถึงอายุ 29 ปีก็สิ้นพระชนม์ เจ้าอ้ายอ่อน โอรสเจ้าเจ็ดพันตุ กินเมืองแทนใน พ.ศ. 1920 เจ้าอ้ายอ่อนแต่งงานกับพระราชธิดาของพญาเกือนา เมื่อเกิดสงครามระหว่างเชียงใหม่กับอยุธยา เจ้าอ้ายอ่อนยกทัพไปช่วยและถูกจับระหว่างสงคราม ถูกถอดยศกลายเป็นคนเลี้ยงช้าง พ.ศ. 1933 เจ้าแสนเหล็ก น้องเจ้าเจ็ดพันตุ อาของเจ้าอ้ายอ่อน ขึ้นกินเมืองได้

มูลศาสนานานคัมภีร์และตำนานพระมหาญาณคัมภีร์กล่าวถึงเรื่องนี้ว่า ยังมีพระเถรองค์หนึ่งชื่อ พระราชโมลีสุชาโต ซึ่งพักอาศัยอยู่ที่อยุธยาได้ยินเสียงกรนของความทุกข์ของคนหนึ่งในสถานที่จึงกลม ทานก็ทราบว่ามีเสียงของคนธรรมดา จึงปลุกขึ้นมาสอบถาม ชายคนนั้นเล่าว่าตนเคยปกครองเมืองเชียงตุง มีนามว่าอ้ายอ่อน ซึ่งได้ทำการรบแทนพระสัสสุระคือ พระเจ้าเกือนาและพ่ายแพ้แก่พระเจ้าแผ่นดินอยุธยา จึงถูกถอดยศเป็นคนเลี้ยงช้าง พระเถรทราบเรื่องจึงของพระราชานุญาตอุปสมบทอ้ายอ่อน เมื่อเจ้าอ้ายอ่อนอุปสมบทแล้วก็อยู่อุปัชฌาย์ราชโมลีสุชาโต พร้อมกับสร้างพระพุทธรูปมา 5 องค์ คือ พระจันทร์ขาว 1 องค์ พระจันทร์แดง 2 องค์ และพระมุกดาดอกไม้อีก 1 องค์ เมื่อออกพรรษาแล้วพระภิกษุอ้ายอ่อนจึงอำลาสมเด็จพระอุปัชฌาย์เดินทางกลับเมืองเชียงตุง พร้อมกับขอเอาพระภิกษุอินทมนีและพระภิกษุธัมมรังสี เพื่อให้เดินทางไปเผยแผ่พระศาสนาที่เมืองเชียงตุง สมเด็จพระราชโมลีสุชาโต จึงส่งพระอีก 12 รูปพร้อมกับพระพุทธรูปและพระไตรปิฎกไปพร้อมกับพระภิกษุอ้ายอ่อน เมื่อพระภิกษุอ้ายอ่อนเดินทางจากอยุธยามาถึงเชียงใหม่นั้น พญาเกือนาโปรดให้พำนักอยู่ที่วัดราชครูหัวข่วง พร้อมกับทรงแต่งราชทูตให้ไปแจ้งเจ้าแสนเหล็กแห่งเมืองเชียงตุงให้มาอาราธนาพระอินทมนีและพระธัมมรังสีที่เชียงใหม่ เมื่อพระเถรทั้งสองเดินทางไปเมืองเชียงตุง เจ้าแสนเหล็กได้สถาปนาให้พระอินทมนีดำรงตำแหน่ง สมเด็จพระอินทราชมนี และพระธัมมรังสีเป็น สวามีธัมมรังสี และพระพุทธรูปก็ได้นำไป

ประดิษฐาน ณ วัดต่าง ๆ คือ องค์หนึ่งไว้ที่วัดเชียงอิง โปรดให้สร้างวัดที่กาดน้อยเชียงเงินสำหรับประดิษฐานพระจันทร์แดง ส่วนพระจันทร์ขาว พ่อเลี้ยงเกียงสร้างวัดไว้ประดิษฐาน ส่วนพระพุทธรูปอีกองค์หนึ่งคือพระมุกดา โปรดให้อาราธนาไปประดิษฐานไว้ที่วัดพระแก้ว (มูลศาสนานุกรณ คัมภีร์และตำนานพระมหาญาณคัมภีร์, 2539 : 5-6)

พงศาวดารเมืองเชียงตุง (ทวี สว่างปัญญากร, 2532 : 33-47) กล่าวว่า พ.ศ. 1946 เมื่อเจ้าคำ หรือพระยาแก้วมรกต น้องชายเจ้าแสนเหล็ก กินเมืองแทนเจ้าแสนเหล็ก ได้มีพระภิกษุชื่อ อินทมูล นำศาสนาจากใต้มาเผยแพร่เมื่อ พ.ศ. 1950 ในสมัยเจ้าแก้วมรกต พ.ศ. 1950 ได้สร้างวัดอินทบุปผารามและวัดยางคอง มีพระอินทมูลเป็นเจ้าอาวาสวัดยางคอง (สัมภาษณ์ ชายดวงแสง ลัง : 23 ตุลาคม 2544) แต่ตำนานมูลศาสนาฉบับวัดป่าแดงกล่าวว่าสมัยนี้มีการสร้างวัดขึ้นมาใหม่ถึง 60 วัด สร้างวัดเชียงแล ถวายแด่พระมหาเถระอินทมูล พร้อมสถาปนาเป็น “สมเด็จพระอินทมูล” สร้างวัดยางคำ ถวายพระมหาธัมมรังสี พร้อมสถาปนาเป็น “พระสวามีธัมมรังสี” ส่วนวัดสำคัญ ๆ ที่ปรากฏชื่อในตำนานนี้ได้แก่ วัดพระสิงห์ วัดพระใหม่ วัดเชียงปิน วัดอุมังคะจอมมน วัดบ่อเหมี้ยง วัดแสนเมืองมา วัดบ่อแสงทอง วัดจอมแจ้ง วัดมงคล วัดป่าพร้าว วัดเชียงอิง วัดพระกลางจอมทอง วัดพระแก้ว วัดจอมบัว วัดเสื่อจอมสาง วัดน้ำทุ้ วัดน้ำนา วัดช้างเกียง เป็นต้น (ตำนานมูลศาสนาฉบับวัดป่าแดง, 2519 : 10)

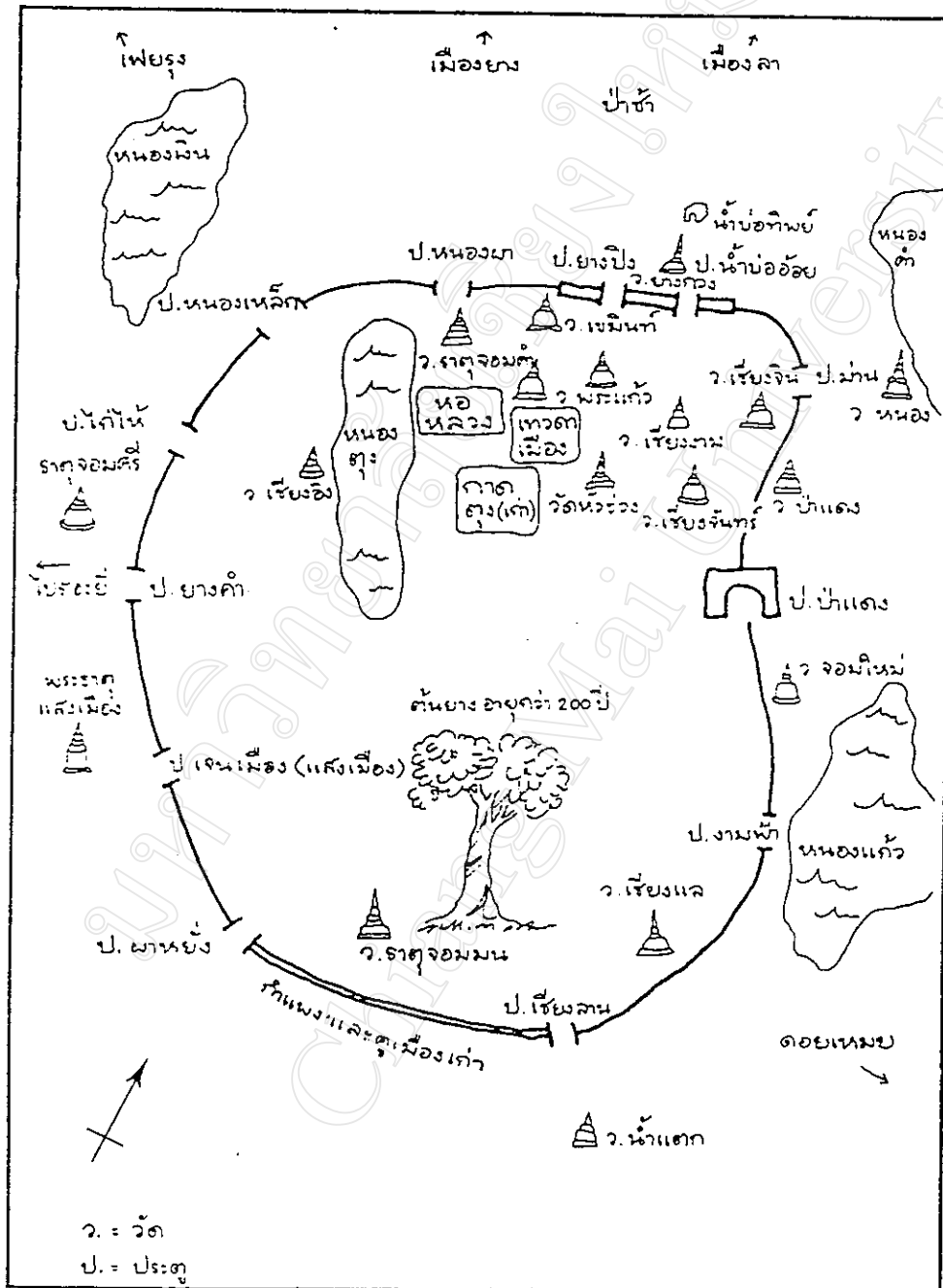
การเข้ามาของพระพุทธศาสนาโดยพระอินทมูลครั้งนี้ นับว่าเป็นการเผยแพร่เข้ามาเป็นครั้งที่สอง นิกลายนี้สืบมาจากฝ่ายวัดสวนดอกเมืองเชียงใหม่ (ตำนานมูลศาสนาเชียงใหม่เชียงตุง, 2537 : 3) ที่เมืองเชียงตุงมีศูนย์กลางอยู่ที่วัดยางคอง จึงเรียกว่า ฝ่ายหนยางคอง (แบบหรือทางวัดยางคอง) วัดยางคองเป็นวัดแบบคามวาสี

การเผยแพร่เข้ามาของพุทธศาสนาสู่เมืองเชียงตุงในครั้งที่ 3 เป็นการเข้ามาของนิกลาลังกาวศ์ใหม่ โดยพระมหาธรรมกำเพียร (ธรรมคัมภีร์ แต่บางฉบับเรียก ญาณคัมภีร์) นำศานานิกายลึงกาวศ์ใหม่ หรือฝ่ายป่าแดง จากลังกามาถึงเชียงใหม่ พ.ศ. 1973 และได้ส่งพระโสมจิตเถรไปแผ่ศาสนาที่เชียงตุง พ.ศ. 1986 (แต่ชินกาลมาลีปกรณ์ว่า พ.ศ. 1991)

ใน พ.ศ. 1962 เจ้าสาม หรือ พระยาทองรัตนเกรี กินเมืองเชียงตุง

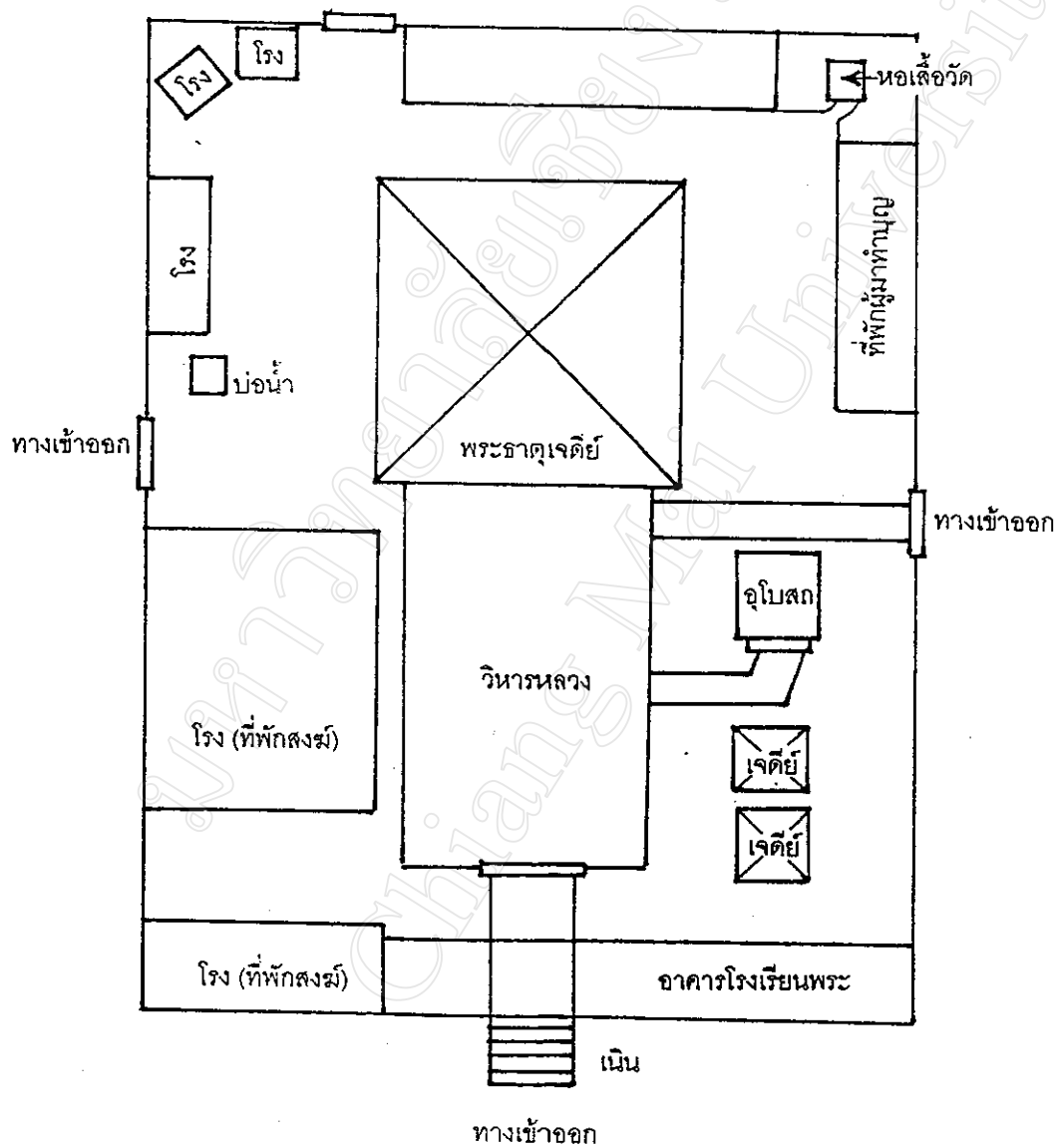
ตามศิลาจารึกที่วัดป่าแดง เชียงตุง พ.ศ. 1994 ว่าพระมหาเถระเหมมมงคลหรือ พระโสมจิตได้บวชใหม่ในสำนักเจ้าธรรมคำเกียร (ธรรมคัมภีร์) ในปี พ.ศ. 1977 และได้ผูกสีมาของวัดไชยมนตารามใน พ.ศ. 1985 หนึ่งปีก่อนเวลาที่ เจ้าพระยาศรีธรรมราชจุฬามณี จะขึ้นครองเชียงตุงในปี พ.ศ. 1986 เจ้าเมืองเชียงตุงออกบวชในวัดนี้ในปี พ.ศ. 1989 และวัดไชยมนตาราม เปลี่ยนชื่อไปเป็นวัดป่าแดง (ตำนานมูลศาสนาเชียงใหม่เชียงตุง, 2537 : 3)

ผังเมืองเชียงตุง

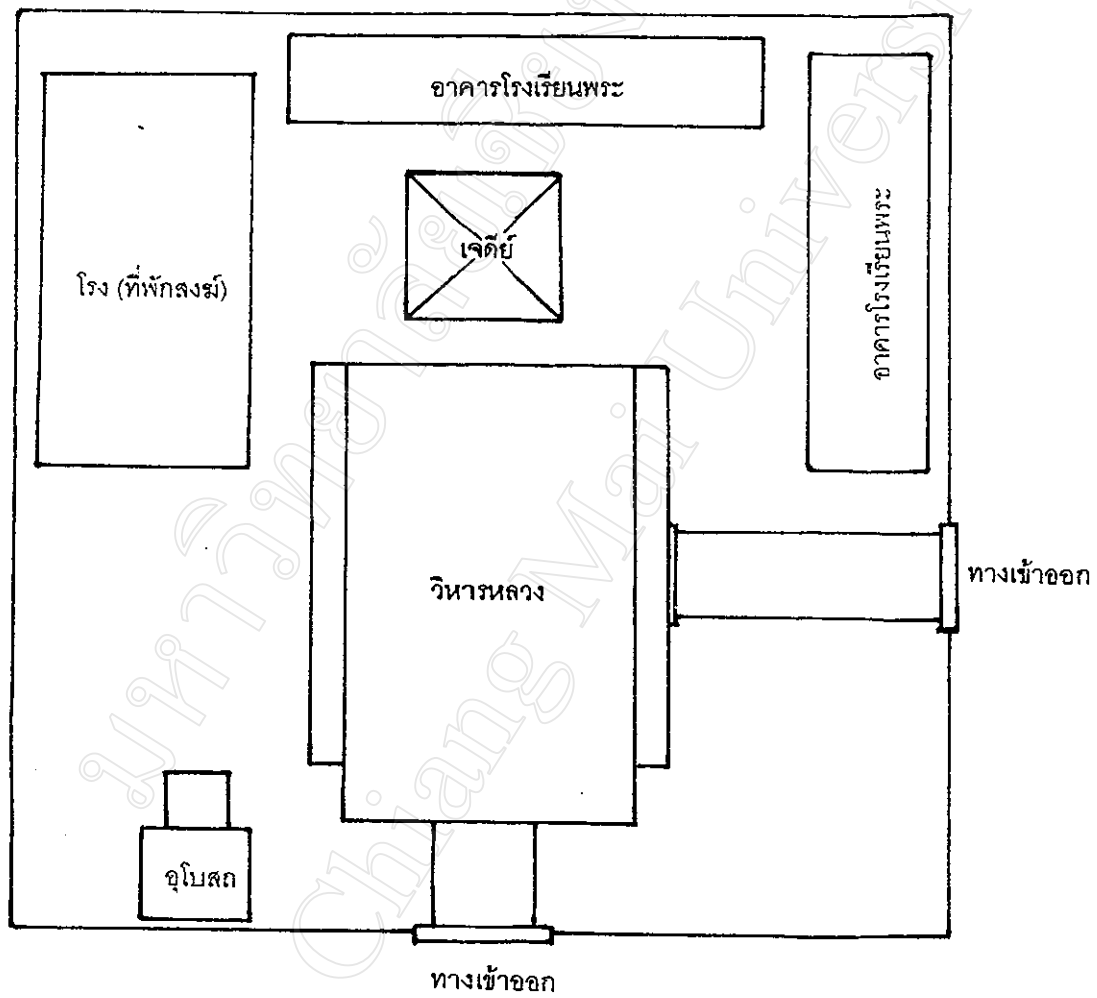
ที่มา : หนังสือเรื่องเมืองเชียงตุง

ผังวัดพระธาตุจอมคำ เมืองเชียงตุง

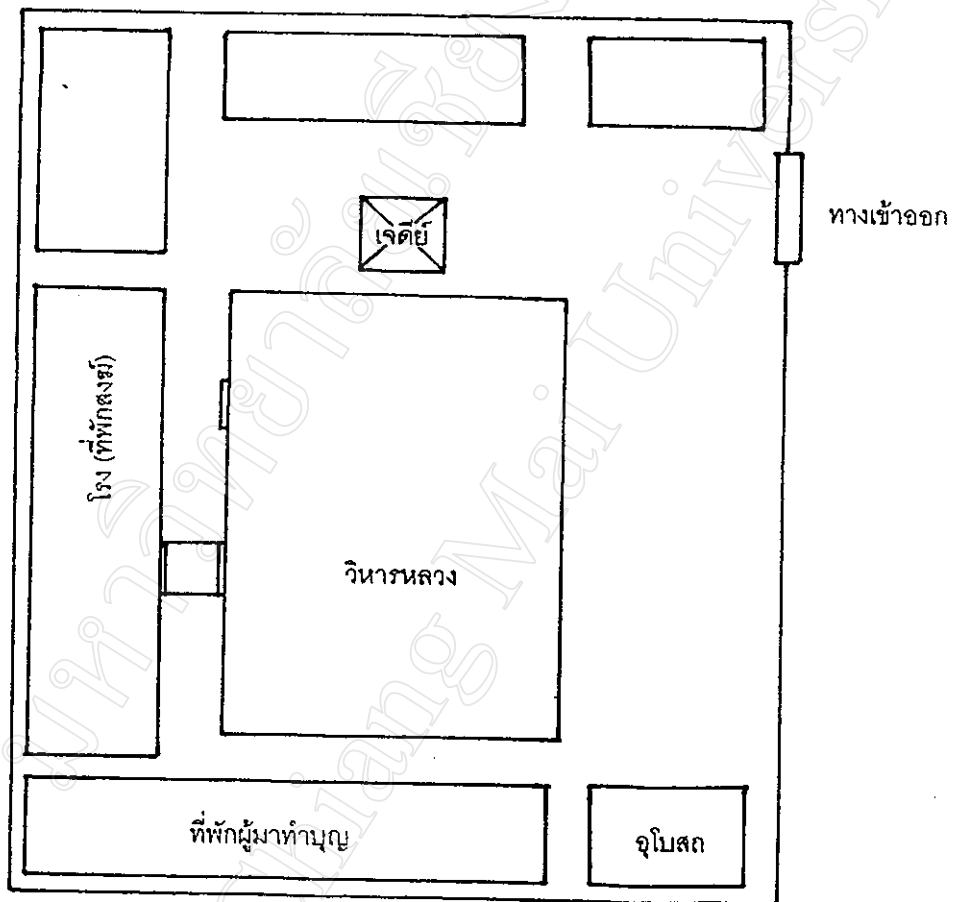
ที่มา : การเก็บข้อมูลภาคสนาม ตุลาคม 2544

ผังวัดหัวข่วง เมืองเชียงตุง

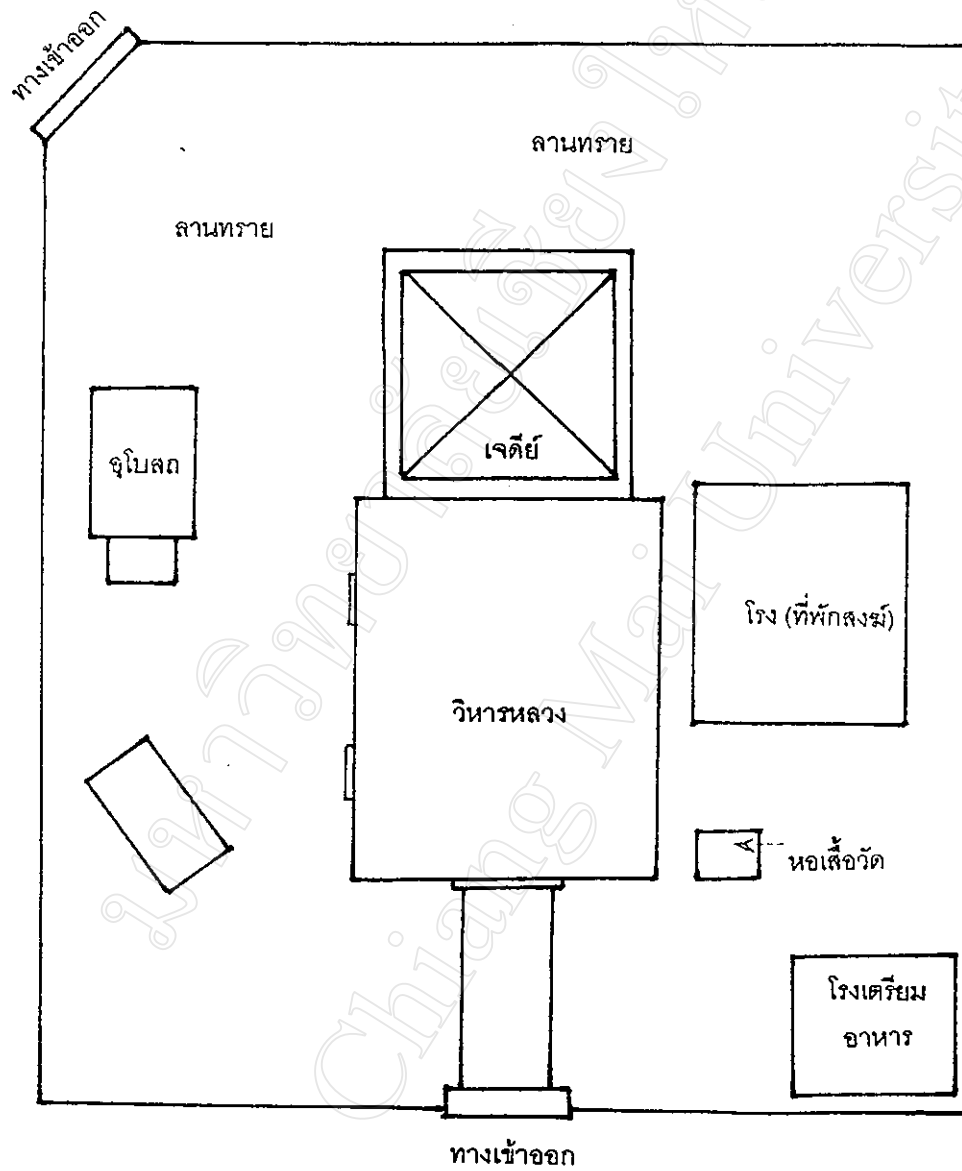
ที่มา : การเก็บข้อมูลภาคสนาม ตุลาคม 2544

ผังวัดเชียงยืน เมืองเชียงตุง

ที่มา : การเก็บข้อมูลภาคสนาม ตุลาคม 2544

ผังวัดยางกวง เมืองเชียงตุง

ที่มา : การเก็บข้อมูลภาคสนาม ตุลาคม 2544

